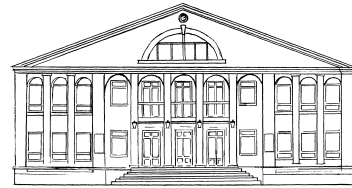

Держава та регіони

Серія:
Державне управління
2015 р., № 4 (52)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: **А. О. Монаєнко**,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

Журнал включено
до переліку фахових видань
згідно з наказом МОН
від 06.11.2014 р. № 1279

Головний редактор:

В. А. Ільяшенко, доктор наук з державного управління, професор

Редакційна колегія:

В. Д. Бакуменко, доктор наук з державного управління, професор

В. Г. Бодров, доктор економічних наук, професор,

Заслужений діяч науки і техніки України

С. О. Біла, доктор наук з державного управління, професор

В. Є. Воротін, доктор наук з державного управління, професор

А. О. Дегтяр, доктор наук з державного управління, професор

В. В. Дорофієнко, доктор економічних наук, професор

О. В. Долгальова, доктор наук з державного управління, професор

О. Я. Лазор, доктор наук з державного управління, професор

М. А. Латинін, доктор наук з державного управління, доцент

В. М. Лобас, доктор наук з державного управління, професор

А. В. Мерзляк, доктор наук з державного управління, професор

О. Г. Мордвінов, доктор наук з державного управління, професор

П. І. Надолішній, доктор наук з державного управління, професор

В. М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор

В. М. Олуйко, доктор наук з державного управління, професор

В. Л. Пілюшенко, доктор технічних наук, професор,

член-кореспондент НАН України

І. В. Розпутенко, доктор наук з державного управління, професор

С. М. Серьогін, доктор наук з державного управління, професор

О. І. Черниш, доктор наук з державного управління, професор

В. О. Шамрай, доктор наук з державного управління, професор

О. С. Шаптала, доктор наук з державного управління, професор

Ю. П. Шаров, доктор наук з державного управління, професор

М. В. Болдуєв, доктор наук з державного управління, доцент

З. О. Надюк, доктор наук з державного управління, доцент

І. В. Рожкова, доктор наук з державного управління, доцент

Іноземні члени редакційної колегії

О. П. Овчинникова, доктор економічних наук, професор
(Російська Федерація)

Ю. М. Осипов, доктор економічних наук, професор
(Російська Федерація)

С. О. Пелих, доктор економічних наук, професор
(Республіка Білорусь)

В. С. Фатєєв, доктор економічних наук, професор
(Республіка Білорусь)

Відповідальний редактор: **С. В. Белькова**

Редактори: **А. О. Бессараб**, **В. Ю. Петрова**

Технічний редактор: **Ю. В. Волошина**

Дизайнер обкладинки: **Я. В. Зоська**

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про державну
реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
Серія КВ № 14175-3146 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
30 вересня 2015 р., протокол № 1

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора
і редакції. При передрукуванні посилання на журнал
"ДЕРЖАВА та РЕГІОНИ. Серія: ДЕРЖАВНЕ
УПРАВЛІННЯ" обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б.
Телефони/факс: (0612) 220-58-42, 63-99-73.

Здано до набору 06.04.2015.

Підписано до друку 04.05.2015.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 р.
Замовлення № 17-15Ж.

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ЗМІСТ

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА

<i>Г. І. Завистовська</i> ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ОРГАНІВ УРЯДОВОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ.....	4
--	---

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

<i>Р. М. Богачев</i> ТЕНДЕНЦІЇ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	9
<i>М. Г. Ватковська</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ.....	15
<i>Л. А. Гордієнко</i> ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	20
<i>І. С. Мазярко</i> КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ ВІДНОСИН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО ХАРАКТЕРУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В РОЗДРІБНІЙ ТОРГІВЛІ.....	25
<i>Л. М. Мельничук</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	31
<i>С. Ф. Смерічевський</i> РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	38
<i>О. Ю. Терованесова</i> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО МАШИНОБУДУВАННЯ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМСТВА.....	45
<i>Н. І. Ценклер</i> МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	51

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

М. Є. Іонін

РЕСУРСНА КОНЦЕПЦІЯ КОНКУРЕНТНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ СТРАХОВИКА.....56

П. П. Мовчан

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ
У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....62

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА

УДК 336.1354

Г. І. Завистовська

старший викладач кафедри фінансів
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ОРГАНІВ УРЯДОВОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

У статті розглянуто особливості здійснення урядового фінансового контролю. Визначено, що подальше вдосконалення урядового фінансового контролю сприятиме підвищенню якісного рівня використання бюджетних коштів і соціально-економічному розвитку країни загалом. Пропонуються шляхи реформування національної системи підготовки й підвищення якості органів урядового фінансового контролю.

Ключові слова: державне управління, система державного фінансового контролю, урядовий фінансовий контроль, органи виконавчої влади, кадрове забезпечення, державна служба.

Постановка проблеми. На сьогодні Україна взяла курс на євроінтеграцію, що вимагає істотних змін у сфері економіки через адаптацію чинного законодавства до міжнародних стандартів. Це стосується безпосередньо й сфери державного фінансового контролю, який уже пройшов певний етап розвитку в нашій країні. Від своєчасності й обґрунтованості рішень щодо державного фінансового контролю певним чином залежить результативність бюджетної, податкової та соціальної політики. Крім того, на ефективність цього контролю впливають рівень узгодженості й системності контрольних дій уповноважених органів, інституційні засади функціонування фінансового контролю, якість інструментарію його здійснення.

В умовах трансформаційних перетворень посилюється необхідність поглиблення теоретико-методологічних засад державного фінансового контролю з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду стосовно його організації. Доцільним є вдосконалення підходів до визначення пріоритетних напрямів державного фінансового контролю центральних органів виконавчої влади, а це вже безпосередньо урядовий фінансовий контроль, що сприятиме посиленню рівня керованості системи державних фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розроблення теорії і методології

державного фінансового контролю центральних органів виконавчої влади присвячено праці відомих вітчизняних учених: В. Андрущенка, О. Барановського, М. Білухи, О. Василика, І. Дрозд, І. Луніної, П. Мельника, В. Мельничука, К. Назарової, С. Онишко, В. Опаріна, Н. Рубан, М. Сивульського, В. Симоненка, І. Стефанюка, В. Федосова, В. Шевчука, І. Чугунова та інших.

Також є низка вітчизняних науковців і практиків, які досліджують питання роботи державної служби: Т. Мотренко, Н. Нижник, В. Олуйко, Н. Гончарук, Л. Пашко, В. Майборода й інші.

Проте значущість і багатогранність проблем, що постали на часі, потребують продовження наукових досліджень у цих сферах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Доцільним є визначення відповідних інституційних засад організації системи урядового фінансового контролю органів виконавчої влади, напрямів подальшого розвитку її складових, удосконалення кадрового забезпечення висококваліфікованими та компетентними фахівцями, здатними ефективно працювати в органах виконавчої влади.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування необхідності підвищення професійної складової органів системи урядового фінансового контролю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання ефективності державного управління у сфері

фінансів, а також здійснення державного фінансового контролю мають виняткове суспільне значення. Однією з важливих загальнодержавних проблем при цьому є формування ефективної системи внутрішнього (урядового) державного фінансового контролю. В Україні його реалізує система органів державної влади, серед яких Державна фінансова інспекція, нині Державна аудиторська служба, Державна фіскальна служба, Державна казначейська служба тощо. Відповідно до змісту контрольної діяльності, головна увага в урядовому фінансовому контролі приділяється процесу формування й використання бюджетних ресурсів. Держава на правах власника фінансових ресурсів, які акумулюються в бюджетах різних рівнів, має право та зобов'язана здійснювати фінансовий контроль і аудит об'єктів права своєї власності: майна та фінансових ресурсів. В умовах формування ринкових відносин держава змінює характер своєї діяльності в соціальному й економічному секторах, що вимагає відповідних змін і у сфері державного фінансового контролю та аудиту. Відтак уряд через свої контрольні органи має забезпечити попередній, поточний і наступний державний фінансовий контроль і державний аудит використання коштів [7, с. 177].

Такий контроль за своєю природою є внутрішнім – урядовим контролем, бо він є конституційним обов'язком нашого уряду, пов'язаним із виконанням ним Закону про державний бюджет та інших законів України. Цей контроль є складовою процесу виконання управлінських функцій, покладених на уряд як вищий орган виконавчої влади [3].

Отже, урядовий фінансовий контроль є частиною державного внутрішнього фінансового контролю, й органи, що його здійснюють, безпосередньо здійснюють контроль за рухом і витрачанням державних фінансових ресурсів незалежно від здійснення такого контролю підрозділами відомчого контролю.

Сучасні фінансові відносини потребують високопрофесійного управління з боку державних і місцевих органів влади, які мають забезпечувати ефективне, результативне й прозоре управління державними фінансами. За таких умов необхідний ефективний урядовий фінансовий контроль як важлива ланка системи управління національною економікою.

Дієвість системи урядового фінансового контролю не повинна залежати від політичної партії, яка перебуває при владі. Вона має функ-

ціонувати в межах чітко встановлених правил і норм для всіх суб'єктів і об'єктів.

Основні функції та повноваження органів, що здійснюють контроль, формувалися хаотично, у різні періоди розвитку держави, більшість їх має адміністративно-каральний характер, і лише незначна частина спрямована на запобігання й недопущення порушень, а також забезпечення на належному рівні фінансово-бюджетної дисципліни. Крім того, склалася ситуація, за якої більшість функцій і повноважень у сфері державного фінансового контролю дублюють зовнішні та внутрішні органи фінансового контролю, а саме: Рахункова палата, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України та контрольні-ревізійні підрозділи центральних органів виконавчої влади. А це свідчить про недосконалу організаційно-функціональну складову системи урядового фінансового контролю в Україні.

Крім того, у нашій державі відсутні моніторинг у системі державних органів, постійне оцінювання якості функціонування системи державного фінансового контролю; має місце недостатньо швидке реагування правоохоронних органів у випадках фінансових порушень, відсутня належна відповідальність посадових осіб за порушення законів, норм, правил і відповідне відшкодування втрачених ресурсів; спостерігається дублювання окремих функцій державними контрольними органами, відсутність жорсткої адміністративної відповідальності за бюджетні правопорушення та невідшкодування спричинених збитків, неможливість притягнути винних осіб до кримінальної відповідальності або тільки в окремих випадках тощо [4].

Отже, існує кілька причин, які перешкоджають утіленню на практиці норм щодо чіткої координації дій відповідних органів виконавчої влади, що належать до системи державного фінансового контролю, зокрема урядового фінансового контролю.

З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що відсутність організованості, злагоженості в здійсненні контролю призводить до краху роботи державного апарату й інших державних структур. Усі владні рішення та дії у сфері державного управління мають своїм кінцевим результатом контроль за їх виконанням, бо в іншому разі їх утілення в життя буде неефективним і процес, пов'язаний із їх реалізацією, не матиме сенсу [6].

Процес реформування державного управління можна уявити як перехід від традиційних

цінностей до нових – гнучких і ефективних систем управління, здатних легко адаптуватися до зовнішнього середовища, що швидко змінюється. У результаті адміністративної реформи на зміну бюрократичній залежності й ієрархічній підпорядкованості приходять принципи автономії відповідальності за виконання основної місії, покладеної на державні структури. У зв'язку з цим на перший план виходять організаційна гнучкість, управління інноваціями, децентралізація, значна свобода дій персоналу.

Очевидно, що ефективність урядового фінансового контролю значною мірою залежить від діяльності керівників вищої ланки, недооцінка роботи яких завжди призводила до негативних наслідків.

Трансформаційні процеси в сучасному суспільстві створюють умови до появи зовсім іншого типу державного службовця, найбільш важливими рисами якого мають бути вміння оперативно приймати рішення; гнучко адаптуватися до мінливих ситуацій і виробничих технологій; креативність; здатність до інновацій. Визнання особливої ролі керівної ланки в держапараті сприяло появі в розвинених країнах світу окремого інституту – служби вищих чиновників, яка дає змогу відбирати найбільш талановитих і компетентних фахівців, зорієнтованих не на власну кар'єру, а на сумлінне виконання своїх службових обов'язків [5].

Тобто, поряд із правовими межами діяльності контрольних органів потрібні й суворі професійні параметри, обов'язкові для тих, кого перевіряють, і тих, хто перевіряє. Нині кожне відомство вершить цю справу на власний розсуд і переважно в стилі, який залишився в спадок від радянської епохи. У розвинених країнах професійні вимоги до контролю фіксуються в стандартах, що розробляються компетентними організаціями й спеціалістами в межах чинного законодавства.

В Україні контрольна діяльність також повинна проводитись відповідно до регламенту. Регламент є системою процедур контролю, які мають бути стандартизовані з метою забезпечення однотипного розуміння та використання як контрольними органами, так і підконтрольними суб'єктами. Забезпечення державної служби й органів місцевого самоврядування висококваліфікованими спеціалістами в умовах скорочення штатів є одним із найактуальніших завдань державної кадрової політики.

Відомо, що оптимізація витрат на здійснення контрольних заходів досягається переважно

шляхом уникнення дублювання, тобто виконання однієї й тієї самої роботи різними органами. В економічно розвинених країнах органи контролю, які мають високий статус, приділяють усе більше уваги аналізу результатів ревізій і оцінюванню діяльності підзвітних їм контрольних органів і внутрішніх контрольних систем підконтрольних суб'єктів і тільки після цього – безпосередньому контролю фінансових операцій [8].

Так, під час виконання своїх контрольних функцій Рахункова палата Європейського Співтовариства використовує будь-яку цінну інформацію, одержану системами внутрішнього контролю організацій, що перевіряються. Якщо така інформація надійна, це дає змогу оперативно проаналізувати системи управління. Демократичні практики контролю за державними фінансами ґрунтуються на принципах аудиту державних фінансів, що були затверджені на Лімському конгресі в 1977 році. Щороку за підтримки Світового банку відбуваються конференції та конгреси, на яких спеціальна комісія доповідає про стан контролю за фінансами у світі. Україна також є членом Конгресу й формально підписала декларацію щодо прозорості використання та розпорядження державними фінансами. Проте в українській практиці ці принципи часто ігноруються [9]. І тому проблему підвищення й розвитку професіоналізму державних службовців по праву можна вважати провідною у сфері державного управління, у стабілізації центральних органів виконавчої влади, що є основою працездатності державного апарату, а відтак і здійснення урядового фінансового контролю.

Управлінський персонал державного управління мусить володіти високими професійними й моральними якостями, мати високу громадянську позицію щодо пошуку механізмів ефективного провадження державної політики.

Від державних службовців, їхньої кваліфікації, професійної та ділової компетентності, спроможності оперувати не лише проблемою об'єкта, яким опікується той чи інший державний службовець, а й сучасною методикою подолання державних проблем, нового мислення та вміння працювати по-новому залежать прийняття продуманих, обґрунтованих рішень, здатність реалізовувати їх на практиці для розв'язання масштабних і складних політичних і соціально-економічних завдань, що є одним із вирішальних чинників успішного розвитку держави.

З цією метою важливим кроком має стати прийняття Кодексу загальних правил поведінки державних службовців, закріплення його на законодавчому рівні та забезпечення контролю за його додержанням. У результаті цього Верховна Рада прийняла проект Закону України «Про державну службу» № 2490, яким передбачається створення правових передумов для підвищення престижності державної служби, урегулювання статусу державного службовця, рівного доступу до державної служби, запровадження прозорого механізму прийняття на державну службу, який набирає чинності 1 травня 2016 року.

Концептуальними основами цього Закону є такі:

- деполітизація держслужби – розмежування політичних і державних посад. Це закладає основу для професіоналізації державної служби, яка не залежатиме від зміни політичних еліт, дасть змогу відійти від сьогоднішньої практики, коли зміна уряду означала автоматичну зміну керівництва держструктур, а іноді й зміну середньої ланки («традицію» кадрових чисток із політичних мотивів було закладено у 2005 році, коли звільнили 48 000 держслужбовців, що призвело до вимивання професійного прошарку);

- зменшення кількості посад, які належать до державної служби, тобто статус держслужбовців утратять працівники патронатних служб, помічники депутатів та інші категорії нинішніх держслужбовців;

- відмова від практики непотизму – призначення на державну службу на основі сімейності чи кумівства;

- професіоналізація державної служби. Тут мова йде про розроблення нової межі кваліфікації та нових професійних стандартів для державної служби, що надасть можливість проводити добір за новими професійними стандартами на посади всіх рівнів, оцінювати відповідність посаді й визначати потреби в навчанні державних службовців на базі нових принципів і підходів;

- упровадження механізму відкритого конкурсного добору кандидатів, зокрема на топ-позиції, що дасть змогу зробити процес відкритим і прозорим, відкинувши корупційну складову, створить можливість поповнення держслужби достойними професіоналами;

- новий підхід до системи оплати праці. Оплата праці визначається результатами роботи, а не обійманою посадою. Крім того, розмір

зарплати пропонують розраховувати за принципом: 70% базового окладу й не більше як 30% премій, що залежать від результатів роботи. Наразі премія може становити до 300% від базового окладу;

- уведення посад керуючих персоналом державної служби і створення служб управління персоналом, що допоможе впровадити нові технології, яких наразі немає, і використовувати найкращі методи управління персоналом, що, у свою чергу, створить умови для успішної реалізації нової реформи в кожному державному органі;

- переведення державних службовців на єдину систему пенсійного забезпечення, відмова від спеціальних пенсій, які на сьогодні становлять 80% від окладу. Забезпечення на належному рівні окладу для отримання надалі гідної пенсії [1].

Отже, необхідно змінити підхід до оцінювання якостей кадрового забезпечення органів урядового фінансового контролю в нових умовах. Державний службовець має діяти самостійно, творчо, виявляти наполегливість і виправданий ризик. У ньому мають поєднуватися законслухняність, дисциплінованість, відповідальність з активністю й ініціативою.

Висновки і пропозиції. Отже, ефективне функціонування системи органів урядового фінансового контролю та всієї системи державного управління неможливе без високопрофесійного персоналу державної служби. Для цього необхідно реформувати не тільки саму систему органів урядового фінансового контролю, а й науково-методологічні підходи до підготовки кадрового персоналу державних службовців (чиновників), які працюють у системі органів урядового фінансового контролю, підвищення статусу державних службовців і їхніх морально-ділових якостей, професійних умінь і навичок у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців.

З ідеологічного погляду необхідне впровадження нової ідеології служіння народові України, головною тезою якої має стати ідея «влада для народу» [2, с. 85].

Список використаної літератури:

1. Балабанюк Ж. Хто й чому гальмує реформу державної служби / Ж. Балабанюк // Forbes.ua. – 2015. – 5 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/opinions/1403121-hto-j-chomu-galmue-reformu-derzhavnoyi-sluzhbi>.

2. Гошовський В.С. Реформування системи виконавчої влади в Україні: концептуальні засади і правове регулювання : [монографія] / В.С. Гошовський. – К. : Хай-Тек Прес, 2012. – 320 с.
3. Дмитренко Г.В. Організація і здійснення державного контролю в Україні (фінансово-економічні аспекти) : дис. ... докт. наук з держ. управління : спец. 25.00.02. / О.В. Дмитренко. – К., 2010.
4. Ковальчук М.К. Основні проблеми та напрями удосконалення фінансового контролю і аудиту в сучасних умовах / М.К. Ковальчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ndi-fp.asta.edu.ua/thesis/38/>.
5. Кузнецова Ю.А. Повышение качества и эффективности бюджетных услуг: обобщение опыта зарубежных стран / Ю.А. Кузнецова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.anrb.ru/i_sei/cf2006/d897.htm.
6. Павлюх О.А. Поняття, мета, загальні риси та призначення контролю у сфері державного управління / О.А. Павлюх // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 117–119.
7. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики : [монографія] / В.Ф. Піхоцький. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 336 с.
8. Стефанюк І.Б. Державний фінансовий контроль підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис ... канд. екон. наук / І.Б. Стефанюк. – К. : Б.в., 2002. – 16 с.
9. Стефанюк І.Б. Проблеми вдосконалення системи державного фінансового контролю в Україні / І.Б. Стефанюк // Доповіді, виступи міжнародної науково-практичної конференції «Бюджетна реформа в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання». – К. : НДФІ, 2001. – С. 264–273.

Завистовская А. И. Повышение профессиональной составляющей органов правительственного финансового контроля

В статье рассмотрены особенности осуществления правительственного финансового контроля. Определено, что дальнейшее совершенствование правительственного финансового контроля будет способствовать повышению качественного уровня использования бюджетных средств и социально-экономического развития страны в целом. Предлагаются пути реформирования национальной системы подготовки и повышения качества органов правительственного финансового контроля.

Ключевые слова: государственное управление, система государственного финансового контроля, правительственный финансовый контроль, органы исполнительной власти, кадровое обеспечение, государственная служба.

Zavystovska G. Increasing the professional component of governmental financial control bodies

The article describes the features of the government's financial control. It was determined that further improvement of the government's financial control will enhance the quality level of use of budgetary funds and the socio – economic development of the country as a whole. The ways of reforming the national training system and improve the quality of government financial control bodies.

Key words: public administration, system of state financial control, financial control of government, executive agencies, staffing, public service.

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351.32.019

Р. М. Богачев

кандидат філософських наук,
докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентові України

ТЕНДЕНЦІЇ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті зазначено, що рефлексія практик сучасного суспільства, дослідження теоретичної основи концепції сталого розвитку; генезис категорії «розвиток» і розгляд історичного прогресу як процесу перетворення людини із засобу суспільного розвитку в його самоціль; окреслення основних цінностей гуманістично орієнтованого суспільства на теоретико-методологічній основі творчого підходу дає змогу визначити засадничі принципи, механізми та засоби стимулювання цивілізаційного вибору на пряму поставання людини в координатах «істини-добра-краси-корисності» у всезагальній формі. Перехід до нового ставлення людини до самої себе зумовлює відповідну ритміку суспільного розвитку, динаміку поставання людини й архітектуру людського суспільства через творчість. Це зумовлює подальші напрями наукової розвідки – проблема розподілу як трансгресії, надлишковості й мережевості.

Ключові слова: розвиток, логіка, світогляд, людина, суб'єкт, об'єкт, творчість, гуманізм.

Постановка проблеми. Сьогодення характеризується переходом від класичної до холічної парадигми мислення: «ціле більше, ніж сума частин», «міркуй глобально, а дій локально» тощо. Синергетика має виявляти свої особливі переваги під час вивчення надскладних, ієрархічних, відкритих систем» і «розкриває інтегративний потенціал, ціннісні настанови постмодернізму на міжкультурний, міждисциплінарний діалог» [10]. У реальності маємо інше.

Унаслідок соціальної інтеграції в Західній Європі та Північній Америці в кінці ХХ – початку ХХІ століть відбувається активне заміщення національного суспільства мультикультурним. Цьому сприяє руйнування старих (індустріальних) соціально-політичних зв'язків, загальна атомізація суспільства. Навіть в економічній сфері результати глобалізації вже ставляться під великий сумнів. Більшу того, на початку ХХІ століття дуже посилюється самодостатність у групі розвинених держав-сеньйорів і складається стійка, доволі велика група надійно законсервованих у своїй економічній відсталості й політичній залежності країн-кріпаків. Саме останні, не маючи власних ресурсів і будь-яких преференцій у міжнародному розподілі праці, її

результатів тощо, змушені беззастережно «інтегруватися» або відправляються на узбіччя історії взагалі.

Уже в останні роки ХХ століття на тлі процесів глобалізації істотним чинником розвитку стає прогрес політтехнологій як механізмів навмисних маніпуляцій людьми. Замість людини, формується *людина-ціль*, замість людей – *біомаса*, «*електорат*». І самі люди перетворюються на цифри, які покійно та приречено дозволяють себе додавати, віднімати, порівнювати відсотки.

І результат – системна криза сьогодення, а точніше криза кризового способу життя (Б. Новіков), реальна можливість для більшості країн утратити не тільки власну *суб'єктність* в історичному процесі, а навіть й *суб'єктивність* та ідентичність, тобто незалежність.

А як же гуманізм Давньогрецької філософії, гуманістичні інтенції християнства, антропотези доби Відродження або антропоцентризм Нового часу? Європейська цивілізація постає на принципі раціоналізму. Із моменту Великого виклику силам природи людина здійснює послідовне подолання стихій природного, культурного й психологічного буття; упорядковує їх,

освоює та пристосовує під себе за принципами економічності й ефективності, рідше – етичності й естетичності, на жаль, лише час від часу – гармонійності. Джерелами раціоналістичної мотивації є острахи перед стихіями хаосу та тяжіння переформувувати простір на засадах передбачуваності.

Але чомусь останнім часом раціональність критикується як за недовіру до масової свідомості, що характеризується традиціоналізмом і ефективністю, так і за розмежування з гуманітарною елітою, яка дезорієнтована та дезадаптована в утилітарному й функціонально-структурованому суспільстві. А тут ще й парадокс раціональності: підвищення рівня керованості за рахунок зниження різноманітності об'єкта управління (О. Панарін).

Зокрема, після становлення феномена міжнародної економіки та розгортання «холодної війни» в 50–60-ті роки ХХ століття технократична еліта під гаслами глобалізації знижує культурну різноманітність суспільства, знищуючи рудименти до-технічної культури. А із 1980-х років економічна еліта під гаслами неолібералізму починає «монетарну» революцію й демонтаж усіх «неринкових» соціально-економічних, суспільно-політичних і соціокультурних форм: задаються безальтернативні правила гри в лабіринті випадковості, зовнішніх, суто функціональних зв'язків, «вільного», такого, що скеровується антигуманістичними детермінантами, ринкового простору.

Саме на тлі агресивних процесів глобалізації за умови тотальної лібералізації всіх сфер суспільного життя розгортаються різні модули дезінтеграції людини-людей-людства. У чому причини цього? Вони осмислені та опрацьовані багатьма сучасними дослідниками. Так, поряд із *концепцією «золотого мільярда»* однією з найбільш плідних альтернатив обґрунтування майбутнього людства є *концепція сталого розвитку*, яка має на меті запобігти спробам певних груп через маніпулювання суспільною свідомістю здійснювати вплив на суспільне буття, консервувати посталі його форми. Але набувши де-факто теоретичного статусу, говорити про статус де-юре надто зарано.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах функціональної концепції Т. Парсонс, один із засновників теорії соціальних систем, розглядає процес формування та розвитку соціальних систем як процес інтеграції, взаємопроникнення цінностей і потреб у процесі функціонування чотирьох підсистем: *економіч-*

ної (функція адаптації), *політичної* (функція цілевстановлення), *нормативної* (функція контролю), *ціннісної* (функція відтворення цінностей). Формування гармонійної системи пов'язано зі становленням універсальної правової системи, а також підвищенням ролі символічних посередників (грошей, мови тощо). На жаль, сьогодення свідчить про розбалансування цих функцій, а спроби відновити гармонійність соціальної системи через адаптацію та цілевстановлення не дають очікуваного результату.

Після виходу в 1972 році книги Д. Медоуза «Межі зростання» уявлення про сталий розвиток, ідеї О. Богданова, академіка АН СРСР М. Бухаріна та опрацювання ноосферного підходу В. Вернадського, згідно з якими раціональна людська діяльність є головним фактором розвитку, закладають основу сучасних уявлень про суспільний розвиток [9].

У межах діяльнісного, а потому творчого підходу в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть робляться спроби подолати перешкоди на шляху суспільного розвитку. Виключно гуманістичні інтенції можна відчутти крізь призму надбань авторів цього напрямку: Г. Батіщева, М. Злотіної, Е. Ільєнкова, В. Іванова, Г. Давидової, А. Канарського, М. Ліфшиця, Л. Науменко, Б. Новікова та інших [2; 4; 5; 7; 8]. Так, у межах творчого підходу формується методологічне підґрунтя нового *світовідношення*, нових підходів до незворотних, спрямованих і закономірних змін на основі механізмів самоорганізації та самодіяльності, побудови так званої нової матриці «інакше-можливого» (О. Панарін). Відповідно, формулюються нові категорійні блоки: розмежування (рос. *распределение*) (Б. Новіков), мереживо-мереживість-мережування (Б. Новіков, Р. Богачев), надлишковість (А. Мельниченко, А. Іщенко), безмірність тощо.

З'являються терміни суспільного відтворення: виробництво речей – виробництво ідей – виробництво людей; від суспільства «трудящих» (рос.) до суспільства «творящих» (рос.) (Б. Новіков); формотворення – культуротворення – свободотворення; біосфера – ноосфера – креатосфера (Б. Новіков, А. Мельниченко, Р. Богачев). Така ритміка дає змогу принципово по-новому осягти процес соціалізації та суспільного розвитку загалом, але потребує перманентної рефлексії стану й постійного опрацювання відповідних тенденцій і перспектив.

Водночас теоретична основа концепції сталого розвитку – ноосферний підхід В. Вернад-

ського, стає плідною основою для постановки та вирішення соціально-філософських і загальносистемних проблем у працях М. Згуровського, З. Герасимчук, С. Дорогунцова, О. Ральчук, Л. Мельник, А. Мельниченко, Н. Багорова, В. Геєця, Б. Данилишина, М. Долішньої, І. Недіна, А. Гранберга, В. Матросова, М. Моїсєєва й ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але й до цього часу залишається багато спірних питань, які породжують спроби спростувати гуманістичний потенціал *концепції сталого розвитку* [9], здійснити перевтілення на засадах мальтузіанства сучасних теорій управління з метою збереження status quo окремих політичних і соціальних груп, тобто збереження відповідного стилю й способу життя за рахунок інших. Тому без створення міцного методологічного та методичного фундаменту, дійсно наукового обґрунтування дій на всіх рівнях системи управління вирішити проблему суспільного розвитку неможливо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є рефлексія категорій «розвиток» та «історичний прогрес» як процесу перетворення людини із засобу суспільного розвитку в його самоціль; окреслення основних цінностей гуманістично орієнтованого суспільства, проблем гуманізації суспільного життя, механізмів їх вирішення; визначення засадничих принципів, механізмів і засобів стимулювання цивілізаційного вибору на пряму поставання людини, що є особливо актуальним щодо політичної еліти й суспільства загалом.

Виклад основного матеріалу. Питання суспільного розвитку знаходяться в полі зору мислителів і філософів із найдавніших часів. Видатні мислителі людства – Платон, Аристотель, Августин Блаженний, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Б. Спіноза й ін. – розглядають проблеми людини та суспільства як важливу складову своїх систем знання-пізнання світу. Одним із центральних понять стає поняття «суспільство».

Поняття «суспільство», «громадський», «соціальний» надзвичайно поширені, використовуються в різних значеннях. Поняття «суспільство» може означати й частину матеріального світу, яка відокремлюється від природи, і певний період, ступінь у розвитку історії. І взагалі в процесі історичного розвитку суспільної думки цей термін набуває різного змістового наповнення та різних формальних інтерпретацій. Особливо варто виокремити погляди на суспільство як певну систему, що розвивається.

Мислителі античності розуміють суспільство як частину Космосу, тому природним є розгляд суспільства як продовження природних і космічних закономірностей. І ось на вершині давньогрецької філософської думки категорії Аристотеля («дія», «володіння», «страждання») формують основне суспільне відношення – суб'єкт-об'єктне, що стає основою соціальних відносин і поставання людини протягом наступних тисячоліть; матрицею-патерном суспільної взаємодії; «таким, що породжує відношення», за Л. Виготським.

На жаль, історичний характер розбіжності сутності й існування людини, засобом подолання чого є **основне суспільне відношення**, дає змогу констатувати, що суб'єкт-об'єктний тип зв'язків і відносин (вплив, наказ, володіння, примус, пригнічення, гноблення як модуси однобічної, деформованої, розірваної у своїй основі взаємодії) в реальності стає основою формування *людини економічної*. І хоча породжується людина як сукупність відносин і взаємозв'язків, але, на жаль, не завжди породжується людина в ній.

Одна із ранішніх змісто-форм матриці-патерну породжуючого відношення – це християнська релігія як місток від Убогого до Бога-творця. Тому для релігійних концепцій доби Середньовіччя устрій і мета суспільства божественно визначені, спрямовані на очищення, просвітлення людини для зустрічі з богом. Формуються відповідні концепції взаємовідносин людини й держави.

У Новий час саме гуманістичні максими часів Давньогрецької класичної філософії стимулюють розгортання гуманістичних інтенцій християнства й теорій доби Відродження. Ще Євангеліє від Матвія окреслює контури нових *суб'єкт-суб'єктних зв'язків*. Але, незважаючи на це, навіть учення Христа про те, що належить любити ворога свого та підставляти йому ліву щоку, коли вдарили по правій, не знищує давній лозунг «око за око, зуб за зуб». Тому в суспільстві чітко виконується третій закон Ньютона: закон дії та протидії – для соціальної форми руху. Водночас, з одного боку, прогресують природознавчі інтенції *ідеї розвитку*: І. Кант застосовує ідею розвитку для пояснення походження Сонячної системи, Ж.Л. Бюффон пов'язує її з історією Землі, Ж.Б. Ламарк використовує її для пояснення еволюції живого, І.Г. Гердер – для опису історії культури, Ч. Дарвін розглядає принцип розвитку як основний принцип біології.

З іншого – у філософії Нового часу в межах теорії приватного права й суспільного договору формується нове уявлення про суспільство: виникнення держави та права є результатом свідомої угоди між людьми. Тому Т. Гоббс за собом захисту від егоїстичної природи людей, яка призводить до *Bellum omnium contra omnes* (лат) – «війни всіх проти всіх», бачить лише чітке суб'єкт-об'єктне формування суспільства через визнання необхідності захисту в особі нового суверена – держави. Дж. Локк убачає в державі незалежного суддю, своєрідного опікуна для підопічного – народу. А в сутності – це турбота, щоб в жодному разі людина не змогла відчувати себе в БЕЗПЕЦІ, без-ОПІКИ, яку нав'язано ззовні; відчувати себе дійсним суб'єктом процесу історієтворення.

Більше того, навіть найрадикальніша концепція суспільного договору та народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо і класичний варіант теорії поділу влади Ш. Монтеск'є не здатні подолати подальше протиставлення об'єкта й суб'єкта.

І. Кант гостро відчуває таке «диявольське» роздвоєння світу, закладає філософські основи правової держави. Відповідно до його думок, людина є істотою, яка існує серед інших членів роду, має потребу в господарі. Цей універсальний пан – рід людський. Тому у відносинах раба та пана – об'єкта й суб'єкта впливу – нічого не змінюється та змінитися не може. Але влада має бути обмежена правом, і в правовій державі громадяни керуються вмінням розуму й моральними нормами-вимогами категоричного імперативу, яким активізується запобіжний вплив інтенцій суб'єкт-суб'єктних взаємодій.

Потому – революційні зміни та принципи французького революційного законодавства в «Декларації прав людини та громадянина» 1789 року. Але у Франції з часом відновлюється диктатура й монархія. Так формується уявлення і змістовно наповнюється поняття «суспільство» загалом. Дійсно, у ці часи людина робить потужні кроки до досконалості, до пізнання себе самої. Поєднуються дослідження феноменів *розвитку та суспільства*.

Німецька класична філософія в особі Г.В.Ф. Гегеля формулює *ідею розвитку* як аналітично-синтетичну категорію, що є результатом здійснення суперечностей прогресу-регресу, життя-смерті тощо, і новий формат мислення – діалектичну логіку як логіку розвитку; у філософській системі Г.В.Ф. Гегеля формулюється ідеалістичний підхід до *суспільства як соціаль-*

ної системи, яка розвивається, визначається напрям *розвитку людського суспільства*.

Тому й наступний крок – політико-правова теорія Г.В.Ф. Гегеля, його діалектика раба та пана, «всесвітня філософія як прогрес усвідомлення свободи». При цьому протилежності взаємопереходять одна в одну, взаємно перетворюються і взаємно виражаються одна в іншій, через інше й для іншого. Пізніше Г.В.Ф. Гегель відокремлює громадянське суспільство як сферу приватних (майнових тощо) інтересів від держави. У форматі логіки Аристотеля з її суб'єкт-об'єктним основним відношенням раб не про свободу мріє, а про власних рабів. У форматі логіки Г.В.Ф. Гегеля відбувається взаємне проникнення протилежностей: «Пан є рабом свого раба, а раб є паном свого пана». Безумовно, на вершині історичного процесу кожна людина стає вільною в-собі-та-для-себе; не тільки в можливості, а й у дійсності. Але чомусь і досі «раб не може без пана, а пан – без раба»; і досі вирує «*війна всіх проти всіх*», що стимулюється новими способами втілення принципу «розділай і володарюй».

Чому? І в формальній логіці, і в буденному житті свобода особистості – *реальна* – закінчується там, де починається свобода іншого. Так виникає й до певної міри розгортається – але не здійснюється – діалектична суперечність *Суб'єкта й Об'єкта*, Внутрішнього та Зовнішнього [4]. Тому в реальності так не хочеться обмежувати власну свободу для її поширення на новому рівні взаємного проникнення – «слияння в неслияном» (рос). Набагато простіше зневажити, понівечити, поруйнувати свободу іншого, тим самим механічно розширюючи межі власної «свободи та гідності», але в форматі павутиння суб'єкт-об'єктних відносин. Лише в діалектичній логіці через гегелівські категорії «міра» і «зняття» здійснюється заперечення меж власної самості зі збереженням належного. У цій логіці розвитку *свобода дійсна* починається зі зняттям особистої самості: там, де закінчується людина, починаються люди; там, де закінчуються люди, починається людство [7]. Це відбувається лише за умов констатації історичного характеру розбіжності сутності й існування людини.

Поряд із цим варто окремо зупинитися на протилежності поняттю «розвиток» – понятті «звиття». Саме воно фігурує поряд із поняттям «розвиток» ще в стародавній філософській традиції, варто відзначити, що між згортанням і розгортанням (*complicatio-explicatio*) М. Кузанського, з-виттям і роз-виттям (*enveloppementens* –

developpemens) Г. Лейбніця та імпліцитністю – експліцитністю (im-plicatio – ex-plicatio) сучасних філософів різниця доволі незначна.

Так, Л. Карсавін відзначає, що розвиток (e-volutio, ex-plicatio, Ent-wicklung, development), на противагу звиттю (in-volutio, im-plicatio, Ein-wicklung, en-velopment), є розгортанням, розкриттям чогось потенційно, але тільки потенційно даного, тобто актуалізацією того, що не минуло, збагаченням буття. Саме ці поняття, як і монадологія Г. Лейбніця загалом, є однією із базових засад метафізики всеєдності, філософської рефлексії категорій «*всеєдності*», «*всеєдність*» у межах живого та невичерпного за своєю творчою потугою світу у працях М. Лоського, П. Флоренського, С. Булгакова, С. Франка, І. Ільїна, Л. Карсавіна. Ці філософи здійснюють спробу розкрити зміст об'єктивної гармонійної та органічної множинної єдності в дійсності як *взаємопроникнення у творчому спілкуванні*, тобто обґрунтувати неминучість зміни основного суспільного відношення на суб'єкт-суб'єктне, а краще – суб'єктно-суб'єктісне. Звідси й *симфонічна особистість* Л. Карсавіна, органічне та неорганічне тіло людства як *всезагальне чуттєвище* В. Соловйова.

Саме тому ми й констатуємо, що в межах діяльнісного, а потому й творчого підходів здійснюється подолання джерела цієї розбіжності – старого основного суспільного відношення. Відбувається актуалізація можливості об'єктивної гармонійної й органічної множинної єдності як взаємопроникнення у творчому спілкуванні, суспільного розвитку загалом.

Висновки і пропозиції. Використання творчого підходу для збагачення концепції сталого розвитку дає змогу обґрунтувати необхідність рішучої, якісної, **революційної зміни самого способу ставлення ЛЮДИНИ ДО СЕБЕ**, узагальнити напрями й характер сходження від суб'єкт-об'єктного до суб'єкт-суб'єктного, а по-

тому – суб'єктісно-суб'єктного типу взаємодій (див. таблицю 1). А також зафіксувати відповідні показники та етапи щодо ритміки, динаміки й архітектоники суспільного розвитку; запропонувати відповідний понятійний апарат щодо поставання людини як суб'єкта історії, культурно-історичного процесу; як дійсної суб'єктності в просторі, хронотопі дійсної культури, у якому основною умовою діяльності людини стають діалог, співробітництво як основа суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин, а далі – поліфонія суб'єктно-суб'єктних взаємовідносин у царині «живого спілкування».

Розмежування як постійний вихід за власні межі, *надлишковість* (рос. избыточность) як джерело невичерпаності й нестримності, індикатор життєздатності – корелят пасіонарності Л. Гумельова, *мережування* суб'єктно-суб'єктісних відносин як невичерпне джерело повноти своєрідності, самостійності й самодіяльності кожного-багатьох-усіх стають новими принципами мислення та організації життя, що потребують подальшого дослідження, теоретичного обґрунтування і практичного втілення.

Саме це і є атрибутами дійсної свободи кожного-багатьох-усіх у сходженні до *креатосфери*. Вони актуалізуються в процесах *трансценденції*, *трангресії*, не в розділенні чи протиставленні, а у взаємному проникненні – «злитті» з іншими-багатьма-всіма, у процесі розмежування постає людина як суб'єкт історичного процесу, дійсна суб'єктність, людина-творець, «Господар і Володар усього минушого-сущого-прийдешнього».

Саме такі гуманістичні інтенції щодо всебічного розвитку всіх здібностей, сутнісних сил людини стають реальним принципом планування, реальної організації економіки, реальним принципом інженерно-технічної думки, організації школи та всіх інших інституцій – реальними принципами продукування загальнолюдської культури, суспільного розвитку та відтворення загалом.

Таблиця 1

Поставання людини в процесі суспільного розвитку

Критерії поставання людини	Людина економічна	Людина суспільна	Людина-творець, повністю усуспільнена
Система суспільного відтворення	Виробництво речей	Виробництво ідей	Продуктування людей
Основне суспільне відношення	Суб'єкт-об'єктні	Суб'єкт-суб'єктні	Суб'єктно-суб'єктні
Принцип організації зв'язків	Розподіл діяльності	Розподіл самодіяльності	Творчість як розподіл самодіяльності й самодіяльнісний розподіл
Форма організації зв'язків	Ієрархічні зв'язки	Вертикальні та горизонтальні взаємозв'язки. Мережа	Мереживо взаємозв'язків
Тип управління	Авторитет влади	Влада авторитету професії	Влада конкретного виду творчості

Список використаної літератури:

1. Босенко В.А. Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогическим проблемам философии / В.А. Босенко – К. : Всеукраинский союз рабочих, 2004. – 352 с.
2. Босенко В.А. Всеобщая теория развития / В.А. Босенко. – К., 2001. – 470 с.
3. Вебер М. Избранное. Образование общества / М. Вебер ; пер. с нем. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
4. Злотина М.Л. Диалектика / М.Л. Злотина ; отв. ред. Ю.А. Мелков. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 264 с.
5. Ильенков Э.В. Об идолах и идеалах / Э.В. Ильенков. – М. : Наука, 1968. – 319 с.
6. Новиков Б.В. Двадцать шесть тезисов об управлении и власти / Б.В. Новиков // Сучасні проблеми управління : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 26–27 листопада 2009 р., м. Київ. – К. : НТУУ «КПІ», 2009. – 344 с. – С. 82–84.
7. Новиков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б.В. Новиков. – К. : НТУУ «КПІ», 1998. – 310 с.
8. Науменко Л.К. Матеріалізм і постмодернізм / Л.К. Науменко // Матеріалізм та емпіріокритицизм – шедевр світової філософської думки : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 27–28 листопада 2008 р. – К. : НТУУ «КПІ», 2008. – С. 159–160.
9. Тульчинська С.О. Управління у сфері освіти і науки як фактор забезпечення сталого розвитку держави та регіонів : [монографія] / С.О. Тульчинська, А.А. Мельниченко, О.А. Акімова. – К. : Видавництво ВП «Едельвейс», 2012. – 352 с.
10. Хакен Г. Синергетика. Ієрархії неустойчивости в самоорганізуючихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 236 с.

Богачев Р. М. Тенденции общественного развития

В статье отмечено, что рефлексия практик современного общества, исследование теоретической основы концепции устойчивого развития; генезис категории «развитие» и рассмотрение исторического прогресса как поэтапного превращения человека из среднестатистического общественного развития в его самоцель; определение основных ценностей гуманистически ориентированного общества на основе теоретико-методологической базы творческого подхода позволяет определить основные принципы, механизмы и средства стимулирования цивилизационного выбора направления становления человека в координатах «истины-добра-красоты-пользы» во всеобщей форме. Переход к новому отношению человека к самому себе предопределяет соответствующую ритмику общественного развития, динамику становления человека и архитектонику человеческого общества в целом. Это очерчивает дальнейшие направления научной разведки – проблематика распределения как трансгрессии, избыточность и кружево «живого общения».

Ключевые слова: развитие, логика, мировоззрение, человек, субъект, объект, творчество, гуманизм.

Bogachev R. The tendencies of the social development

On the basis of the characteristics of modern society and the theoretical basis of the concept of sustainable development we have opened a process for the formation of The Decent Man in The Decent Society. Genesis of the Category "Development" and the review of the historical progress as a process of the humans' transformation and the social development. These identify the problems of the humanization of a social life on the theoretical and methodological basis of the Creativity's study. Author proposes and determines the fundamental principles, mechanisms and means to stimulate civilizational choice of human and the present society in the coordinates of the truth, the goodness, the beauty and the utility. The transition to a new relationship of Man to himself determines appropriate rhythm of social development, the dynamics of the creation of the Human and the architectonic of the Human society in the process of the Creativity. These cause further directions of scientific exploration – humanes' transgression, redundancy and 'lacing of live communication'.

Key words: development, logic, philosophy, people, subject, object, creativity, humanism.

УДК 378.01843

М. Г. Ватковська

кандидат філософських наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи

Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано особливості розуміння принципів державного управління в контексті дистанційної освіти. Увага сконцентрована на розкритті сутності таких принципів, як принцип об'єктивності, принцип випереджального стану управління, принципи відкритості, публічності й прозорості в дистанційній освіті. На основі дослідження робиться висновок про те, що механізми застосування принципів державного управління в дистанційній освіті потребують подальшого уточнення та вдосконалення.

Ключові слова: принципи державного управління, дистанційна освіта, дистанційне навчання, система освіти.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях перед українською освітою стоїть велике завдання – надати кожному громадянину можливість навчатися впродовж життя з урахуванням власних інтересів, схильностей і потреб. В умовах швидких інформаційних потоків, швидкого темпу зміни парадигми знань від «актуальних» до вже «неактуальних», в умовах потреби в перекваліфікації та підвищенні кваліфікації значної кількості різних фахівців упоратися з цим спроможна лише дистанційна освіта. «Розвиток вітчизняної управлінської науки відбувається в межах переходу від системноцентричного типу соціального мислення і управління, що характеризується приматом системи над людиною, коли людина для системи – засіб, а не мета, до персонцентричного, який передбачає такий характер взаємовідносин між системою та особистістю, коли система слугує людині, створює максимум сприятливих умов для її життя» [4, с. 89]. Одним із елементів персонцентричної моделі управління є дистанційна освіта, якій пророкують у реаліях нашого життя одну з провідних ролей. Адже швидкі темпи життя, постійне вдосконалення інформаційних технологій і моделі управління ними диктують сучасній людині свої правила гри на полі соціальної дійсності. «Освіта стає інструментом взаємопроникнення не тільки знань та технологій, але й капіталу, інструментом боротьби за ринок, розв'язання геополітичних завдань. При цьому, дистанційні засоби навчання, що базу-

ються на сучасних технологічних досягненнях, будуть відігравати основну роль» [8].

Із появою дистанційної освіти змінюється саме уявлення про систему управління освітою загалом. У сегменті дистанційного навчання певні управлінські важелі не мають сенсу і сприймаються як «супільний атавізм».

Українське законодавство визначає дистанційне навчання як «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [9]. Отже, у дистанційному процесі навчання змінюється сама звична форма отримання знань. «Дистанційне навчання широко використовує комп'ютерні навчальні програми різного призначення та сучасні телекомунікації з метою доставки навчального матеріалу та спілкування, у тому числі, в реальному часі» [8].

Розвиток дистанційної освіти в Україні вже розпочато, однак обґрунтування механізмів державного управління цим процесом не здійснено в повному обсязі. Аналіз принципів державного управління, їх розуміння в контексті дистанційного навчання є однією зі спроб вирішення означеного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою означеної проблеми займалися

С. Домбровська [3], О. Красіков [7], Н. Самолюк, М. Швець [11] та інші українські дослідники. Проте особливості дослідження теми дистанційної освіти полягають у тому, що вона практично завжди перебуває в міжгалузевій площині, найчастіше – між державним управлінням і педагогікою. Так, С. Домбровська аналізує механізми державного регулювання впровадження дистанційної форми навчання. Н. Самолюк, Н. Швець досліджують особливості впровадження дистанційної освіти до вищих навчальних закладів освіти України, розглядаючи всі складнощі цього процесу. О. Красіков, у свою чергу, підходить до аналізу дистанційної освіти з позиції соціального управління, розглядаючи її як один із соціальних процесів: «Управління дистанційною освітою являє собою цілісний процес, що охоплює всі його головні етапи: планування, керівництво соціальними процесами і досягнення кінцевих результатів» [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, охарактеризовані роботи, присвячені дослідженню особливостей розвитку дистанційної освіти, не розкривають змістових складників становлення самої парадигми державного управління дистанційною освітою, чим і зумовлене обрання для дослідження аспекту реалізації принципів державного управління в контексті дистанційної освіти.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз особливостей розуміння принципів державного управління в контексті дистанційної освіти.

Виклад основного матеріалу. Дистанційна освіта хоча й віддаляє вчителя та учня один від одного у фізичному аспекті, але разом із тим може персоналізувати сам процес навчання за схемою: один учитель – один учень. Дистанційний компонент навчання в Україні реалізується в загальноосвітніх початкових закладах, професійно-технічних навчальних закладах, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти. «Метою дистанційного навчання є надання освітніх послуг шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями» [9].

Особливості дистанційного навчання в реаліях української держави полягають у такому:

– можливості роботи (навчання) в синхронному або асинхронному режимах. Так, у межах синхронного режиму дистанційного навчання виникає поняття «віртуальний клас», що

реалізується у вебінарах, відеоконференціях, чатах, групах у соціальних мережах. У межах асинхронного режиму (гнучкого графіка роботи) учасники навчального процесу також можуть спілкуватися в соціальних мережах, через приватне електронне листування, форуми, відеозв'язок, але робити це в зручний для них час, без прив'язки до часу роботи інших учасників процесу навчання;

– утворенні он-лайн освітнього середовища, у межах якого учні мають змогу ознайомитися з навчальними програмами, опрацювати лекційні матеріали, виконати практичні завдання. Освітнє середовище може мати різний ступінь доступу учасників до нього. Варто відзначити, що існує досить багато програмних пакетів для здійснення дистанційної освіти;

– віддаленому режимі контролю/перевірки знань учня, що частково може вирішуватися через тестові завдання (вхідне та вихідне тестування) на певних дистанційних платформах або шляхом перевірки вчителем відправлених персонально розв'язаних учнем завдань;

– новій ролі вчителя, на якого покладаються функції координатора процесу навчання, його коректування, складання індивідуальних навчальних планів тощо. Як форми контролю в дистанційному режимі навчання викладач використовує комп'ютерне тестування, співбесіди, як індивідуальні, так і групові, дистанційні іспити, курсові та проектні роботи. Дистанційна освіта вимагає від учителя нових умінь (володіння новітніми інформаційними технологіями) та високого рівня комунікації. Одним із головних завдань стає адаптація навчального матеріалу для його сприйняття й вивчення в дистанційному форматі.

В умовах розвитку дистанційного компонента є нагальна потреба в обґрунтуванні принципів, на основі яких мають бути розроблені різноманітні управлінські моделі, залежно від різноманітних навчальних платформ, дистанційного навчання.

Під принципом загалом розуміють основне вихідне положення певної теорії або вчення, вихідні засади пояснень чи керівництва до дії. «У державному управлінні принципи розглядаються як прояви закономірностей, відношення або взаємозв'язки суспільно-політичного характеру й інших груп елементів державного управління, викладені у вигляді певного наукового положення, що застосовується в теоретичній і практичній діяльності у сфері державного управління.

На практиці принципи державного управління набувають характеру правових норм, правил, якими керуються в управлінській діяльності відповідно до соціально-економічних умов, що склалися у суспільстві» [5, с. 489].

Принцип об'єктивності державного управління, яким зумовлене дотримання в управлінських процесах вимог об'єктивної необхідності щодо дистанційної освіти, має таке втілення. Дистанційна освіта – це вимога реалій українського суспільства, коли значна його частина прагне навчатися, отримувати першу або другу освіту, але не має на це часу або фізичної можливості. Дистанційна освіта як одна з форм системи неперервної освіти покликана реалізувати права людини на освіту й отримання інформації. Вона дає кожному змогу отримати базову або додаткову освіту паралельно з професійною діяльністю людини. «Розвиток дистанційної освіти слушно вважається рухом у напрямку зростання рівня доступності освіти для людей, які з різних причин раніше не мали змоги її отримати» [1, с. 10]. Отже, у такому разі дистанційне навчання надає можливість реалізувати різним категоріям громадян свої освітні потреби. «Принцип випереджального стану управління передбачає перехід від орієнтації на минуле (планування від досягнутого) до орієнтації на майбутнє» [4, с. 490]. У контексті дистанційної освіти цей принцип пов'язаний із принципом об'єктивності й радше є його логічним продовженням, спрямованим на передбачення та прогнозування розвитку ринку освітніх послуг. Якщо є запит, ринок обов'язково відреагує, і це не має відбуватися без розроблених механізмів державного управління. Вчасна та правильно організована платформа дистанційного навчання є своєрідним регулятором державного управління процесів зайнятості населення. Дистанційне навчання дає змогу значно зменшити витрати на підготовку спеціаліста. Електронне навчання одного студента приблизно втричі дешевше, ніж у системі традиційного навчання. Це надає можливість зменшити навантаження на державний бюджет, з одного боку, а з іншого – полегшує отримання освіти представникам вразливих верств населення [2].

У процесі управління дистанційною освітою особливе значення має надаватися реалізації принципу відкритості, «який передбачає можливість громадян брати безпосередню участь у діяльності органів державної влади і виявляється у забезпеченні реального впливу грома-

дян та їхніх об'єднань на зміст управлінської діяльності» [6, с. 470]. Саме цим принципом визначається популярність, поширеність одних навчальних платформ і незатребуваність інших. Принцип відкритості напряму пов'язаний із відкритою освітою, її дистанційним компонентом, що зумовлено тим, «що вимоги відкритості дедалі більше стають стандартом діяльності окремих освітніх установ і цілих національних освітніх систем» [1]. Також принцип відкритості в контексті дистанційної освіти межує з принципом публічності, яким у теорії державного управління забезпечує взаємозв'язок органів державного управління із суспільством і громадянами. Реалізація принципу відкритості в дистанційному навчанні забезпечує таке: свободу вибору часу й темпів навчання, відкрите планування програм навчальних курсів, вільний розвиток індивідуальності тощо. У контексті реалізації дистанційної освіти принципи відкритості й публічності ще й надають можливості контролю та перевірки діяльності всіх суб'єктів навчального процесу.

Дистанційний освітній компонент повною мірою дає змогу реалізувати принцип прозорості державного управління. «Прозорість у діяльності органів державної влади характеризується максимально можливим доступом громадськості до інформації про діяльність органів державної влади та формуванням механізму громадського впливу на сферу державного управління через представницькі інститути» [6, с. 473]. Отже, як уже зазначалося, дистанційне навчання, управління процесом дистанційної освіти відкривають нові можливості для управління освітнім процесом. В основу програм дистанційного навчання покладено принцип модульності. Кожний курс складається з максимально незалежних модулів (блоків), що надають можливість формувати навчальну програму згідно з індивідуальними потребами. Подібна організація дає змогу ліквідувати суб'єктивність в оцінюванні навчальних досягнень і прозоро дослідити індивідуальну траєкторію як кожного учня, так і роботу куратора/викладача з кожної дисципліни. По суті, управлінець, маючи права доступу до дистанційного майданчика, може здійснювати управління процесом автономно від учасників навчального процесу, оскільки всі їхні дії є прозорими, їх легко відстежити й перевірити.

Дистанційна освіта не може перебувати осторонь від такого компонента принципу при-

йняття управлінських рішень, як оптимальне управління. «Поняття оптимального управління має зміст найбільш бажаного управління, найкращого з можливих» [5, с. 499–500]. Наразі дистанційна освіта через розроблення та застосування нових методик, технік і процедур сприяє пошуку, становленню шляхів і способів підвищення управлінської діяльності. Але про реалізацію цього принципу повною мірою говорити поки що не доводиться, оскільки ще тривають пошуки таких оптимальних механізмів державного управління дистанційною освітою.

Розглянуте можливе розуміння принципів державного управління в контексті дистанційної освіти ще потребує уточнення, механізми державного управління дистанційною освітою очікують свого розроблення та вдосконалення, адже сьогодні розвиток дистанційної освіти обмежується певними чинниками, серед яких варто зупинитися на такому. Певна частина дистанційних курсів практично не відрізняється від заочного навчання (наявний очний компонент, не використовуються дистанційні форми взаємодії). Не всі учасники навчального процесу готові сприймати дистанційну форму отримання знань. Це частково пов'язано із психологічними настановами учасників навчального процесу. Зокрема, дистанційне навчання буде якісним та успішним за умови, що той, хто навчається, має велику мотивацію до отримання знань і сформовану навичку самостійної навчальної роботи. Також не всі вчителі/викладачі, котрі долучаються до дистанційної форми роботи, розуміють повною мірою, що дистанційний компонент навчання кардинально відрізняється від стаціонарної взаємодії, отже, потребує відмінної від попередньої форми подання навчального матеріалу, формулювань навчальних завдань тощо. На сьогодні також спостерігається слабка або взагалі відсутня підготовка викладачів-координаторів дистанційних курсів, практично неналагоджена інтеграція українських дистанційних систем до зарубіжних частково через відсутність підготовлених фахівців для такої взаємодії. Робота координатора ускладнюється тим, що йому доводиться взаємодіяти з різними учасниками навчального процесу: розробниками курсів як із авторами змістової складової курсів, якщо знань і компетентностей координатора не вистачає; технічними спеціалістами, мережевими програмістами з різних питань – щодо відкриття/закриття доступу до певних тем або курсів, оновлення тем чатів/форумів, на-

лагодження зв'язку з певними користувачами тощо. Уміння координатора дистанційних курсів оперативно та якісно вирішувати вказані й інші проблеми зумовлює багато в чому успішність тих або інших дистанційних платформ навчання. Ці складнощі скоріше за все є тимчасовими, пов'язаними з процесом становлення нової форми освітніх послуг. І чим скоріше держава вирішить ці труднощі, тим швидше якість дистанційного навчання зросте.

Загалом дистанційна освіта в сучасному інформаційному просторі має багато переваг, серед яких треба виділити можливість отримувати освіту у звичному для людини середовищі, розширення сегмента потенційних студентів, які не мають змоги навчатися на денній або заочній формах. Дистанційна освіта надає можливість поєднувати повсякденне життя, роботу й навчання. Окрім цього, у світі швидкого оновлення знань, швидкої зміни інформації дистанційна освіта стає своєрідним путівником у віртуальному просторі, що сприяє відділенню інформаційних «зерен» від «полови» в Інтернеті.

Висновки і пропозиції. Отже, розглянуті принципи державного управління, особливості їх інтерпретації в контексті дистанційної освіти дають змогу говорити про те, що сама дистанційна освіта змінює уявлення про управління освітою як соціальним інститутом узагалі. Якщо вести мову про управління освітнім процесом у традиційній школі, то тут є можливість уніфікувати, упорядкувати практично всі наявні управлінські функції. У разі з дистанційною освітою зробити це значно складніше, тому що нині вона представлена різними освітніми майданчиками (платформами) з різними можливостями здійснення управління. Але загалом варто вести мову про те, що на сьогодні система державного управління має виробити стратегії й механізми управління дистанційною освітою. Одним із таких шляхів є адаптування, а часом і розробка принципів державного управління дистанційною освітою.

Список використаної літератури:

1. Відкрита освіта. Колективний розвиток освіти через відкриті технології, відкритий контент і відкрите знання / за ред. Тору Ійюсі, М.С. Віджая Кумара ; перекл. з англ. А. Іщенко, О. Насика. – К. : Наука, 2009. – 256 с.
2. Воронкін О.С. Організація дистанційних технологій навчання на основі комп'ютерних інформаційних систем вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/vsunud/2009-6E/09vosnzu.htm>.
3. Домбровська С.М. Механізми державного регулювання впровадження дистанційної форми навчання у вищих навчальних закладах України / С.М. Домбровська // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 3. – С. 112–116. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2014_3_17.
  4. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: В.М. Князев (співголова), І.В. Розпутенко (співголова). – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1 : Теорія державного управління. – 2011. – 748 с.
  5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: В.М. Князев (співголова), І.В. Розпутенко (співголова). – К. : НАДУ, 2011. – Т. 2 : Методологія державного управління. – 2011. – 692 с.
  6. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: В.М. Князев (співголова), І.В. Розпутенко (співголова). – К. : НАДУ, 2011. – Т. 8 : Публічне врядування. – 2011. – 630 с.
  7. Красіков О.М. Соціальне управління дистанційною освітою / О.М. Красіков // Право і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 85–90. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_4_20.
  8. Меморандум створення інформаційної освітньої мережі «Українська дистанційна освіта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.osvita.org.ua/distance/ukraine/add/00/.
  9. Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0703-13>.
  10. Про затвердження змін до Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2015 № 761 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0923-15>.
  11. Самолюк Н. Актуальність і проблемність дистанційного навчання / Н. Самолюк, М. Швець // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 11. – С. 193. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_1_50.

Ватковская М. Г. Реализация принципов государственного управления в контексте дистанционного образования

В статье проанализированы особенности понимания принципов государственного управления в контексте дистанционного образования. Внимание сконцентрировано на раскрытии сущности таких принципов, как принцип объективности, принцип опережающего состояния управления, принципы открытости, публичности и прозрачности в дистанционном образовании. На основании проведенного исследования делается заключение о том, что механизмы применения принципов государственного управления в дистанционном образовании нуждаются в дальнейшем уточнении и усовершенствовании.

Ключевые слова: *принципы государственного управления, дистанционное образование, дистанционное обучение, система образования.*

Vatkovs'ka M. Implementation of the principles of public administration in the context of distance education

The features of understanding of public administration in context of distance education are analyzed. Attention is focused on the disclosure of principles such as the principle of objectivity, the principle of anticipatory public administration state, principles of openness, publicity and transparency in distance education. Based on the research the conclusion was made that mechanisms for applying the principles of public administration in distance education require further refinement and improvement.

Key words: *principles of public administration, distance education, distance learning, educational system.*

Л. А. Гордієнко

кандидат економічних наук, доцент

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено актуальні проблеми реалізації фінансової політики держави на сучасному етапі. На основі узагальнення наявних точок зору щодо призначення та місця фінансової політики держави аргументовано значення фінансової політики як економічної категорії. За результатами виконаного аналізу доведено, що в умовах фінансової нестабільності існує необхідність удосконалення й коригування пріоритетів державної фінансової політики, спрямованих на розробку ефективних заходів у довгостроковому періоді.

Ключові слова: держава, політика, фінансова політика, інструменти, державна фінансова політика, бюджет, податкова система.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів, що відбуваються у світі, основним завданням уряду є формування чітких механізмів у галузі використання фінансових ресурсів країни, з метою визначення ефективних сучасних заходів для створення фінансової основи реалізації прийнятої економічної політики. Змістовним важелем забезпечення економічної стабільності країни є побудова ефективної фінансової політики, направленої на забезпечення економічного зростання й соціального розвитку, безпеки державної фінансової системи та її інститутів, а також вона має бути конститутивним орієнтиром у подоланні наслідків фінансової кризи.

Одним із вагомих інструментів впливу на соціально-економічний розвиток країни є ефективна державна фінансова політика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість державної фінансової політики повсякчасно зростає в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні. Проблеми побудови ефективної й дієвої фінансової політики постійно досліджуються провідними вітчизняними та західними науковцями. Так, значний внесок у дослідження теорії державної фінансової політики зробили такі науковці, як О. Василик, В. Геєць, В. Грушко, О. Кириленко, М. Крупка, І. Лютий, В. Опарін, А. Поддєрьогін, О. Романенко, В. Савчук, В. Федосов, С. Юрій та інші. Але, незважаючи на значні досягнення у сфері дослідження цієї проблеми, недостатньо уваги приділено саме формуванню дієвого механізму управління державними фінансами з

метою забезпечення економічного зростання в державі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі у фінансовій науці залишається недостатньо дослідженим питанням формування сучасної теорії державної фінансової політики, визначення домінант, чинників і логічність її впровадження. Окреслена фінансова модель є необхідною умовою аргументування концептуальних засад побудови сучасної державної фінансової політики, пов'язаних із поліпшенням механізму управління ресурсами держави.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є впровадження заходів щодо вдосконалення та поглиблення квінтесенції державної фінансової політики з урахуванням євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні.

Виклад основного матеріалу. Планомірний вплив на темпи економічного піднесення потребує формування відповідної системи фінансового регламентування, спрямованої на управління результатами, на основі вдосконалення інституційного забезпечення фінансово-економічних трансформацій.

Проблеми функціонування й реалізації фінансової політики постійно перебувають у полі зору науковців, але, незважаючи на значні здобутки вчених, і дотепер не існує єдиної думки щодо поняття і складових державної фінансової політики. Значна частина науковців не виокремлюють поняття державної фінансової політики, а здебільшого ототожнюють її з дефініцією «фінансова політика держави». Але й

у цій царині науковці не дійшли одностайності (таблиця 1).

Отже, вивчення поглядів учених щодо поняття «фінансова політика держави» дає змогу констатувати, що низка дослідників основу фінансової політики держави вбачає в її ресурсній складовій, інші науковці акцентують увагу на практичному підході до розв'язання конкретних або загальних завдань.

Узагальнення західної літератури з питання дослідження визначили, що погляди зарубіжних науковців також значно різняться й не мають єдності. Так, С. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі взагалі не виокремлюють державну фінансову політику як самостійне поняття, використовуючи термін «фіскальна політика», інтерпретуючи його набагато ширше – як рішення, котрі приймає держава щодо своїх доходів і витрат [12].

Е.Дж. Долан, К.Д. Кемпбелл, Р.Дж. Кемпбелл також не використовують термін «фінансова політика». Натомість вони стверджують, що є два джерела державного впливу на процес кругообігу доходів у державі та величину номінального національного доходу: фіскальна й грошово-кредитна політика. [3].

У свою чергу, К. Макконнелл і С. Брю отожнюють поняття фінансово-бюджетної та фіскальної політики, що стосується держав-

них витрат і оподаткування, націлених на забезпечення повної зайнятості й неінфляційне зростання національного продукту [7].

Отже, дослідження наявних підходів до поняття «фінансова політика» та «фінансова політика держави» дають змогу завважити таке: «державна фінансова політика» – це поєднання фінансових відносин, що виникають у державі, із приводу формування та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення соціальних гарантій населення й економічного розвитку країни.

Державна фінансова політика формується за такими основними напрямками:

- визначення цілей держави та її пріоритетів;
- забезпечення необхідної величини ресурсів для реалізації окреслених цілей;
- розробка найбільш раціональних шляхів реалізації фінансової політики держави;
- реалізація конкретних дій для досягнення поставлених цілей і завдань.

Державна фінансова політика як економічна категорія формується з відносно самостійних елементів, таких як антимонопольна, бюджетна, валютна, кредитна, податкова, страхова й митна політика, які є взаємозалежними й доповнюють одна одну. Класифікація державної фінансової політики подана на рис. 1.

Таблиця 1

Погляди вчених щодо дефініції «фінансова політика держави»

Учений	Поняття
В. Федосов і В. Опарін [13]	фінансова політика є комплексом дій і заходів держави в межах наданих їй функцій і повноважень у сфері фінансів, вона має бути адекватною відповідній економічній і політичній ситуації, котра складається в певний історичний момент у конкретній країні
О. Василик [2]	фінансова політика держави – заходи, методи й форми організації та використання фінансів для забезпечення її економічного й соціального розвитку
О. Романенко й С. Огородник [10]	фінансова політика реалізується в ході визначення цілей і завдань, на виконання яких спрямовується процес формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів
О. Данілов [11]	державна фінансова політика – частина соціально-економічної політики держави щодо забезпечення збалансованого зростання фінансових ресурсів на всіх рівнях фінансової системи країни, що в кінцевому підсумку сприятиме покращанню соціального й матеріального добробуту суспільства
П. Юхименко [9]	фінансова політика держави – це частина (підсистема) її економічної політики, яка є сукупністю законодавчих і нормативних актів, бюджетно-податкових, інших фінансових інструментів, інститутів і заходів державної влади, котрі, згідно із законодавством, мають повноваження щодо формування й використання фінансових ресурсів держави та регулюють фінансово-кредитні потоки в секторах економіки відповідно до стратегічних і тактичних цілей державної економічної політики
С. Лондар та О. Тимошенко [6]	фінансова політика держави – це визначений урядом напрям діяльності, що передбачає цілісну сукупність організаційних, правових, інформаційних, інших заходів, спрямованих на ефективне формування фінансових ресурсів держави, їх розподіл, раціональне використання й контроль відповідних фінансових потоків за допомогою використання потенціалу фінансової системи та забезпечення функціонування фінансових механізмів
О. Кириленко [4]	фінансова політика – сукупність фінансових (розподільних і перерозподільних) заходів, які виконує держава через фінансову систему
В. Кравченко [5]	державна фінансова політика – система заходів, що здійснюються централізованою владою з метою управління процесом утворення, розподілу, перерозподілу й використання фінансових ресурсів у регіонах та інших адміністративно-територіальних одиницях

Залежно від впливу на окремі складові фінансової системи державна фінансова політика може бути деструктивною, коли заходи впливу будуть призводити до погіршення параметрів об'єкта управління (наприклад, зменшення окремих статей витрат державного бюджету), і конструктивною, коли заходи мають протилежний ефект (наприклад, збільшення податкових надходжень до державного бюджету) [1].

Чинна практика діяльності органів державної влади щодо розробки й реалізації державної фінансової політики передбачає такі ключові підходи:

1. Напрацювання науково-обґрунтованої концепції державної фінансової політики.
2. Формулювання пріоритетних напрямів, дієвих механізмів і способів досягнення економічного розвитку на основі різних варіантів реалізації фінансової політики.
3. Реалізація практичних заходів шляхом виконання окреслених механізмів державної фінансової політики.
4. Адаптування механізмів реалізації державної політики до сучасних умов.

Варто зазначити, що перелічені підходи є дещо умовними, адже державна фінансова політика передбачає побудову концепції, наявність конкретних ресурсів для її реалізації,

а також послідовність дій щодо досягнення визначеної мети й завдань. Але необхідно враховувати низку чинників щодо їх досягнення, зокрема соціально-економічну реальність, у якій реалізовується державна фінансова політика.

У реальних умовах дефіциту бюджетних ресурсів для повного забезпечення реалізації державної фінансової політики держава повинна бути економічно зацікавленою в створенні сприятливих умов для залучення вітчизняного й іноземного капіталу для забезпечення інноваційних програм розвитку.

Визначальною метою державної фінансової політики є створення сприятливих умов для стійкого соціально-економічного розвитку держави на перспективу, відповідно, реалізація фінансової політики передбачає певні етапи розвитку зі своїми пріоритетними напрямками, стратегічними цілями та завданнями.

Отже, основними завданнями подальшого розвитку державної фінансової політики мають стати такі:

- фінансове забезпечення пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку держави: упровадження новітніх технологій; міжнародне співробітництво; військова безпека;
- удосконалення фінансових механізмів системи державної підтримки й стимулювання;

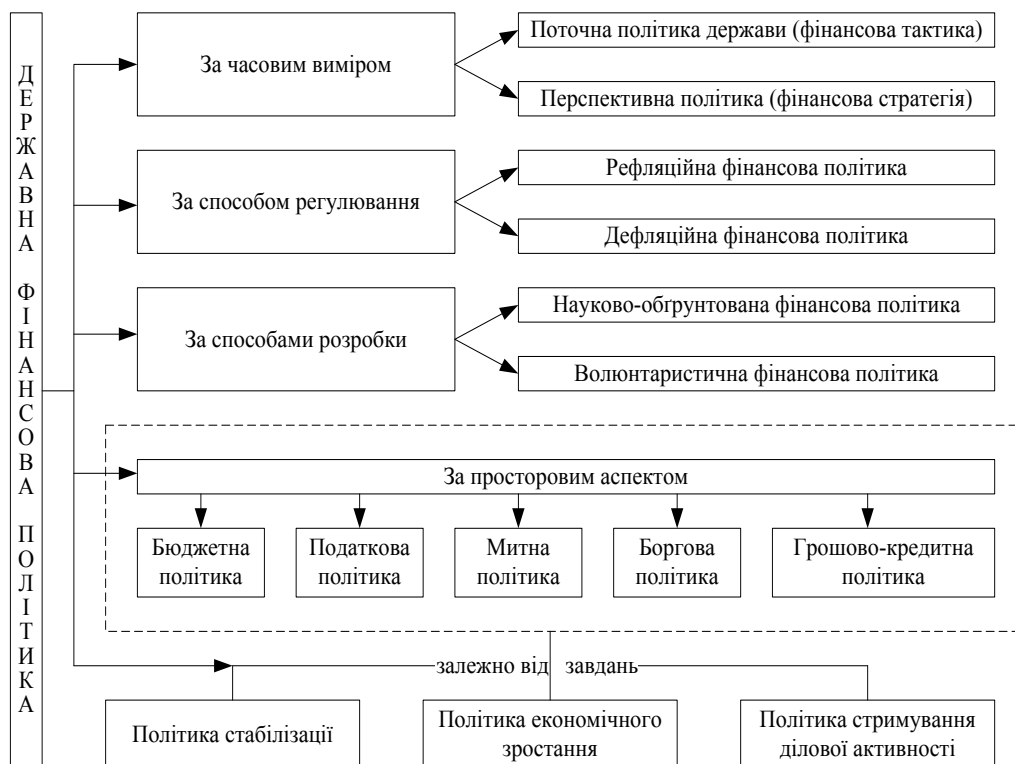

Рис. 1. Класифікаційні ознаки державної фінансової політики*

* узагальнено автором

- державне фінансове забезпечення розвитку інфраструктури за допомогою інструментів стратегічного планування (державних програм) і фінансових інститутів розвитку;

- суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність (надання пільгового кредитування, податкових канікул тощо).

Виходячи з визначених завдань подальшого розвитку державної фінансової політики, ми обґрунтували основні принципи та регулятори її реалізації (рис. 2).

Регулятори прямої дії передбачають фінансування цільових програм; фінансову підтримку структурних підрозділів у кризові періоди тощо.

За допомогою застосування спеціальних податкових режимів, пільгового оподаткування, надання тарифних пільг здійснюється непряме регулювання державної фінансової політики. Отже, подальший розвиток державної фінансової політики повинен відбуватися з дотриманням таких основних методологічних положень:

1) фінансове регулювання у сфері фінансового розвитку зобов'язане ґрунтуватися на принципах комплексності (тобто узгодження по-

даткових і бюджетних механізмів забезпечення економічного розвитку держави), своєчасності (зміни в оподаткуванні повинні відповідати структурним перетворенням, новаціям у нормативно-правовій базі та системі контролю), стабільності;

2) фінансові інструменти (бюджетні, податкові, грошово-кредитні, митні тощо) повинні бути спрямовані на стимулювання розвитку економіки як держави, так і її регіонів;

3) фінансовий механізм розвитку має враховувати специфіку фінансової політики держави та її потенційні можливості.

Висновки і пропозиції. Сформовані підходи до визначення державної фінансової політики дають змогу розширити понятійний апарат і визначити її місце та призначення в економіці держави. За результатами аналізу наявної практики реалізації фінансової політики визначено недосконалість окремих її елементів і етапів реалізації, що надало автору можливість сформулювати власний підхід до основних принципів реалізації державної фінансової політики.

Рис. 2. Принципи реалізації державної фінансової політики на перспективу

Отже, ефективна державна фінансова політика має бути спрямована на створення сприятливих умов для стійкого соціально-економічного розвитку держави, створення системи державної підтримки регіонів, а також формування нових, адаптованих до сучасних реалій інститутів і механізмів розвитку вітчизняної фінансової системи. Під час формування державної фінансової політики необхідно враховувати особливості економіко-політичної ситуації в країні, а також зовнішні виклики й загрози її розвитку.

Список використаної літератури:

1. Боронос В.Г. Досвід реалізації державної фінансової політики у частині розвитку соціально-економічних / В.Г. Боронос // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 10. – С. 16–20.
2. Василик О.Д. Теорія фінансів : [підруч.] / О.Д. Василик – К. : НІОС, 2000. – 416 с.
3. Долан Э.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э.Дж. Долан, К.Д. Кэмпбелл, Р.Дж. Кэмпбелл ; пер. с англ. В.В. Лукашевич и др. ; под общ. ред. В.В. Лукашевича. – Л., 1991. – 446 с.
4. Кириленко О.П. Фінанси (теорія та вітчизняна практика) : [навч. посіб.] / О.П. Кириленко. – Тернопіль : Астон, 2002. – 212 с.
5. Кравченко В. Місцеві фінанси України : [навч. посіб.] / В. Кравченко. – К. : Т-во Знання, КОО, 1999. – 487 с.
6. Лондар С.Л. Фінанси : [навч. посіб.] / С.Л. Лондар, О.В.Тимошенко. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 384 с.
7. Макконнелл К.Р. Экономикс : принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю ; пер. с англ. – Таллин, 1995.
8. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.
9. Теорія фінансів : [навч. посіб.] / [П.М. Леоненко, П.Л. Юхименко, А.А. Ільєнко та ін.] ; за заг. ред. О.Д. Василика. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
10. Фінанси : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / [О.Р. Романенко, С.Я. Огородник, М.С. Зязюн, А.А. Славкова]. – 2-ге вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2007. – 387 с.
11. Фінанси у запитаннях і відповідях / за заг. ред. О.Д. Данілова. – К. : Комп'ютер прес, 2006. – 444 с.
12. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело, 1995. – 864 с.
13. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : [моногр.] / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; за наук. ред. В. Федосова – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.

Гордиенко Л. А. Перспективы развития государственной финансовой политики в Украине

В статье исследованы актуальные проблемы реализации финансовой политики государства на современном этапе. На основе обобщения существующих точек зрения относительно назначения и целей финансовой политики государства аргументировано значение финансовой политики как экономической категории. В результате осуществленного анализа доказано, что в условиях финансовой нестабильности существует необходимость совершенствования и корректировки приоритетов государственной финансовой политики, направленных на разработку эффективных мероприятий в долгосрочном периоде.

Ключевые слова: государство, политика, финансовая политика, инструменты, государственные финансовая политика, бюджет, налоговая система.

Gordienko L. Prospects for the development of the public financial policy in Ukraine

The article describes the current problems of implementation of the financial policy of the state. On the basis of a critical analysis of the existing viewpoints on the role of the financial policy of the state, a meaning of the financial policy as an economical category has been revealed. I conclude that financial volatility requires improving and adjusting the priorities of the State financial policies aimed at developing effective measures and efficiency of its implementation in the long run.

Key words: state policy, financial policy, instruments of public financial policy, budget, tax system.

I. С. Мазярко

аспірант кафедри економіки підприємства
Львівської комерційної академії

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ ВІДНОСИН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО ХАРАКТЕРУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В РОЗДРІБНІЙ ТОРГІВЛІ

У статті охарактеризовано як безпосередній, так і непрямий зв'язок між функціонуванням сфер соціально-трудоових і соціально-економічних відносин у роздрібній торгівлі, а також розглянуто види таких відносин. Визначено організаційні та економічні засоби посилення соціалізації торгівлі, пов'язані з імплементацією принципів соціального діалогу, суб'єкти яких сконцентровані на забезпеченні добробуту, реалізації особистого потенціалу й раціоналізації трудового процесу. Запропоновано елементи концептуальної основи комерційної віддачі трудових відносин, з'ясовано їх роль у формуванні та розвитку соціального діалогу в роздрібній торгівлі.

Ключові слова: соціальний діалог, трудові відносини, соціально-економічні відносини, торгівля.

Постановка проблеми. У роздрібній торгівлі об'єктивно існує як безпосередній, так і непрямий зв'язок між функціонуванням сфер соціально-трудоових і соціально-економічних відносин. Висока якість соціально-трудоових відносин є запорукою задоволеності працею в процесі обслуговування покупців, дослідження ринку та формування оптимального асортименту й номенклатури товарів, устанавлення продуктивних відносин із представниками постачальників, виробників, дистрибуційних і маркетингових структур. Усе це запорука підвищення соціальної та економічної ефективності, що також сприяє формуванню потенціалу подальшого розвитку соціально-трудоової сфери й відносин між її суб'єктами. Тому важливим є забезпечення економічної зацікавленості кожного суб'єкта соціального діалогу в зростанні індивідуальних результатів праці у процесі комерціалізації трудових відносин у роздрібній торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиваючи теорію соціального діалогу, Дж. Мілль розглядав його засобом ліквідації інституту найманої праці та формування економічних комплексів, функціонування яких мало відбуватись на засадах соціального партнерства [11]. На думку Ж.-Ж. Руссо, існування суспільства неможливе без дії законів, завдання яких оберігати свободу кожної особи й бути рів-

ними для всіх [3, с. 20–23]. У працях А. Мюллера-Армака соціальний діалог розглядається як важлива умова формування ринкової економіки, за якої «функціональний розподіл» власності перетворюється в суспільно бажаний «персональний» розподіл доходів [7, с. 54–69].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Соціально-економічні відносини в трудовому колективі та між окремими працівниками нерозривно пов'язані з процесом їхньої трудової діяльності. Тому формування стійких соціальних зв'язків у колективі є основою як соціально-економічних, так і соціально-трудоових відносин у сфері роздрібної торгівлі. Трудові відносини в торгівлі віддзеркалюють трудовий і організаційний аспекти форми організації праці. Так, удосконалення управління трудовими ресурсами й, відповідно, розвиток соціально-економічних і соціально-трудоових відносин в умовах комерціалізації доцільно розглядати в межах використання різних форм торговельного обслуговування покупців і методів продажу товарів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є таке: оскільки характер трудових відносин у роздрібній торгівлі формується під впливом соціального середовища, доцільним у контексті вивчення сутності й особливостей трудових відносин ураховувати взаємозумовленість, за-

лежність і розбіжності в характеристиці понять «соціально-економічні відносини» та «соціально-трудова відносини», а також результат їх комерційної віддачі в роздрібній торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Формування й розвиток сфери соціально-економічних і соціально-трудова відносин у роздрібній торгівлі стосується всебічного стимулювання та активізації товарно-грошового обміну. Комерціалізація таких відносин покликана збалансувати економічні й соціальні результати діяльності суб'єктів торгівлі. Відповідно, завдяки послідовному виконанню комерційних операцій, що забезпечують організаційно-економічні, соціально-правові аспекти товарно-грошового обміну, соціальний діалог як наслідок реалізації знань, вироблення матеріальних і духовних цінностей, використання ефективних форм і систем оплати праці опосередковується в предметах і засобах праці.

Як відомо, ефективність роздрібною торгівлі залежить не від розмежування функціональних обов'язків кожного суб'єкта соціально-економічних чи соціально-трудова відносин, а від формування спільної системи цілей трудової діяльності. У цьому контексті особлива роль відводиться вибору та застосуванню методів продажу товарів. Адже це змінює напрями регулювання й підвищення ефективності таких відносин у роздрібній торгівлі. Наприклад, продаж товарів за допомогою прилавка обслуговування передбачає активну участь працівників в обслуговуванні покупців, виявлення їхнього попиту, виробу товарів. У свою чергу, самообслуговування не вимагає від працівників постійного спілкування з покупцями, їхня основна роль полягає в підготовці товарів до реалізації в торговій залі та забезпеченні розрахунків. У такому випадку соціальний діалог необхідно розглядати як систему взаємних погоджень і компромісів між працівниками й роботодавцем у процесі організаційно-комерційних і технологічних операцій продажу товарів.

На думку В. Апопія, концептуальною основою комерційної віддачі соціально-економічних і соціально-трудова відносин у торгівлі з використанням методу самообслуговування для роздрібною продажу товарів є високий культурний, технічний і загальноосвітній рівень працівників торгівлі, основна увага яких зосереджена на якісному виконанні операцій торгово-технологічного процесу. Поряд зі зменшенням фізичного навантаження на торговий персонал знач-

но зростає роль особистих якостей, здібностей і професійних навичок працівників, виникає необхідність швидкого орієнтування, спостережливості, урівноваженості, оволодіння основами психології торгівлі [8, с. 456–459]. Отже, у процесі соціального діалогу підвищується значення принципів довіри, соціальної відповідальності й самоврядування в організації комерційних операцій. Задля цього максимальне забезпечення потреб споживачів і використання прогресивних методів роздрібною торгівлі потребує покращення мотивації до праці й фактичних показників трудової діяльності найманих працівників.

Відомо, що працівники та роботодавці сфери роздрібною торгівлі є активними учасниками торгових операцій, праця яких полягає в забезпеченні переходу товарів зі сфери обігу у сферу споживання. Відповідно, зміст комерціалізації відносин соціально-економічного та соціально-трудова характеру змінюється стосовно паритетності кожного з його суб'єктів в організації торгово-технологічних операцій щодо обслуговування покупців. Відзначимо, технологічний процес, як правило, є групою допоміжних операцій, що охоплюють підготовчу роботу з обслуговування покупців, у тому числі зберігання товарних запасів у встановлених обсягах і асортименті й забезпечення підрахунку вартості купівель і розрахунку з покупцем. Додамо також те, що на реалізацію технологічних операцій торговельного обслуговування витрачається значний обсяг часу й високопродуктивної праці, що потребує від працівників умінь і навичок володіння технологічними прийомами відпускання товарів, ефективного виконання окремих операцій.

Зауважимо, що на комерційному рівні означених відносин важливе місце належить культурі торгівлі, оскільки завдяки повному задоволенню потреб і запитів різних контингентів споживачів незалежно від рівня їхніх доходів досягаються економічні результати діяльності суб'єкта господарювання. У такому випадку соціальний діалог у роздрібній торгівлі спрямований на утвердження принципів самоорганізації, непримиримості, довіри та досягнення вимог стандартів торговельного обслуговування, соціального захисту, партнерства й відповідальності.

Крім того, культура торгівлі враховує й інші особливості соціально-економічних і соціально-трудова відносин, зокрема рівень професійної кваліфікації персоналу, естетичний вигляд

працівників, рівень етичної культури продавців, рівень укомплектованості персоналу, дотримання персоналом установлених правил продажу товарів і режиму роботи [4, с. 581–583].

На думку О. Покатаєвої, сфера соціально-економічних і соціально-трудова відносин як сукупність інтересів, цінностей, навичок, традицій, припущень і переконань є відображенням атмосфери в трудовому колективі та процесу взаємодії працівників між собою, що виявляється у філософії й ідеології управління, нормах поведінки, ціннісних орієнтаціях керівництва в роздрібній торгівлі. Оскільки в будь-якій сфері спостерігається нерівномірність впливу окремих елементів, існує проблема суб'єктивізму сприйняття принципів формування й розвитку таких відносин та оцінювання рівня і стану соціалізації торгівлі [9, с. 333–337]. У цьому контексті до суб'єктів сфери соціально-економічних і соціально-трудова відносин потрібно включати покупців, які своїми діями зумовлюють внутрішньо-організаційну систему управління торговельно-технологічним процесом у торгівлі. Крім того, зазначимо, що поведінка покупців впливає на встановлення форм матеріального стимулювання персоналу, проектування й раціоналізацію трудового процесу, упровадження нових прийомів і методів праці, трансформацію стандартів праці, систем оплати та корпоративної культури.

Ураховуючи те, що формування й розвиток сфери соціально-економічних і соціально-трудова відносин на комерційному рівні в роздрібній торгівлі залежать від послідовності виконуваних операцій торговельно-технологічного процесу, вважаємо, що покупець є не лише суб'єктом, а й об'єктом організаційно-правових відносин між працівниками і роботодавцем із приводу відтворення й ефективного використання нагромадженого людського та соціального капіталу. Відповідно, запити, погляди, інтереси, уявлення покупців, інших зовнішніх суб'єктів сфери таких відносин спрямовані на розширене відтворення результатів праці на основі принципів ділової співпраці, самоврядування, непоступливості й довіри. Найманий працівник прагне винагороди за виконану працю, а держава в ролі законодавця, захисника прав, «арбітра-регулювальника» зацікавлена в підвищенні ефективності праці найманих працівників і роботодавців.

Отже, формування та розвиток сфери соціально-економічних і соціально-трудова відно-

син у роздрібній торгівлі передбачає узгодження інтересів працівників і керівництва під час соціального діалогу щодо участі працівника в технологічних і організаційно-комерційних операціях продажу товарів.

Разом зі зміною принципів комерційної діяльності виникають різні погляди на загальний спільний інтерес торгівлі як сфери соціально-економічних і соціально-трудова відносин, змінюється предмет таких відносин [5, с. 24–28]. Відповідно, предметними блоками соціального діалогу в роздрібній торгівлі визначимо такі: відносини щодо забезпечення зайнятості, соціальних гарантій, мотивації та професійного розвитку, трудового самовизначення; відносини щодо організації й ефективності праці, у тому числі виплати винагороди за виконану працю, матеріальної (соціальної) відповідальності й участі працівників в організаційно-управлінській діяльності підприємства; інші питання соціально-економічного спрямування.

Додамо, що Л. Міснікова, Н. Сниткова передметами розвитку сфери соціально-економічних і соціально-трудова відносин вважають відносини забезпечення зайнятості, організації праці та встановлення винагороди за виконану працю. Відповідно, на думку авторів, до основних характеристик таких відносин і якості трудової діяльності працівника торгівлі доцільно зарахувати таке: адекватну й справедливую винагороду за працю; забезпечення безпечних умов праці та охорони здоров'я персоналу; можливості відтворення трудових ініціатив персоналу; можливості професійного розвитку, посилення гарантій зайнятості й матеріального стимулювання; значення результатів праці в суспільному житті персоналу; ставлення працівника до суспільних цінностей, норм поведінки, традицій [6, с. 7–12].

Наведені предметні блоки сфери соціально-економічних і соціально-трудова відносин у межах нагромадження соціально-матеріальних, духовно-інтелектуальних потреб і формування соціальної справедливості в комерційній господарській діяльності можна вважати традиційними. Проте, на нашу думку, головним вектором соціалізації соціально-трудова сфери в роздрібній торгівлі є соціальна основа ділового спілкування, формування довіри, психологічного комфорту, сумісності, злагоди в трудовому колективі та інтелектуального капіталу, капіталу мотивації, організаційної культури трудових ресурсів.

Відомо, що соціально-економічна спрямованість роздрібної торгівлі є об'єк-

тивною закономірністю формування й розвитку соціально-трудових відносин у контексті вдосконалення предметів і засобів праці, підвищення трудової активності персоналу, поліпшення якості соціального захисту та послуг соціальної сфери. Відповідно, організаційні й економічні засоби посилення соціалізації торгівлі пов'язані з імплементацією принципів соціального діалогу, суб'єкти яких сконцентровані на забезпеченні добробуту, реалізації особистого потенціалу та раціоналізації трудового процесу.

У зв'язку з цим необхідно погодитись із Б. Гільдебрандом, який стверджував, що «найпотужнішим двигуном розвитку відносин соціально-економічного та соціально-трудового характеру є винагорода за працю власника і трудового колективу» [2, с. 79]. Відповідно, в умовах постійного зростання конкуренції в роздрібній торгівлі важливим є забезпечення формування й відтворення людського та соціального капіталу як засобу реалізації нових методів удосконалення торговельного обслуговування й упровадження сучасних принципів культури торгівлі. Зауважимо, що за такого підходу розвиток людського та соціального капіталу в торгівлі є нагромадженням лише стартових умов комерційної господарської діяльності. Тому існує необхідність узгодження принципів економічної ефективності й соціальної відповідальності, що вимагає використання нових підходів до регламентованості, кооперації взаємних інтересів, паритетності й рівності суб'єктів соціального діалогу.

Як зазначає С. Растворцева, внутрішніми резервами підвищення ефективності комерційної господарської діяльності в контексті розвитку сфери соціально-економічних і соціально-трудових відносин необхідно вважати фактори, які пов'язані з особистістю роботодавця й можливістю його трудового колективу адаптуватись до змін ринкового середовища. Відповідно, таку сферу відносин у роздрібній торгівлі варто розглядати як технологічну форму існування взаємозв'язку між керівництвом і працівниками, так і спосіб мотивації працівників до відповідальності, ініціативності й високоорганізованості задля підвищення ефективності комерційної діяльності [10, с. 44–47]. Однак, урахувавши функції торгівлі, зокрема активний вплив на виробництво і споживання, необхідно зазначити, що розвиток людського та соціального капіталу є передумовою актив-

ного пошуку засобів стимулювання споживчого попиту населення з метою пришвидшення товарооборотності й формування товарних запасів необхідного обсягу, асортименту і якості. У зв'язку з цим людський і соціальний капітал сфери роздрібної торгівлі можна вважати засобом формування «ідеального трудового колективу», який ураховує кваліфікаційні можливості, соціальні цінності й суспільну неоднорідність суб'єктів соціального діалогу.

Ф. Енгельс і К. Маркс, досліджуючи можливості формування та розвитку соціального діалогу на засадах «суспільно-власницького» підходу, наголошували на виокремленні людського й соціального капіталу в межах формування та розвитку сфери соціально-економічних і соціально-трудових відносин. Проте формування й відтворення людського та соціального капіталу суб'єкта торгівлі на комерційному рівні означених відносин залежить певною мірою від чинної системи матеріального стимулювання праці. Саме тому вдосконалення матеріального стимулювання персоналу в роздрібній торгівлі передбачає проведення такої роботи: вибір форм і системи організації заробітної плати; обґрунтування тарифних ставок і окладів; формування системи додаткового стимулювання праці [2, с. 322–323]. У цьому контексті необхідно виділити типові проблеми мотиваційного управління процесом забезпечення розвитку людського та соціального капіталу торгівлі, що впливають на організаційну культуру (низький професійний рівень персоналу, висока плинність кадрів, недостатня перспектива кар'єрного зростання, низький рівень виконавчої дисципліни, проблеми під час створення злагодженості в трудовому колективі, суперечності у відносинах між керівництвом підприємства та працівниками тощо), психологічний клімат (високий рівень конфліктності, безініціативність працівників, низький моральний дух у трудовому колективі, відсутність патріотизму та самовідданості роботі, негативний морально-психологічний клімат тощо), здійснення функції торгівлі (збої в процесі купівлі та реалізації товарів, низький рівень обслуговування споживачів), матеріально-технічне забезпечення (недостатнє оснащення робочих місць) [1, с. 346–347].

Урахувавши характер впливу на результати роздрібної торгівлі, відносини соціально-економічної та соціально-трудової сфери доцільно ідентифікувати на види: конструктивні

(відносини співробітництва, патерналізму, конкуренції, солідарності) і деструктивні (відносини, які обмежують права й можливості суб'єктів, загострюють суперечності у взаєминах і не відповідають загальним цілям діяльності). Причому використання базових методів регулювання дає змогу оптимізувати загальний баланс інтересів найманих працівників (трудового колективу), роботодавця (держави) та покупців на різних рівнях сфери соціально-економічних і соціально-трудова відносин.

Зауважимо, що наявність дієвої системи соціального партнерства як основи формування й розвитку соціально-економічних і соціально-трудова відносин на макрорівні, окрім адміністративно-розпорядчих, організаційно-впорядкувальних, договірних методів, передбачає активне використання партисипативних способів регулювання. Наслідком цього процесу є запровадження державою сучасних форм участі найманих працівників у реалізації організаційно-управлінських нововведень, що дає змогу в практиці торговельного обслуговування використовувати сучасні методи активізації продажу товарів.

У цьому контексті необхідно погодитись із В. Марциним, який, досліджуючи роль соціально-економічних і соціально-трудова відносин у формуванні стратегії сталого розвитку роздрібної торгівлі, робить висновки, що головна увага повинна бути приділена погодженню економічних і соціальних параметрів управління трудовою діяльністю персоналу, задоволенню суспільних і особистих потреб в умовах ощадливого витрачання ресурсів [10, с. 110–115]. У такому випадку варто вказати на важливість використання в торгівлі нормативно-правових і договірних методів регулювання сфери таких відносин, які надають можливість упроваджувати в трудовій діяльності принципи співробітництва, солідарності, конкуренції та запобігти появі дискримінації, конфліктних ситуацій.

Отже, запропонована структура сфери соціально-економічних і соціально-трудова відносин у роздрібній торгівлі дає змогу узагальнити результати окремих напрямів соціалізації торгівлі, більш системно підійти до розробки механізму й уточнення принципів формування та розвитку соціального діалогу, а також урахувати можливості роздрібної торгівлі до нагромадження людського й соціального капіталу.

Висновки і пропозиції. Отже, незважаючи на типовість структури соціально-економіч-

них і соціально-трудова відносин, особливості торгівлі видозмінюють рівні та предмети, організаційні елементи системи таких відносин. Зокрема, процес організації торговельної діяльності не обмежується взаємодією між сторонами й носіями їхніх делегованих прав на індивідуальному чи колективному рівнях, оскільки являє собою сукупність цілеспрямованих комерційних процесів і операцій. Тому на комерційному рівні усі механізми та принципи визначених відносин мають єдину спрямованість – за рахунок підвищення ефективності праці забезпечити соціально-матеріальні потреби працівника.

Список використаної літератури:

1. Бланк И.А. Торговый менеджмент / И.А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
2. Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего / Б. Гильдебранд. – 2-е изд. – СПб., 2012. – 296 с.
3. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Ж.-Ж. Руссо ; пер. з фр. та ком. О. Хома. – К. : Port-Royal, 2001. – 349 с.
4. Кендюхов О.В. Эффективное управление интеллектуальным капиталом : [монограф.] / О.В. Кендюх ; НАН України. Институт економіки промисловості ; ДонУЕП. – Донецьк : ДонУЕП, 2008. – 359 с.
5. Комерційна діяльність на ринку товарів та послуг / за ред. В.В. Апопія, Я.А. Гончарука. – Львів : В-во ЛКА, 2001. – 450 с.
6. Мисникова Л.В. Организация труда в торговле : [учеб. пособ.] / Л.В. Мисникова, Н.А. Сныткова. – Минск : Изд-во Гревцова, 2010. – 184 с.
7. Мюллер-Армак А. О свободе и социальной справедливости. Предложения по осуществлению социальной рыночной экономики. Социальное рыночное хозяйство / А. Мюллер-Армак // Политэконом. – 1996. – № 1. – С. 54–69/
8. Організація торгівлі : [підруч.] / за ред. В.В. Апопія. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : ЦНЛ, 2005. – 616 с.
9. Покатаєва О.В. Державне регулювання трансформації торговельно-економічних відносин: інституціональний підхід : [монограф.] / О.В. Покатаєва. – Запоріжжя : В-во КПУ, 2009. – 408 с.
10. Растворцева С.Н. Управление эффективностью торговли : [монограф.] / С.Н. Растворцева. – Белгород : Изд-во БеГУ, 2006. – 136 с.
11. James Mill. Elements of Political Economy / Mill James. – London, 1821. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.econlib.org/library/MillJames/miljElm3.html>.

Мазярко И. С. Коммерциализация отношений социально-экономического и социально-трудового характера в процессе формирования и развития социального диалога в розничной торговле

В статье охарактеризована как непосредственная, так и косвенная связь между функционированием сфер социально-трудовых и социально-экономических отношений в розничной торговле, а также рассмотрены виды таких отношений. Определены организационные и экономические средства усиления социализации торговли, связанные с выполнением принципов социального диалога, субъекты которых сконцентрированы на обеспечении благосостояния, реализации личностного потенциала и рационализации трудового процесса. Предложены элементы концептуальной основы коммерческой отдачи трудовых отношений, установлена их роль в формировании и развитии социального диалога в розничной торговле.

Ключевые слова: *социальный диалог, трудовые отношения, социально-экономические отношения, торговля.*

Mazyarcko I. Commercialization of socio-economic and socio-labor relations in the formation and development of social dialogue in retail

This article describes direct and indirect link between the operation areas of socio-labor and socio-economic relations in the retail trade, and considered these kinds of relationships. Defined organizational and economic means of strengthening trade socialization associated with the implementation of the principles of social dialogue, the subjects are focused on ensuring prosperity, the realization of individual potential and streamlining the work process. Proposed a conceptual framework components business impact of labor relations and their role in the formation and development of social dialogue in trade.

Key words: *social dialogue, labor relations, social-economic relations, trade.*

УДК 351 [316.4 351.1]

Л. М. Мельничуккандидат наук з державного управління,
докторант кафедри соціальної і гуманітарної політики
Національної академії державного управління при Президентові України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті здійснено огляд сучасної практики міжнародних зіставлень соціального розвитку, що засвідчує наявність феноменальної різноманітності підходів залежно від міри комплексності, методики оцінювання, функціонального призначення, розуміння сутності соціального розвитку. Проаналізовано трансформації концептуальних засад вимірювання соціального розвитку, зумовленої розширенням спектру ключових аспектів розвитку, від оцінювання рівня матеріальної забезпеченості й задоволення базових потреб до вимірювання з-поміж іншого неформальних соціальних інститутів. Доведено доцільність дотримання під час розробки національної системи оцінювання соціального розвитку регіонів інтегрованого підходу в межах концепції соціального згуртування, що робить акцент на забезпеченні прав кожного та досягненні суспільного благополуччя шляхом спільної відповідальності всіх суб'єктів соціального розвитку.

Ключові слова: соціальний розвиток регіонів, державне управління соціальним розвитком регіонів, соціальна політика, регіональна політика, вимірювання соціального розвитку.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства характеризується загостренням соціальних проблем, що зумовлює посилення соціальної компоненти в стратегії подальшого розвитку держави, орієнтацію на підвищення якості й рівня життя населення, його соціального самопочуття, отже, вимагає вдосконалення концептуальних і методологічних засад формування та реалізації соціальної політики, нагальну необхідність підвищення дієвості й обґрунтованості управлінських рішень в означеній сфері.

При цьому імпульсом для формування ефективної соціальної політики держави є глибинні дослідження, що базуються на якісній статистичній інформації, використовують сучасні методи оцінювання соціальних явищ і процесів загалом по країні та в розрізі її регіонів. Зокрема, система державного управління має володіти належною інформацією щодо тенденцій і специфіки виявів нерівності й диспропорційності соціального розвитку, науково обґрунтованою методологією вимірювання регіонального розвитку з урахуванням міжнародних соціальних показників. При цьому з огляду на подібність більшості методичних проблем оцінювання соціального розвитку і для країн, і для регіонів

необхідним є вивчення досвіду міжнародних зіставлень соціального розвитку, що й актуалізує тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародні практики оцінювання різних соціальних аспектів суспільного розвитку постійно перебувають у полі зору наукової спільноти. Передусім вивченню міжнародних підходів до оцінювання людського розвитку присвячені як колективні монографії Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, так і публікації окремих фахівців цієї науково-дослідної установи. Міжнародні показники соціального розвитку загалом та окремих його аспектів, їх застосування для соціальної діагностики розглядаються також у дослідженнях науковців у галузі державного управління, зокрема З. Балабаєвої, Т. Безверхнюк, Е. Гансової, В. Гілко, М. Кравченко, І. Ніколіної, О. Петроє, А. Решетніченка, Т. Савостенко, В. Скуратівського, О. Топчієва В. Трощинського й інших. Міжнародним практикам побудови соціальних індикаторів добробуту, рівня та якості життя населення присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких, зокрема, В. Бобков, К. Гончарова, А. Докторович, Н. Зубаревич, О. Мельниченко, О. Шутаєва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наявних досліджень із порушених питань засвідчує їх аспектний або фрагментарний характер, оцінювання соціального розвитку лише в контексті матеріального добробуту населення чи розвитку індивідуальних можливостей людини. Поза увагою наукової спільноти залишаються питання щодо визначення концептуальних засад міжнародної практики вимірювання соціального розвитку з урахуванням парадигми розвитку, основаної на здатності суспільства забезпечити соціальне благополуччя, що безпосередньо визначає цілі статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз міжнародного досвіду вимірювання соціальної складової суспільного розвитку, основних підходів до вибору й установаження соціальних показників, методів та інструментів їх синтезу, оцінювання на цій основі їх придатності для міжрегіональних зіставлень соціального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Вимірювання соціального розвитку, прогресу і благополуччя має досить довгу історію, зокрема вимірювання бідності на національному рівні сягає початку ХХ століття. Проте міжнародні зіставлення соціального розвитку та окремих його аспектів активізувалися починаючи лише з 60-х років минулого століття. У міжнародній практиці з'явилися системи соціальних індикаторів, відбір яких базувався за принципами «оцінювання їх доступності, достовірності, максимального охоплення напрямів соціального розвитку й обґрунтованості, тобто здатності відображати вплив соціальної політики» [2, с. 57]. Найбільш відомі з них – система соціальних показників ОЕСР [12] і класифікований за видами діяльності перелік соціальних показників, підготовлений Департаментом з економічних і соціальних питань ООН [7].

В останні роки минулого століття інформаційна революція та глобалізація призвели до кількісного зростання досліджень із методології й методики вимірювань міжнародних зіставлень, особливо в програмах міжнародних організацій відповідно до їхніх інтересів і в межах своєї компетенції, передусім МОП, ВООЗ, ПРООН, ЮНЕСКО. Вивчення рівня та якості життя й аналіз застосування окремих груп показників для міжкраїнових порівнянь стали предметом численних досліджень фахівців, об'єднаних Міжнародним співтовариством досліджень якості життя [14].

Однак зростаюча потреба кількісних оцінок і зіставлень супроводжувалася й появою множини сумнівних рейтингів, які, на думку експертів, «відрізняються суперечністю результатів через некоректність методів відбору компонентів, низькою достовірністю показників, широким використанням експертних оцінок чи нерепрезентативних соціологічних даних» [2, с. 57].

Водночас складнощі міжнародних зіставлень пов'язані не лише з їх кількісним зростанням, а й зумовлені методичними проблемами вибору та агрегування індикаторів. Так, на сьогодні в міжнародній практиці найбільше поширені два основних методи оцінювання соціального розвитку. Перший – за допомогою системи показників, передусім за окремими сферами чи проблемами розвитку. Такий метод досить широко використовується Світовим банком, у публікаціях якого інтегральні показники майже не зустрічаються, оскільки першочерговим завданням вважається «розробка всеохопної, багатосторонньої системи показників» [1, с. 23]. Другий – у формі комплексних (синтетичних) показників, до яких належить, зокрема, найбільш використовуваний індекс розвитку людського потенціалу, розроблений Програмою розвитку ООН.

Аналіз переваг і недоліків указаних методів відображено в чималій кількості публікацій, серед авторів яких є як прихильники інтегральних індексів, так і їх критики. При цьому критичне ставлення стосується практично всіх аспектів, указуючи на те, що під час зіставлення синтетичних індексів приховуються відмінності в окремих компонентах і змінних, що знижує їх значення для проведення порівняльного аналізу [16, с. x-xii], «багатомірність» і «мультифункціональність» синтетичних показників перешкоджають коректній інтерпретації їх значень [10]. Прихильники застосування інтегральних індексів, навпаки, стверджують, що їх значення відносно легко піддаються інтерпретації, аніж сукупність окремих показників [5, с. 5–6]. Загалом, незважаючи на спірність питання про застосовуваність комплексних індексів, відмічається феноменальне зростання їх кількості: понад 80% відомих на сьогодні комбінованих індексів було введено упродовж 1990-х років, 50% із них – на початку теперішнього століття [5, с. 5].

Аналіз міжнародних зіставлень демонструє також, що системи індикаторів і методи їх вимірювання орієнтовані на певну здійснювану функцію. При цьому, за твердженням зарубіжних експертів, функціональний вибір індикато-

рів має базуватися на трьох підходах: цільовому, структурному та адресному.

Цільовий підхід полягає у визначенні зацікавленими сторонами пріоритетів розвитку чи соціальної політики, результати досягнення чи виконання яких відстежується за допомогою базових індикаторів. За такого підходу разом із комплексною метою визначаються шляхи її досягнення й відповідним чином структурований набір індикаторів.

Структурний підхід базується на виборі індикаторів, що відображають стан і динаміку всіх компонентів соціального розвитку, комплексні оцінки формуються як сукупність «галузевих» блоків показників. Цей підхід поширений найбільшою мірою та використовується для моніторингу різних аспектів соціальної політики, оцінювання збалансованості соціального розвитку, взаємозв'язків і динаміки окремих індикаторів, у тому числі й для перевірки їх достовірності.

Адресний підхід диктує різну логіку вибору індикаторів залежно від того, яка цільова група буде ними користуватися. Для осіб, котрі приймають рішення, важливим є відбір ключових індикаторів (у тому числі простих інтегральних індексів), які дають змогу відслідковувати стратегічні цілі соціального розвитку. Для розробників соціальної політики потрібна детальна картина соціальних процесів, відповідно, широкий вибір індикаторів, які відображають різні компоненти та їх динаміку, щоб проводити моніторинг, аналіз і коригування соціальної політики. Для неурядових організацій і широкої громадськості потрібні соціальні індикатори за найбільш значущими проблемами й у формі, доступній для непрофесійної аудиторії, що також допускає використання простих інтегральних індексів. Для міжнародних порівнянь становища регіонів потрібна зіставність використовуваних вітчизняних соціальних індикаторів із міжнародними, у тому числі інтегральними індексами [2, с. 58–60].

Складнощі суміщення цих підходів доводять, що будь-яка методика оцінювання соціального розвитку (оцінна чи моніторингова, інтегральна чи неагрегована) позиціонується в координатах цільового, структурного та адресного підходів.

Відсутність як у практиці міжнародних зіставлень, так і в науковій спільноті, яка займається порушеними питаннями, загальноприйнятого підходу до вибору індикаторів і методів оцінювання соціальної складової суспільного розвитку пояснюється й відсутністю чітких меж самого поняття «соціальний розвиток», постійним роз-

ширенням трактування його змісту. Тому постійних змін зазнавали й міжнародні системи показників соціального розвитку залежно від різних концептуальних підходів до розуміння сутності соціального розвитку.

Так, оцінювання розвитку в міжнародних порівняннях тривалий час ґрунтувалася на динаміці валового внутрішнього продукту (далі – ВВП), при цьому вважалося, що соціальний прогрес визначається зростанням ВВП. Окремі системи показників включали соціальні стандарти базових потреб, які лежали в основі життєдіяльності людей. Однак ці показники не давали адекватних оцінок розвитку, так як їх зростання мало різну якість і не завжди супроводжувалося зростанням людського чи соціального капіталу. Недостатність оцінок тільки економічного розвитку без урахування якості зростання стала очевидною ще в середині минулого століття, а з кінця 1980-х років запанував більш широкий погляд на проблему розвитку, відповідно, останні десять років минулого століття ознаменувалися розробкою нових підходів оцінювання соціального розвитку та прогресу. Трансформація цих підходів пояснювалася тим, що колишні критерії – матеріальна забезпеченість і базові потреби – стали відходити на другий план. Усе більш значущими вважалися такі критерії розвитку, як свобода вибору й інші неекономічні компоненти (екологічні, політичні, інституційні). Серед міжнародних організацій першою використовувала нові концептуальні підходи Програма розвитку ООН, яка розпочала з 1990 р. публікувати Доповіді про людський розвиток [8]. Пізніше цю позицію став поділяти й Світовий банк, котрий опублікував стратегію комплексного розвитку [18].

Незважаючи на те що теорія розвитку людини мала успіх в уточненні цілей втручання в процеси суспільного розвитку, усе ж відмічалася невідповідність між концептуалізацією й вимірюванням людського розвитку. Тобто, як концепція теорія людського розвитку пропонувала цілі, що охоплювали загальну мету розвитку загалом: «... щоб люди мали права, щоб люди були здатні досягти своїх цілей і щоб люди могли добре жити» [4]. Водночас як вимірювання розвиток людини контролюється переважно за допомогою індексу розвитку людського потенціалу, який робить акцент на індивідуальних можливостях людини, включаючи рівень доходів, здоров'я й освіти. Відтак в експертному та науковому середовищах визнавалося, що «концепт людського розвитку має звужений харак-

тер із погляду загального благополуччя людей і розширення їхніх прав і можливостей» [4].

Була зроблена спроба усунути ці недоліки шляхом уведення нових показників вимірювання, серед яких індекс розвитку, що враховує гендерні відмінності (GDI-Gender-related Development Index); індекс, що характеризує ступінь рівноправності статей у громадському житті (GEM-Gender Empowerment Measure); індекс, який враховує нерівність у розподілі національного доходу (Income-Distribution-Adjusted Index); індекс злиденності, що оцінює масштаби та інтенсивність бідності за різними методами для розвинутих і країн, які розвиваються (HPI-Human Poverty Index) [5, с. 7].

Водночас набули значного поширення розробки нових концепцій вимірювання соціальної складової суспільного розвитку, які стали інструментом для введення додаткових ключових аспектів розвитку, у тому числі згуртованості, довіри, соціального капіталу, соціального включення, суспільних зв'язків тощо. Такі концептуальні підходи формувалися, зокрема, у термінах «соціальний прогрес», «соціальне згуртування» та власне «соціальний розвиток».

Незважаючи на подібність визначень і змістового навантаження цих понять, які розуміються загалом як певна характеристика суспільства, його спроможність забезпечити зростання, добробут і благополуччя кожного, існує суттєва різниця у визначенні їх компонентного складу й сукупності індикаторів вимірювання.

Так, фахівцями Міжнародного інституту соціальних досліджень розроблено індекси соціального розвитку, які зосереджені на вимірюванні неформальних соціальних інститутів, що об'єднані в шість основних груп:

- громадська активність (соціальні норми, організації та практики, що сприяють більш широкій участі громадян у державній політиці й прийнятті рішень);
- громадські об'єднання (рівень участі в місцевих громадах, членство в організаціях тощо);
- міжгрупова згуртованість (співробітництво між групами в суспільстві);
- безпека й довіра (рівень довіри між людьми, імовірності злочинного насильства та інших форм порушення довіри);
- гендерна рівність (ступінь дискримінації щодо жінок у різних сферах життя);
- включеність меншин (рівень дискримінації щодо вразливих груп, таких як корінні народи, мігранти, біженці тощо) [11].

Ці індекси являють собою набір показників, які поєднують більше ніж 200 індикаторів із 25 джерел, щоб забезпечити повну картину соціальних інститутів по всьому світу. Попри такий вагомий масив показників, індекси соціального розвитку є лише інструментом оцінювання та аналізу «невидимих» аспектів розвитку й доповненням до вимірювання індивідуальних можливостей людського розвитку. До того ж спірним є питання про можливість його застосування на національному рівні для здійснення міжрегіональних порівнянь.

Сучасним інструментом вимірювання соціального розвитку є також індекс соціального прогресу – комбінований показник міжнародного дослідницького проекту The Social Progress Imperative, який вимірює досягнення країн світу з погляду суспільного благополуччя. Розроблено його під керівництвом професора Гарвардського університету М. Портера. Індекс не включає показники економічного розвитку країн, таких як рівень ВВП і ВНД, базується на соціальних та екологічних індикаторах.

Цей індекс будується навколо 12 компонентів і 52 окремих показників, що загалом визначають три виміри соціального прогресу:

- *основні людські потреби* (вимірювання доступу до харчування й основної медичної допомоги, доступу до безпечної питної води, наявності житла з основними комунальними послугами);
- *основи благополуччя* (вимірювання доступу до базової освіти та рівня грамотності населення, доступу до інформації й засобів комунікації, рівня охорони здоров'я та екологічної стійкості);
- *можливості розвитку людини* (вимірювання рівня особистих прав і громадянських свобод, можливостей вибору, толерантності й включення, доступу до розширеної освіти, забезпечення прав і можливостей людини приймати рішення та реалізовувати свій потенціал) [9, с. 32–34].

Однак і такий підхід, на нашу думку, не відображає повною мірою цілісної моделі соціального розвитку, оскільки недостатньо враховує взаємодію між окремими компонентами й роль суб'єктів соціальної сфери.

У міжнародній практиці також існує широкий спектр підходів до вимірювання соціальної компоненти суспільного розвитку в межах концепції соціального згуртування.

Загалом їх умовно можна поділити на два напрями: «негативний» і «позитивний». «Негативні» підходи фокусуються на діагностиці тривожних ознак соціального згуртування, таких як бідність, безробіття, соціальна ізоляція, дискримінація, насильство, соціальна нерівність, поляризація, та інших чинників, що характеризують соціальне неблагополуччя й спрямовані на виявлення соціальної дегенерації. Такий підхід досить широко використовується для країнових порівнянь у практичній діяльності міжнародних об'єднань, наприклад, Європейського Союзу [15]. Однак факт визнання наявності негативних виявів соціального розвитку лише засвідчує необхідність втручання в перебіг соціальної реальності, але не сприяє чіткому уявленню про підходу політику, тим більше необхідний розподіл обов'язків між зацікавленими сторонами.

Перехід до «позитивного» підходу слугував важливим кроком у розвитку стратегії соціального згуртування, давав відповідь на запитання, що суспільство має можливість забезпечити для всіх своїх членів доступ до якісного життя. У межах цього напрямку існують різні стратегічні підходи до розуміння соціального згуртування й, відповідно, його вимірювання. Зокрема, чітко простежується чотири таких підходи:

– *територіальне згуртування*, основане на принципах територіальної солідарності, соціального вирівнювання регіонів, забезпечення рівних можливостей для всіх осіб, незалежно від території проживання. Такого підходу дотримується Європейський Союз під час реалізації регіональної політики, моніторинг упровадження якої здійснюється на основі сукупності соціальних показників, що характеризують явні ознаки, «видимі» компоненти соціального згуртування [13];

– *соціальний капітал*, оснований на діагностиці неформальних інститутів, таких як довіра, норми, цінності, суспільні зв'язки тощо. Разом із тим у міжнародній практиці наявні різні типи індикаторів соціального капіталу. Тоді як більшість із них зосереджені на оцінюванні мереж і форм об'єднань, окремі з них мають системний характер. Прикладом останніх є вимірювання соціального капіталу в межах ініціативи Світового банку, що базується на системі показників для моніторингу різних форм соціального капіталу, оцінювання його наслідків і впливу на ефективність проектів розвитку [6];

– *якість життя* (або соціальна якість), відповідно до якого соціальна якість розуміється

як стандарт для оцінювання економічного й соціального прогресу, залежить від чотирьох соціальних характеристик: економічної безпеки; соціальної інтеграції; соціальної згуртованості; автономії та можливостей. Для кожного з цих компонентів визначено сукупність показників, класифікованих як вхідних даних, результатів і показників впливу [17];

– *доступ до прав*, який поєднує в собі ключові аспекти всіх вищезазначених підходів, водночас робить акцент на здатності суспільства загалом забезпечити права кожного громадянина шляхом спільної відповідальності різних суб'єктів соціальної сфери. Такого підходу дотримується Рада Європи, експертами якої розроблено методичні рекомендації щодо побудови систем показників оцінювання соціального розвитку на різних рівнях і за різними складовими [3].

Висновки і пропозиції. Отже, огляд сучасної практики міжнародних зіставлень соціального розвитку засвідчує наявність феноменальної різноманітності підходів залежно від міри комплексності, методики оцінювання, функціонального призначення, розуміння сутності соціального розвитку.

Зокрема, поширеними є як оцінні, так і моніторингові системи соціальних показників, які характеризуються різним набором індикаторів. Тоді як перші спрямовані на безпосереднє оцінювання розвитку, діагностику певної соціальної проблеми чи сукупності проблем, другі є способом оцінювання впливу на соціальні процеси визначених соціально-економічних заходів загалом чи в межах певної сфери.

Незважаючи на спірність застосування, відмічається зростання популярності інтегрованих, синтетичних показників поряд із неагрегованими. Однак усі наявні системи соціальних індикаторів розвитку мають чітке функціональне призначення, а саме: виконують цільову, структурну чи адресну функцію.

Трансформації концептуальних засад вимірювання соціального розвитку зумовлені розширенням спектру ключових аспектів розвитку, від оцінювання рівня матеріальної забезпеченості й задоволення базових потреб до вимірювання з-поміж іншого неформальних соціальних інститутів. Сучасні методологічні основи оцінювання соціальної складової суспільного розвитку сформовані переважно в межах концепцій і стратегічних підходів до розуміння соціального згуртування. Їх аналіз дає змогу

дійти висновку щодо доцільності використання в національній системі оцінювання соціального розвитку регіонів інтегрованого підходу, основного на концепції соціального згуртування, що розуміється як забезпечення прав кожного та досягнення суспільного благополуччя шляхом спільної відповідальності всіх суб'єктів соціального розвитку.

При цьому недостатня наукова розробленість проблеми та необхідність формування цілісного уявлення про методологію вимірювання соціальної складової регіонального розвитку зумовлюють потребу дослідження вітчизняної практики моделювання соціального розвитку регіонів в Україні.

Список використаної літератури:

1. Доклад о мировом развитии 2000/2001 года. – М. : Весь мир ; Всемирный банк, 2001. – 376 с.
2. Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода / Н.В. Зубаревич. – М. : Ленанд, 2016. – 259 с.
3. Concerted development of social cohesion indicators: methodological guide. – Council of Europe Publishing, Strasburg, 2005. – 234 p.
4. Foa R. Indices of Social Development : Handbook, available at / R. Foa [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academia.edu/1850055/Indices_of_Social_Development_Handbook (Accessed 10 February 2016).
5. Foa R. Methodology of the Indices of Social Development / R. Foa, J.C. Tanner // Working Paper. – No 2012–4. – 79 p.
6. Grootaert C. Understanding and measuring social capital: a synthesis of findings and recommendations from the Social Capital Initiative / C. Grootaert, T. van Bastelaer // Working Paper. – 2001. – No 24. – 45 p.
7. Handbook of social indicators // Studies in Methods. – Series F, 49. – New York : United Nations Publications, 1989. – 166 p.
8. Human Development Reports / United Nations Development Programme, available at [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/chapters> (Accessed 10 February 2016).
9. Porter M. Social Progress Index 2015 : Report / M. Porter, S. Stern, M. Green. – Washington, DC 20037, 2015. – 158 p.
10. Ram R. Composite Indices of Physical Quality of Life, Basic Needs Fulfillment and Income: a Principal Component Representation / R. Ram // Journal of Development Economics. – 1982. – Vol. 11 (October). – P. 227–247.
11. The Indices of Social Development, available at [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.indsocdev.org> (Accessed 10 February 2016).
12. The OECD list of social indicators // The OECD social indicator development programme : special studies no. 5-8. – Paris : OECD, 1982.
13. The official site of the European Commission (2016), available at [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/regional_policy (Accessed 10 February 2016).
14. The official site of the International Society for Quality-of-Life Studies, available at [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.isqols.org> (Accessed 10 February 2016).
15. The Social Protection Committee. Report on indicators in the fields of poverty and social exclusion, October 2001, available at [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bris.ac.uk/poverty/downloads/keyofficialdocuments/EU_social_exclusion_indicators.pdf (Accessed 10 February 2016).
16. Уї Хаг М. (ed.) : Reflections on Human Development. – New York : Oxford University Press, 1995. – 288 с.
17. Van der Maesen L. Indicators of Social Quality: Outcomes of the European Scientific Network, available at / Maesen L. Van der, A. Walker [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialquality.org/wp-content/uploads/2014/10/02/maesenWalkerEJSQ.pdf> (Accessed 10 February 2016).
18. Wolfenson J.D. A Proposal for a Comprehensive Development Framework. (A Discussion Draft): Washington D.C. World Bank, 1999. – 30 p.

Мельничук Л. М. Концептуальные подходы к измерению социальной составляющей регионального развития: международный опыт

В статье осуществлен обзор современной практики международных сопоставлений социального развития, свидетельствующий о наличии феноменального разнообразия подходов в зависимости от степени сложности, методики оценивания, функционального назначения, понимания сущности социального развития. Проанализированы трансформации концептуальных основ измерения социального развития, обусловленной расширением спектра ключевых аспектов развития, начиная с оценки уровня материальной обеспеченности и удовлетворения базовых потребностей и заканчивая измерением среди прочего неформальных социальных институтов. Доказана целесообразность соблюдения при разработке национальной системы оценки социального развития регионов интегрированного подхода в рамках концепции социального сплочения, которая делает акцент на обеспечении прав каждого и достижении общественного благополучия путем общей ответственности всех субъектов социального развития.

Ключевые слова: социальное развитие регионов, государственное управление социальным развитием регионов, социальная политика, региональная политика, измерение социального развития.

Melnychuk L. Conceptual approaches to measuring social component of regional development: international experience

This article provides an overview of the current practices of international comparisons of social development, confirming the presence of phenomenal diversity of approaches depending on the degree of complexity, methods of assessment, functionality, understanding the nature of social development. It is analysed the transformation of the conceptual foundations of social development measuring caused by the expansion of the range of key aspects of development, from assessing the level of material security and satisfaction of basic needs to measuring among other informal social institutions. It is demonstrated the expediency of compliance during development of a national system to assess the social development of the regions with the integrated approach within the concept of social cohesion that focuses on ensuring the rights of each and achieving social prosperity through shared responsibility of all subjects of social development.

Key words: social development of regions, public administration of the social development of regions, social policy, regional policy, measuring social development.

С. Ф. Смерічевськийдоктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної економіки
Національного авіаційного університету у

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті проаналізовано сучасний стан галузі машинобудування України, виділено основні проблеми, що перешкоджають розвитку машинобудівних підприємств. Доповнено класифікацію ризиків машинобудівних підприємств і факторів їх виникнення. Обґрунтовано доцільність застосування механізму ризик-менеджменту на вітчизняних машинобудівних підприємствах.

Ключові слова: ризик, ризик-менеджмент, механізм, машинобудівне підприємство.

Постановка проблеми. Ризик у сучасній економіці вже давно став основним фактором впливу на кінцеві результати господарювання як світових корпорацій, так і українських підприємств. На фоні значної мінливості економічної й політичної ситуації в країні, розширення сфери відносин суб'єктів господарювання, появи нових технологій та інструментів управління сучасні підприємства змушені функціонувати в умовах невизначеності й ризику, тим самим зумовлюючи перехід від традиційних методів управління до методів, які здатні мінімізувати ризик факторів внутрішнього середовища та пом'якшувати вплив факторів зовнішнього середовища, зокрема до ризик-менеджменту.

Машинобудівні підприємства України останнім часом втратили своє пріоритетне становище, ще донедавна виступаючи потужним локомотивом зростання економіки країни й тим інструментом, що давав змогу підвищити її конкурентоспроможність, промисловий потенціал і рівень соціального розвитку. Основною причиною такої ситуації стало зростання зовнішніх ризиків, адже понад 50% власної продукції вони експортували до Росії. Проте додатковими внутрішніми ризиками також є недостатня інноваційна активність, повільне впровадження сучасних технологій і придбання нової техніки, значний рівень зносу наявних засобів, недостатність оборотних коштів тощо.

Недосконалість наявних механізмів управління вітчизняних машинобудівних підприємств, низька конкурентоспроможність на світовому ринку, бар'єри з боку РФ в експорті вітчизняної

продукції, а отже, втрата основного ринку збуту, низка внутрішніх проблем створюють перепони для розвитку галузі, тим самим погіршуючи економічне та соціальне становище країни. Необхідним і важливим завданням, що стоїть перед апаратом управління, є розробка відповідного механізму управління ризиками зовнішнього й внутрішнього середовища, що супроводжують діяльність вітчизняних машинобудівних підприємств, для розробки стратегії управління, котра б урахувала всі ці моменти й була б здатна швидко реагувати на зміни та з мінімальними витратами адаптуватись до них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ризики є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: В.В. Вітлінського [1], О.М. Левченко [8], І.М. Посохова [11], В.О. Супрун [12], Дж. Мадуро [17]. Ключові аспекти ризик-менеджменту в практиці вітчизняних і зарубіжних підприємств є об'єктом дослідження таких учених, як Т.В. Головач [2], О.В. Джумурат [3], А.П. Задорожня [4], І.В. Кривов'язюк [5; 6], О.М. Кузьмак [7], Б.А. Неслуженко [9], І.С. Побережна [10], І.І. Чонг [16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на низку праць із цієї проблеми, ґрунтовних досліджень можливості практичного застосування прийомів ризик-менеджменту на вітчизняних машинобудівних підприємствах є обмежена кількість, вивчення самого процесу ризик-менеджменту має фрагментарний характер і поки він недостатньо успішно адаптується до реалій сьогодення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування доцільності застосування ме-

ханізму ризик-менеджмент на вітчизняних машинобудівних підприємства для підвищення ефективності їх функціонування та конкурентоспроможності на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ризик» з економічних позицій передбачає насамперед втрати чи шкоду, заподіяну майновим правам суб'єкта господарювання, імовірність котрих пов'язується зі станом невизначеності [5, с. 147].

У документі “Working Draft For ISO Guide.Risk Management Terminology”, підготовленому робочою групою ISQ, ризик-менеджмент визначають як «... узгоджена діяльність щодо управління організацією та її контролю з урахуванням ризику (risk-management: co-coordinated activities to direct and control an organization with regard to risk)» [3, с. 72]. Існує багато прикладів успішної реалізації підходів ризик-менеджменту: австралійсько-новозеландський стандарт із ризик-менеджменту AS/NZS 4360:2004 (Australian/New Zealand Standard AS/NZS 4360:2004); стандарт із ризик-менеджменту Федерації європейських асоціацій ризик-менеджменту (Risk Management Standard, FERMA); документи Базельського

комітету: стандарт достатності капіталу «Базель-2» (Basel II) і стандарти управління кредитними, фінансовими й операційними ризиками; комплексні основи ризик-менеджменту в межах усієї компанії (COSO), США (Enterprise Risk Management – Integrated Framework: (COSO, USA)) [2, с. 157–158].

Сучасний стан ризик-менеджменту базується на «концепції прийнятності ризику», згідно з якою метою управління ризиком є отримання максимальної стійкості всіх видів діяльності підприємства шляхом отримання сукупного ризику в заданих стратегією межах розвитку підприємства.

Відповідно до цієї концепції, управління ризиками – це процес, який бере початок на стадії розробки стратегії підприємства, має бути інтегрованим у загальний процес управління у вигляді організаційно незалежного підрозділу, що безпосередньо підпорядковується керівнику підприємства [2, с. 158].

Кінцевою метою такого процесу є створення ефективної й гнучкої системи господарювання в умовах ризику, обмеженості інформаційних, матеріальних, фінансових і трудових ресурсів,

Рис. 1. Класифікація факторів ризику машинобудівних підприємств (адаптовано за [11])

що зумовлює необхідність організації системи ризик-менеджменту, усіх її аспектів, базових принципів і методів управління.

Основним завданням ризик-менеджменту є своєчасне реагування на зміни зовнішнього середовища та вибір раціональних управлінських рішень з метою забезпечення діагностики причин виникнення ризиків, визначення їхньої природи, зниження негативної дії з мінімальними витратами всіх необхідних ресурсів.

Класифікація факторів ризику машинобудівних підприємств є передумовою своєчасного їх передбачення і прийняття управлінських рішень щодо мінімізації їх руйнівного впливу на діяльність машинобудівного підприємства (рис. 1).

Зовнішні фактори утворення є їхньою об'єктивною реальністю, вплив на них є мінімальним, тому основним завданням у цьому плані є постійний моніторинг з метою запобігання та зведення до мінімуму негативного впливу, адже окреме підприємство не може впливати на макросередовище, але має враховувати його вплив під час розроблення стратегії розвитку.

Зовнішні фактори впливу й, відповідно, внутрішні ризики піддаються впливу з боку управлінського апарату, їх можна аналізувати, прогнозувати. Комплекс управлінських рішень у вигляді ризик-менеджменту є тим інструмен-

том, що дасть змогу вчасно виявити ризики, які впливають на роботу підприємства, органічно поєднуючись з іншими сферами – маркетингом, фінансами, виробництвом, матеріально-технічним постачанням тощо, для забезпечення ефективності роботи підприємства в перспективі.

Використання інструментів ризик-менеджменту особливої актуальності набуває для сектора машинобудування України, який є основним компонентом переробної промисловості.

В економічно розвинених країнах на частку машинобудівних корпорацій припадає від 30 до 50% загального обсягу випуску промислової продукції, що забезпечує технічне переоснащення промисловості кожні 8–10 років. При цьому частка продукції машинобудування у ВВП країн Євросоюзу становить 36–45%, США – 10%, Росії – 18%. Щодо України, то питома вага машинобудівних підприємств у промисловій структурі протягом 2011–2013 рр. становила 11,6–15,1%, а в 2014 р. – узагалі 8,7%, що значно менше, ніж у країнах високотехнологічного розвитку.

Дослідження фінансових результатів господарювання машинобудівних підприємств, динаміки їх збитковості у 2009–2014 рр. (таблиця 1) указують на значне погіршення стану, ос-

Таблиця 1

Результати діяльності підприємств машинобудівної галузі України за 2009–2014 рр. (млн грн) [13; 14]

Показник	Рік					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн						
Промисловість	-4 760,7	31 579,6	58 892,4	20 924,6	13 698,3	-166 414,0
Машинобудування	1 974,8	7 172,8	15 081,2	13 610,5	5 526,9	-20 501,5
Чистий прибуток/збиток						
Промисловість	-14 192,5	11 889,6	32 229,9	2 592,4	-4 181,1	-17 8730,9
Машинобудування	37,8	4 235,5	10 777,9	9 268,8	2 768,6	-22 380,2
Підприємства, що отримали прибуток, у % до загальної кількості підприємств						
Промисловість	59,7	59,2	62,6	62	63,3	63,3
Машинобудування	60,7	62,4	67,7	66,1	65,2	64,7
Сума прибутку, млн грн						
Промисловість	43 697,4	69 269,5	107 006,8	84 402,8	81 336,9	76 253,3
Машинобудування	8 359,7	10 810,1	18 299,9	16 311,1	9 597,8	9 841,6
Підприємства, які зазнали збитку, у % до загальної кількості підприємств						
Промисловість	40,3	40,8	37,4	38	36,7	36,7
Машинобудування	39,3	37,6	32,3	33,9	34,8	35,3
Сума збитку, млн грн						
Промисловість	48 458,1	37 689,9	48 114,4	65 478,2	67 638,6	24 2667,3
Машинобудування	6 384,9	3 637,3	3 218,7	2 700,6	4 070,9	30 343,1

новними причинами чого є загальний занепад економіки в умовах агресії з боку Росії, відсутність дієвих програм розвитку машинобудівної промисловості, створення сприятливих умов для стимулювання розвитку з боку держави, зростання конкуренції на міжнародних ринках тощо. Чистий збиток великих і середніх підприємств за видами промислової діяльності за січень – вересень 2015 р. загалом по промисловості становив 90 283,3 млн грн, тоді як у машинобудуванні – 8 505,9 млн грн.

Водночас спад ділової активності, посилення податкового та законодавчого маневрування, зростання цін – усі умови є визначальними для формування вискоелективного механізму ризик-менеджменту, що зумовить покращення економічного стану підприємства, основним завданням якого буде не уникнення ризику взагалі, а оцінювання, передбачення та зведення до мінімуму його негативних наслідків [9].

Утрата доступу до ринку Росії як основного ринку збуту призвела до того, що український уряд опинився перед вибором однієї зі стратегічних альтернатив: політики невтручання, консервації сектора чи модернізації. Стратегія невтручання зумовлює ризик втрати економічного базису та потенціалу сектора, консервативна стратегія не вирішує проблеми конкурентоспроможності сектора, а стратегія модернізації є вдалим поєднанням ринкових сил і державного

втручання. Однак стратегія модернізації вимагає часу для її розробки та реалізації, короткострокові заходи для захисту економічного базису й потенціалу сектора, як решта стратегій, пов'язана з ризиками [15].

Якісний ризик-менеджмент може здійснюватись за умови наявності повної необхідної інформації, що потрібна для прийняття управлінських рішень, адже брак інформації, її недостатність чи недостовірність призведуть до суб'єктивізму оцінювання, зниження ефективності управлінських рішень [7, с. 165].

Економічно розвинуті країни активно практикують застосування комплексних інформаційних систем ризик-менеджменту як важливого елемента управління підприємством, особливо у сфері машинобудування, з метою підвищення оперативності і якості оброблення інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень як в окремих структурних підрозділах, так і всього підприємства.

Тому структурна схема ризик-менеджменту на сучасному машинобудівному підприємстві набуває вигляду, поданого на рис. 2. Ця схема повинна передбачати здійснення кількісного та якісного оцінювання ризиків підприємства для кожного варіанта його дій [6, с. 251].

Водночас існує низка проблем упровадження інформаційних технологій (далі – ІТ) у практику машинобудівних підприємств, що пов'язано зі

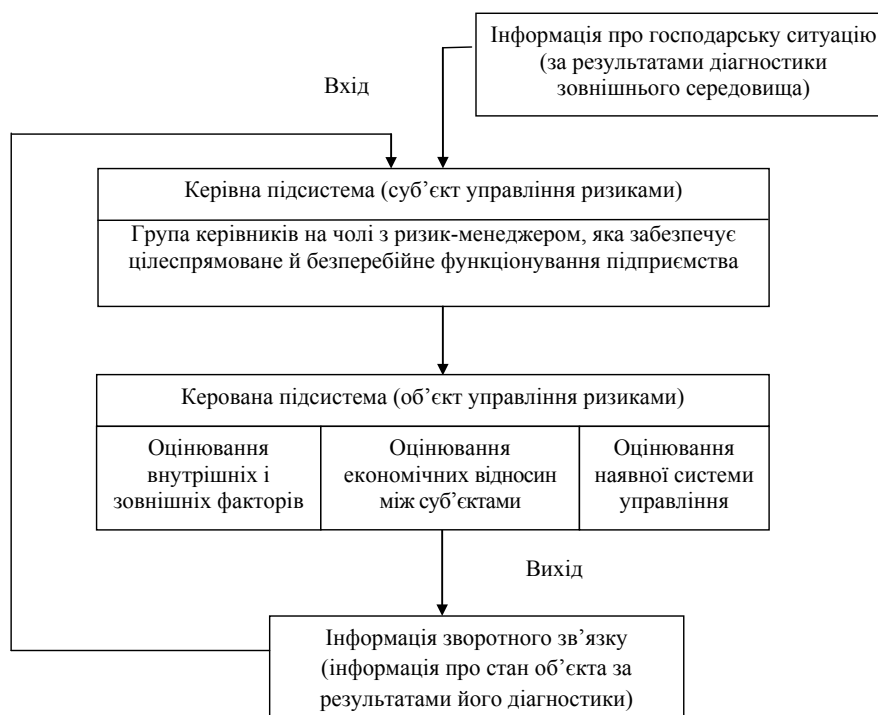

Рис. 2. Рекомендована схема ризик-менеджменту на машинобудівних підприємствах

збільшенням обсягу технологічних пропозицій, які потребують значних інвестицій, зміною ролі ІТ у господарській діяльності багатьох підприємств, зростанням витрат у сфері ІТ. Основними чинниками, які впливають на впровадження ІТ у сфері машинобудування, пов'язані з ризик-менеджментом, є такі: відсутність єдності у визначенні й уживанні економічного поняття інформаційного забезпечення ризик-менеджменту; необхідність урахування галузевих особливостей, що впливають на стан інформаційного забезпечення ризик-менеджменту підприємств; відсутність системного підходу до формування індивідуального набору інформації, яка надходить керівникові для ухвалення рішень, з урахуванням його компетенції; проблема оцінювання якості ризик-менеджменту.

Ефективним і доцільним буде інтеграція інформаційних технологій у систему ризик-менеджменту на рівні функціональних підрозділів, що дасть змогу усунути вузькі місця в роботі підрозділу, збільшити продуктивність праці, якість виконання функцій, здійснювати контроль за виникненням ризиків з метою усунення негативної дії, забезпечуючи можливість їх прогнозування, підвищення прозорості й керованості [8].

Інтеграція ризик-менеджменту в загальний процес управління виражається, зокрема, у

тому, що до управління ризиками залучаються практично всі підрозділи компанії: до ідентифікації й аналізу ризику представники функціональних підрозділів залучаються як експерти; вони ж займаються розробкою заходів щодо управління – своїми ризиками та власне управлінням ними (тобто моніторингом їх рівня, реалізацією заходів щодо запобігання настанню й ліквідації наслідків ризикових подій) [10, с. 206].

Ураховуючи сукупність факторів, які зумовлюють характер відносин між різними складовими процесами ризик-менеджменту, пропонуємо застосування відповідного механізму його реалізації на машинобудівних підприємствах на засадах функціонального підходу (рис. 3).

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі розвитку, який характеризується значним впливом факторів невизначеності й ризику, особливу роль починає відігравати система управління підприємствами, призначення якої – забезпечити мінімізацію руйнівного впливу ризиків на діяльність суб'єктів господарювання. І першочергово це стосується сфери машинобудування, де діють підприємства, на яких зосереджено значну частину високотехнологічного обладнання, які здатні генерувати інновації та забезпечувати високу конкурентоспроможність промислового комплексу будь-якої країни.

Рис. 3. Механізм реалізації ризик-менеджменту машинобудівних підприємств (функціональний підхід)

Для вітчизняних машинобудівних підприємств характерне значне погіршення результатів їх господарювання, що зумовлено впливом як внутрішніх, так і зовнішніх ризиків на їхню діяльність. Невизначеність роботи підприємств галузі машинобудування вимагає формування ефективної системи ризик-менеджменту, що дасть змогу забезпечити стійкість економічного розвитку підприємства, вчасно виявляти фактори ризику, які впливають на роботу суб'єктів господарювання, була б адаптивною до специфічних особливостей їхньої діяльності.

Реалізація системи ризик-менеджменту як генеруючого елемента стратегічного управління, як процесу, дотриманням якого забезпечується планування та організація роботи системи управління ризиками, діагностика факторів, що зумовлюють виникнення ризиків різного роду, регулювання виявлених ризиків за допомогою відповідних методів і способів управління з метою максимальної ефективності кожного кроку й, відповідно, усієї діяльності підприємства загалом, а також належний контроль за ходом реалізації запрограмованих кроків із мінімізації та уникнення дії ризиків у майбутньому, є суттєвим підґрунтям для подальшого успішного функціонування машинобудівних підприємств.

Отже, упровадження в практику машинобудівних підприємств рекомендованої технології ризик-менеджменту дасть змогу забезпечити можливість управління ризиками та підвищить конкурентоспроможність підприємства в умовах невизначеності.

Перспективи подальших розвідок мають спрямувати увагу дослідників на розробку заходів щодо протидії руйнівним наслідкам впливу ризиків у напрямі формування системи ризик-менеджменту, увага якої буде спрямована на забезпечення досягнення тактичних і стратегічних цілей діяльності машинобудівних підприємств із використанням методів проблемно-цільового та програмно-цільового управління.

Список використаної літератури:

- Вітлінський В.В. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками : [навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни] / В.В. Вітлінський, П.І. Вереченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
- Головач Т.В. Ризик-менеджмент: зміст і організація на підприємстві / Т.В. Головач, А.Б. Грушевицька, В.В. Швид // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3. – С. 157–163.
- Джумурат О.В. Етапи реалізації ризик-менеджменту / О.В. Джумурат // Митна безпека. – 2010. – № 1. – С. 70–77.
- Задорожня А.П. Фінансовий ризик-менеджмент як складова системи ефективного фінансового менеджменту / А.П. Задорожня // Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми менеджменту в сучасних глобалізаційних процесах» (м. Ірпінь, 7 квітня 2015 р.). – Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2015. – С. 154–156.
- Кривов'язюк І.В. Антикризисне управління підприємством: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / І.В. Кривов'язюк. – К. : Кондор, 2008. – 366 с.
- Кривов'язюк І.В. Функціонування та розвиток підприємств в умовах кризи: системно-аналітичний підхід : [монографія] / І.В. Кривов'язюк. – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 392 с.
- Кузьмак О.М. Ефективна система ризик-менеджменту як дієвий засіб забезпечення стійкості банківських установ / О.М. Кузьмак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2013. – № 2. – С. 164–166.
- Левченко М.О. Використання інформаційних технологій в управлінні ризиками машинобудівних підприємств / М.О. Левченко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 305–311.
- Неслуженко Б.А. Організація ризик-менеджменту підприємствами України в сучасних умовах / Б.А. Неслуженко // Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми менеджменту в сучасних глобалізаційних процесах» (м. Ірпінь, 7 квітня 2015 р.). – Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2015. – С. 39–42.
- Побережна І.С. Інтеграція системи ризик-менеджменту в загальний процес управління підприємством / І.С. Побережна // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2011. – № 4. – С. 204–207.
- Посохов І.М. Дослідження факторів ризику корпорації / І.М. Посохов // Бізнес Інформ. – 2012. – № 8. – С. 207–211.
- Супрун В.О. Моделі антикризового управління машинобудівним підприємством в умовах довготривалої економічної кризи / В.О. Супрун // Фінансовий простір. – 2015. – № 2 (18). – С. 417–421.
- Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами промислової діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/fin/fin_rez/fr_ed/fr_ed_u/fr_ed_0313_u.htm.

14. Чистий прибуток (збиток) великих та середніх підприємств за видами промислової діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/fin/chpr/chpr_pr/chpr_pr_u/chpr_pr_0114_u.htm.
15. Сектор машинобудування в Україні: стратегічні альтернативи і короткострокові заходи з огляду на припинення торгівлі з Росією / [Д. Шаха, Р. Джуччі, Д. Науменко, А. Ковальчук] // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Німецька консультативна група. – Берлін/Київ, 2014. – 21 с.
16. Chong Y.Y. Investment Risk Management / Y.Y. Chong. – Chichester : John Wiley & Sons, 2004. – 210 p.
17. Madura J. International Financial Management / J. Madura. – 4th ed. – New York: West Publishing Company, 2007. – 728 p.
-

Смеричевский С. Ф. Риск-менеджмент машиностроительных предприятий Украины в современных условиях хозяйствования

В статье проанализировано современное состояние отрасли машиностроения Украины, выделены основные проблемы, препятствующие развитию машиностроительных предприятий. Дополнена классификация рисков машиностроительных предприятий и факторов их возникновения. Обоснована целесообразность применения механизма риск-менеджмента на отечественных машиностроительных предприятиях.

Ключевые слова: *риск, риск-менеджмент, механизм, машиностроительное предприятие.*

Smerichevsky S. Risk management of Ukrainian machine-building enterprises in current economic conditions

The current state of branch of mechanical engineering of Ukraine was analyzed, the main problems that hinder the development of engineering enterprises were allocated in the article. The classification of risks of engineering companies and factors of their occurrence was supplemented. The necessity of application of the mechanism of risk management in national engineering enterprises was substantiated.

Key words: *risk, risk management, mechanism, machine-building enterprise.*

УДК 658.52.011.55

О. Ю. Терованесоваасистент кафедри економічної кібернетики та маркетингового менеджменту
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО МАШИНОБУДУВАННЯ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проаналізовано та визначено тенденції розвитку підприємств машинобудування, окреслено причини спаду виробництва в країні. Проаналізовано показники обсягу реалізованої промислової продукції, індекси промислової продукції за видами діяльності й вартості основних засобів, що дало змогу виокремити основні проблеми та загрози розвитку вітчизняних підприємств машинобудування. Запропоновано шляхи розвитку підприємств машинобудування будувати із застосуванням нових аналітичних технологій, які базуватимуться на ресурсно-діяльнісному підході, слугуватимуть об'єктивною основою формування й оцінювання конкурентного статусу підприємства.

Ключові слова: підприємства машинобудування, конкурентний статус, обсяг реалізованої промислової продукції, індекс промисловості, вартість основних засобів, ресурсно-діяльнісний підхід.

Постановка проблеми. Перед машинобудуванням стоять завдання, спрямовані на впровадження прогресивних форм організації виробництва, безперервний розвиток і вдосконалення засобів виробництва, створення нового обладнання та машин, технологічних процесів, що є основою економіки будь-якої країни світу й має важливе значення у створенні та оновленні матеріально-технічної бази підприємств машинобудування. В умовах жорсткої конкуренції з боку високорозвинених закордонних підприємств перед вітчизняними виробниками будь-якої галузі виникає гостра потреба в забезпеченні конкурентного статусу з урахуванням ресурсної та управлінської складових.

Перед підприємствами машинобудівного комплексу стоїть завдання формування не тільки власного конкурентного статусу й випуску конкурентоспроможної продукції, а й забезпечення інших галузей передовою технікою та устаткуванням для їх техніко-технологічного оновлення й прогресу. Крім цього, інвестиційні та промислові товари довготермінового використання, що впливають на рівень добробуту населення, випускаються саме галуззю машинобудування. На сучасному етапі розвитку економіки України актуальності набуває постійний моніторинг і аналіз результатів фінансово-економічної діяльності машинобудівних підпри-

ємств, а також їхнього стану, особливостей господарювання та проблем, що створюють підґрунтя для формування конкурентного статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність комплексу машинобудування України розглянули у своїх працях такі автори, як К. Король [4], С. Пахомова [6], Я. Гукова [2], О. Романко [9], О. Шапуров [11], І. Фабрика [10] та ін. Питання про розвиток і структуру машинобудівної галузі, яка могла б забезпечити інноваційний розвиток економіки, залишається дискусійними. Сталий розвиток і рівень прогресу підприємств машинобудування має вплив на ефективність і продуктивність усіх сфер економіки країни, фактично визначає місце країни у світовому співтоваристві як індикатор її економічного піднесення і стимул розвитку національної економіки виробництва, його енергоємності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану підприємств машинобудування в контексті соціально-економічних трансформацій країни.

Виклад основного матеріалу. Машинобудування як основа реального сектора закладає базу для зростання продуктивності праці, створення нових більш ефективних засобів виробництва та формування факторів, що сприяють зменшенню матеріаломісткості виробництва, його енергоємності й підвищенню якості продукції.

Черговий процес перебудови, який був розгорнутий протягом останніх років у вітчизняній економіці, зумовив надзвичайно важке становище машинобудівної галузі, сформувавши вкрай негативні умови її функціонування. Останнім часом відбулося погіршення умов кредитування, через перегляд державних пріоритетів у фінансуванні нагальних потреб суспільства було заморожено низку інфраструктурних програм і реформ, скорочено інвестиційні проекти, що, урешті-решт, зменшило попит на вітчизняну продукцію машинобудування. Масштабність проблем збільшується через поєднання наслідків чергової світової економічної кризи з внутрішніми проблемами у зв'язку з перезавантаженням влади, невизначеністю пріоритетів подальшого розвитку національного господарства та ще й розгортанням воєнних дій на Сході країни, який

був осередком концентрації виробничих потужностей багатьох галузей української економіки.

Машинобудування є багатогалузевим комплексом, який складається з такого:

– виробництва машин і устаткування, у яке входить механічне устаткування, машини й устаткування загального призначення, для сільського та лісового господарства, верстати, інші машини й устаткування спеціального призначення, побутові прилади;

– електричного, електронного та оптичного устаткування – офісне устаткування та ЕОМ, електричні машини й устаткування, апаратура для радіо, телебачення і зв'язку, медична техніка, вимірювальні засоби, оптична техніка та устаткування тощо;

– транспортного устаткування – автомобілі, причепа, мотоцикли, інші транспортні засоби,

Таблиця 1

**Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг)
за видами економічної діяльності¹**

Вид економічної діяльності	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	Сума, млрд грн	у % до під-сум-ку	Сума, млрд грн	у % до під-сум-ку	Сума, млрд грн	у % до під-сум-ку	Сума, млрд грн	у % до під-сум-ку	Сума, млрд грн	у % до під-сум-ку
Промисловість ²	1043,1	100	1305,3	100	1367,9	100	1322,4	100	1428,8	100
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	104,1	10,0	143,7	11,0	143,9	10,5	151,6	11,5	154,7	10,8
Переробна промисловість	703,3	67,4	852,5	65,3	871,1	63,7	817,7	61,8	903,7	63,3
машинобудування	97,1	9,3	130,8	10,1	140,5	10,3	113,9	8,6	101,9	7,2
виробництво комп'ютерів, електронної й оптичної продукції	6,7	0,7	11,5	0,9	7,9	0,6	7,5	0,6	8,1	0,6
виробництво електричного устаткування	15,8	1,5	16,7	1,3	22,1	1,6	21,8	1,6	21,0	1,5
виробництво машин і устаткування, не зарахованих до інших груп	30,6	2,9	37,6	2,9	37,6	2,8	34,8	2,6	33,5	2,3
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	44,0	4,2	65,0	5,0	73,0	5,3	49,8	3,8	39,3	2,8
виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	22,7	2,2	27,1	2,1	29,4	2,1	29,6	2,2	31,0	2,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	217,4	20,8	289,0	22,2	333,2	24,4	333,4	25,2	351,8	24,6
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	18,3	1,8	20,0	1,5	19,6	1,4	19,7	1,5	18,6	1,3

Примітки:

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, за 2014 р. – також без урахування зони проведення антитерористичної операції.

² Дані сформовано за функціональним підходом (спосіб узагальнення даних, за яким показники діяльності підприємств формуються за однорідними видами економічної діяльності).

Джерело: складено автором на основі [3].

залізничний рухомий склад, літаючі апарати, будівництва й ремонт суден тощо [4, с. 158].

Незважаючи на те що машинобудівний комплекс вважають локомотивом розвитку національної економіки, у структурі промисловості України частка, що йому належить, є незначною. Якщо в 1991 р. частка машинобудування в структурі промислового виробництва становила понад 30%, то за останні 5 років максимальне значення питомої ваги, що припадає на машинобудування, від загального обсягу реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) становить 10,3% у 2012 р., у 2014 р. цей показник узагалі зменшився до 7,2%, що наочно видно з таблиці 1.

Отже, машинобудування посідає лише п'яте місце за обсягом реалізованої промислової продукції, поступаючись постачанню електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, харчовій промисловості, металургійній промисловості й добувній промисловості, частки яких у складі національної промисловості становлять 24,5%, 18,3%, 16,0% і 10,4%, відповідно. Тому для країни, яка прагне бути рівноправним членом європейського співтовариства й позиціонує себе на світовому ринку як індустріально розвинена, частка машинобудівної галузі в структурі національної економіки має бути в 2–3 рази вищою, як це притаманно промислово розвиненим країнам.

В економічно розвинених країнах частка машинобудівних виробництв становить від 30 до 50% загального обсягу випуску промислової продукції (у Німеччині – 53,6%, Японії – 51,5%,

Англії – 39,6%, Італії – 36,4%, Китаї – 35,2%). Це забезпечує технічне переозброєння всієї промисловості кожні 10 років. Частка продукції машинобудування у ВВП країн Євросоюзу становить 36–45%, у США – 40% [6, с. 155–159].

Спад виробництва зумовлений не тільки загальноекономічною кризою, а й змінами в сучасній кон'юктурі ринку устаткування. Це формує такі тенденції, які потрібно враховувати: скорочення попиту на кваліфіковане наукоємне устаткування; стабілізація, а останнім часом і збільшення попиту на універсальне неавтоматизоване устаткування з ручним управлінням; розширення попиту на легке багатофункціональне устаткування для малих підприємств та індивідуальної трудової діяльності; збільшення попиту на устаткування, яке може бути використане для випуску продукції кінцевого споживання [10, с. 148].

Звернути увагу треба й на тенденції, які притаманні промисловості загалом, безпосередньо формують середовище функціонування машинобудівної галузі. Так, нові хвилі глобальної економічної кризи спричиняють рецесійні процеси в промисловому виробництві: в Україні обсяг виробленої промислової продукції, починаючи з 2010 р., демонструє сталу тенденцію зниження (рис. 1) – від 111,2% у 2010 р. до 89,9% у 2014 р. До того ж найгостріше негативні тенденції простежувалися в переробній промисловості, зокрема в машинобудуванні та інших експортоорієнтованих галузях економіки, таких як металургія зі зменшенням обсягів виробництва на 5,3% і хімічна промисловість із втратою обсягів

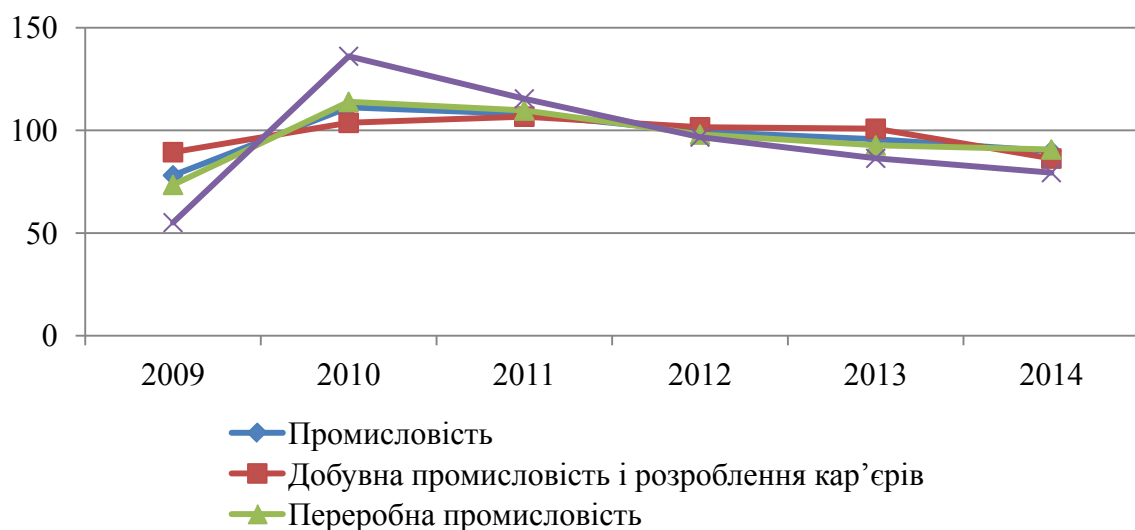

Рис. 1. Динаміка індексу промислової продукції за видами діяльності (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя 2011–2014 рр.)

Джерело: складено автором на основі [3].

на 16,9%. Індекси обсягів промислової продукції для машинобудування мали максимальне значення – 136,1% у 2010 р. Найменше значення показника характерне для 2014 р., коли індекс становив лише 79,4%. Нагадаємо, що в кризовому 2009 р. цей показник становив 55,1%.

Аналізуючи статистичні дані за 2009–2014 рр. [3], зауважимо, що до 2012 р. включно спостерігалось покращення показників фінансово-економічної діяльності цієї галузі. Відновлення виробництва й реалізації продукції при цьому мало вищі темпи, ніж у промисловості загалом. Так, у 2009 р. було реалізовано товарів машинобудівної галузі на 85,8 млрд грн, а у 2012 р. – уже на 140,5 млрд грн. Проте несприятлива загальноекономічна ситуація, стан супутніх галузей-споживачів машинобудівної продукції, кон'юнктура світових і вітчизняного товарних ринків мають відповідні наслідки для обсягів реалізованої продукції машинобудівного комплексу. Після спаду виробництва у 2013 р. обсяг реалізації також зменшився на 18,9% і становив 113,9 млрд грн, у 2014 р., продовжуючи тенденцію до зниження, він зменшився до 101,9 млрд грн.

Найбільш уразливими до кризових явищ виявилися підприємства з виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів. Це пояснюється скороченням споживчого кредитування населення під час кризи, значним коливанням валютних курсів і девальвацією національної валюти. Зниження обсягів реалізованих транспортних засобів у 2013 р. становило 31,7% (порівняно з 2012 р.), у 2014 р. – 21,2% (порівняно з 2013 р.), тоді як обсяг реалізації машин і устаткування знизився лише на 3,6%, електричного устаткування на 3,8%, а реалізація комп'ютерів, електронної та оптичної продукції продемонструвала зростання на 8,3%.

Серед основних причин спаду обсягів реалізованої продукції в основних підгалузях машинобудівної промисловості є застосування відсталих технологій і повільне введення нових основних фондів. Так, у 2014 р. ступінь зносу основних засобів промислових підприємств України становив 83,5%, для машинобудування, у якому зосереджено понад 20% вартості основних засобів, ступінь зносу – більше ніж 68% (таблиця 2), для порівняння: цей показник для європейських підприємств не перевищує 30% [5, с. 30]. Так, у 2009 р. у машинобудівній промисловості було введено в дію нових ос-

новних засобів на суму 3 062 млн грн, тоді як цей показник за аналогічний період для харчової промисловості становив 7 071 млн грн, металургійної – 5 431 млн грн [7].

Використання характерних ще для радянської економіки витратних технологій зумовлює зростання ресурсомісткості продукції машинобудування, а також наявності перешкод для скорочення витрат і випуску інноваційної продукції в інших галузях економіки [1].

Застосування зношеного обладнання призводить до збільшення енергоємності виробництва. За даними Всесвітнього банку, енергоспоживання в Україні є одним із найбільш високих у світі (наприклад, порівняно з країнами-членами Європейського Союзу, воно приблизно в чотири рази вище) [8, с. 5], а українська промисловість є одним із основних споживачів енергетичних матеріалів, більше ніж третина енергоспоживання припадає саме на неї. За даними Державної служби статистики, підприємствами промисловості всього спожито у 2013 р. 21 864 тис. т. н. е., що становить 31,5% від загального кінцевого енергоспоживання в країні, машинобудуванням при цьому спожито 665 тис. т. н. е., або 3,04% у структурі енергобалансу України.

Таблиця 2

Динаміка вартості основних засобів підприємств машинобудування

Роки	У фактичних цінах на кінець року, млн грн		Ступінь зносу, у %
	первісна (переоцінена) вартість	залишкова вартість	
2009	3 903 714	1 597 416	60
2010	6 648 861	1 731 296	74,9
2011	7 396 952	1 780 059	75,9
2012	9 148 017	2 135 987	76,7
2013	10 401 324	2 356 962	77,3
2014	13 752 117	2 274 922	83,5

Джерело: складено автором на основі [3].

Збільшення енерговитрат на одиницю випущеної продукції в поєднанні з високою матеріаломісткістю для експортоорієнтованого вітчизняного машинобудування є критичною проблемою, урахувавши ризики від валютних коливань в умовах девальвації національної валюти, оскільки в разі залежності від споживання імпортованих енергоносіїв більшість валютних надходжень від експорту спрямовується підприємствами не на технологічне оновлення виробництва, а на покриття зростаючих витрат на енергоресурси за світовими цінами.

Отже, в умовах обмеженості фінансових ресурсів у підприємств машинобудування та держави необхідно спрямовувати наявні кошти тільки на визначені пріоритетні напрями розвитку. Крім того, низька конкурентоспроможність вітчизняних промислових підприємств вимагає постійного оновлення технологій, товарів і послуг, формування ринків збуту; підвищення кваліфікації персоналу; ефективного використання наявного ресурсного потенціалу і стимулювання його розвитку, що серед іншого потребує застосування сучасних ефективних систем менеджменту. Формування конкурентного статусу підприємства залежить від стану його ресурсного потенціалу й моделі управління діяльністю активністю на підприємстві, тобто переважно є результатом взаємопов'язаної дії ресурсних і управлінських факторів забезпечення конкурентоспроможності промислового підприємства. Тому в умовах нестабільності зовнішнього середовища та жорсткої конкурентної боротьби, внутрішніх суперечностей, що виникають у процесі функціонування підприємства, системі управління необхідно оперативно реагувати й безперервно адаптуватися до вимог сучасного світу, який постійно змінюється. Особливої актуальності набуває вміння керівників правильно оцінювати проблемні ситуації та приймати якісні управлінські рішення. Доцільною тут стане пропозиція автора щодо розвитку підприємств машинобудування із застосуванням нових аналітичних технологій, які базуватимуться на ресурсно-діяльнісному підході й слугуватимуть об'єктивною основою формування та оцінювання конкурентного статусу підприємства.

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізовано основні тенденції розвитку підприємств машинобудування в Україні, виявлено проблеми та загрози їхній діяльності й окреслено можливості подальшого розвитку машинобудування в країні. Саме промисловий комплекс як основа реального сектора закладає базу для зростання продуктивності праці, створення нових більш ефективних засобів виробництва та формування факторів, що сприяють зменшенню матеріаломісткості виробництва, його енергоємності й підвищенню якості продукції. Продукування управлінських рішень в умовах конкурентної боротьби на внутрішніх і зовнішніх ринках, спрямованих на досягнення стратегічних та оперативних цілей розвитку підприємства, зумовлює необхідність розробки й ефективного

використання аналітичного забезпечення щодо оцінювання конкурентного статусу з урахуванням ресурсного потенціалу та діяльносної активності підприємств машинобудування, що є перспективним напрямом досліджень.

Список використаної літератури:

1. Бакута А.В. Сучасний стан машинобудівного комплексу України: проблеми та перспективи / А.В. Бакута // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2012. – № 2. – С. 22–31.
2. Гукова Я. Проблеми вітчизняного сільгоспмашинобудування та шляхи її вирішення – думка науковця / Я. Гукова // Техніка АПК. – 2006. – №5. – С. 12–19.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Король К.В. Економічний стан та проблеми розвитку галузі машинобудування в Україні / К.В. Король // Економічний вісник Донбасу. – 2014. – № 1 (35). – С. 157–162.
5. Кривецький І.О. Аналізування стану та тенденцій розвитку машинобудівних підприємств в Україні / І.О. Кривецький // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2014. – № 794. – С. 29–36.
6. Пахомова С.В. Аналіз стану машинобудівних підприємств України та можливості стратегії їх розвитку / С.В. Пахомова // Прометей. – 2009. – № 3 (29). – С. 155–159.
7. Пріоритети розвитку машинобудівної промисловості у рамках антикризової політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/451/>.
8. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості : [науково-аналітична доповідь] / [О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська та ін.] ; за заг. ред. В.П. Вишневського ; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2014. – 200 с.
9. Романко О.П. Чинники формування конкурентоспроможності машинобудівного підприємства / О.П. Романко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №3 – С. 113–125.
10. Фабрика І.В. Оцінка експортних виробничих можливостей підприємств машинобудівного комплексу України / І.В. Фабрика // Бизнес-Информ. Научный информационный журнал. – 2014. – № 9. – С. 147–151.
11. Шапуров О.О. Стан і тенденції розвитку машинобудування / О.О. Шапуров // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3. – С. 57–63.

Терованесова А. Ю. Тенденции развития отечественного машиностроения как критерий оценки конкурентного статуса предприятия

В статье проанализированы и определены тенденции развития предприятий машиностроения, обозначены причины спада производства в стране. Выполнен анализ показателей объема реализованной промышленной продукции, индексов промышленной продукции по видам деятельности и стоимости основных средств, что позволило выделить основные проблемы и угрозы развитию отечественных предприятий машиностроения. Предложены пути развития предприятий машиностроения с применением новых аналитических технологий, которые будут базироваться на ресурсно-деятельностном подходе, послужат объективной основой формирования и оценки конкурентного статуса предприятия.

Ключевые слова: предприятия машиностроения, конкурентный статус, объем реализованной промышленной продукции, индекс промышленности, стоимость основных средств, ресурсно-деятельностный подход.

Terovanesova A. Domestic formation machine-building enterprises as evaluation criteria of enterprises competitive status

The article analyzes and defines the machine-building enterprises tendencies and the reasons of the falling-off of production in the country. It gives a detailed analysis of physical output indicator of sold production of industry, the industry indices by the types of activity and fixed assets value that has allowed identifying the main problems and threats to the development of domestic machine-building enterprises. It is given the ways of the machine-building enterprises development to build with of new analytical technologies application that will be based on the resource-activity approach and will serve as an objective basis of the competitive status formation and evaluation of the enterprise.

Key words: machine-building enterprises, competitive status, indicator of sold production, industry indices, fixed assets value, resource-activity approach.

Н. І. Ценклер

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Першочерговим кроком на національному та регіональному рівнях має бути розробка й затвердження стратегії розвитку економіки регіонів в умовах євроінтеграції. На підставі проведених досліджень у статті запропоновано окремі напрями та механізми реалізації такої стратегії, а також принципи, на яких вона повинна базуватися. Основними складовими стратегії розвитку економіки Карпатського регіону в контексті євроінтеграції повинні бути просторовий, інноваційний і соціальний розвиток.

Ключові слова: регіон, євроінтеграція, євроінтеграційні процеси, трансформація, стратегія.

Постановка проблеми. Просторовий розвиток України та її регіонів на сучасному етапі неможливо здійснювати без урахування основних тенденцій функціонування єдиного європейського економічного простору. Беручи до уваги активізацію останніми роками міжнародних інтеграційних процесів і розрив традиційних зв'язків із пострадянськими країнами, а також перші реальні кроки на шляху до власне європейської економічної інтеграції України, можемо констатувати, що саме проблеми входження нашої держави до просторових структур економічної системи Європейського макрорегіону є тим питанням, що потребує ґрунтовнішої уваги й нових наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкретним проблемам трансформації розвитку економіки Карпатського регіону, зокрема, у світлі активізації євроінтеграційних процесів були присвячені дослідження низки вітчизняних учених: П. Бубенка [1], З. Варналія [3], Т. Голікова [2], В. Дербенценва [7], М. Долішнього [4], В. Керецман [5], Л. Пельтек [6], А. Тищенко [10], В. Чужикова [8], Я. Шевчука [9] та ін. Однак сучасна як ринкова, так і політична кон'юнктура є дуже мінливою й соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні, у тому числі на регіональному рівні, потребують постійного моніторингу та розробки нових моделей переходу регіональних суспільних систем до нових прогресивних моделей розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дуже важливого значення в цьому контексті набувають наукові дослідження в царині регіональної економіки, що мають бути спрямовані на оцінювання актуальних тенденцій розвитку регіональних суспільних систем і розробку комплексу обґрунтованих заходів, які мають на меті вирішення наявних проблем функціонування економіки регіону, зокрема щодо можливостей її просторового інноваційного розвитку в умовах євроінтеграції.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є окреслення механізму реалізації стратегії розвитку економіки Карпатського регіону в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Основою будь-якої стратегії є передумови й фактори розвитку економіки регіону. Вплив факторів можна диференціювати на зовнішні та внутрішні. Стосовно конкретного регіону внутрішні фактори будуть аналогічні регіональним і локальним, а зовнішні – глобальним і загальнодержавним. Іншими словами, євроінтеграційні процеси є одним із зовнішніх факторів розвитку економіки Карпатського регіону. Окремо варто також виділити регулятори, які є втіленням тих факторів, що піддаються цілеспрямованому впливу, тобто можуть бути інструментами, які використовуються органами державної влади для регулювання процесів, що відбуваються в економіці регіону.

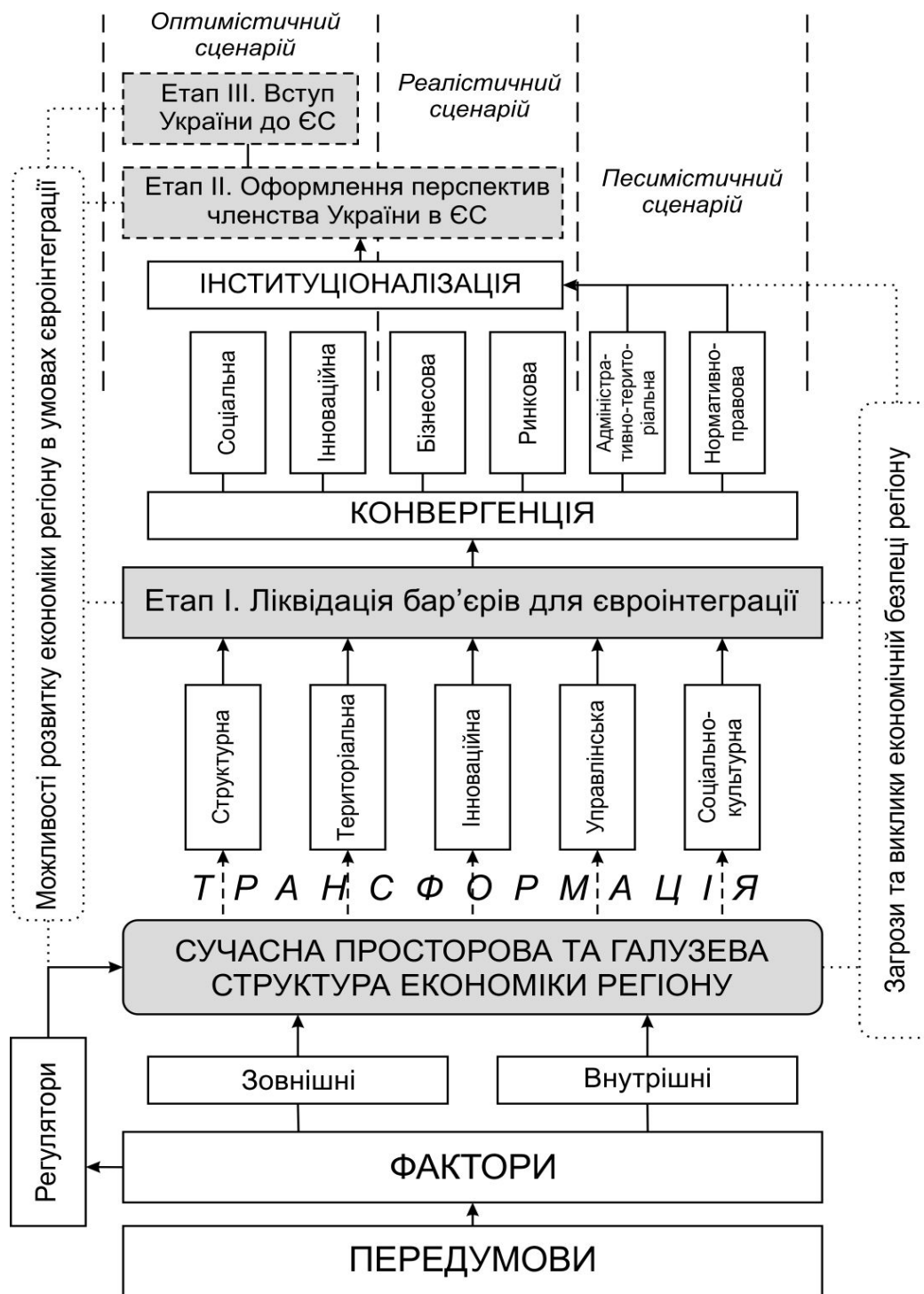

Рис. 1. Структура й механізм реалізації стратегії розвитку економіки Карпатського регіону на 2016–2026 рр.

На підставі проведених досліджень хочемо запропонувати окремі напрями й механізми реалізації такої стратегії, а також принципи, на яких вона повинна базуватися (рис. 1).

У результаті під впливом різних груп факторів сучасна просторова та галузева структура економіки регіону в процесі реалізації запланованої стратегії зазнає трансформацій, до яких зараховуємо структурні, територіальні, інноваційні, управлінські й соціально-культурні. Шляхом згаданих трансформацій економіка регіону переходить до етапу ліквідації бар'єрів для євроінтеграції, який фактично розпочався вже з 2016 року у зв'язку з підписанням і набранням чинності Угоди про асоціацію. Наступним кроком, що пов'язаний із реалізацією цього етапу, є впровадження безвізового режиму з країнами Європейського Союзу (далі – Євросоюз, ЄС).

Однак реалізація першого етапу стратегії неможлива без подолання відмінностей у розвитку регіонів України та сусідніх країн Євросоюзу. З цією метою необхідним є здійснення широкого кола процесів конвергенції, яку можна структурувати на соціальну, інноваційну, бізнесову, ринкову, адміністративно-територіальну й нормативно-правову. За умови здійснення всіх складових конвергенції, але насамперед адміністративно-територіальної та нормативно-правової на цьому етапі можливий перехід до інституціоналізації Карпатського регіону за третім шляхом, пропонованим у дослідженні.

Власне інституціоналізація Карпатського регіону як Єврорегіону за зразком успішних Єврорегіонів Європи за умови успішного здійснення інших складових конвергенції може передувати переходу стратегії на другий етап, пов'язаний із оформленням перспективи членства України в ЄС. Перехід до цього етапу розглядаємо як реалістичний сценарій розвитку економіки регіону в контексті поглиблення євроінтеграційних процесів. У разі песимістичного сценарію конвергенція за період дії стратегії не буде завершена й, відповідно, інституціоналізація Карпатського регіону за описаними нами принципами не відбудеться.

За умови швидкого виконання перших двох етапів реалізації стратегії в разі здійснення оптимістичного сценарію можливий перехід до третього етапу, що пов'язаний зі вступом України до ЄС. Такий сценарій є малоімовірним за вказаний період, однак із урахуванням мінливості факторів зовнішнього середовища, а також наявного історичного досвіду розширення Єв-

росоюзу можливість такого перебігу подій зберігається.

Варто зауважити, що як на актуальному етапі, так і на всіх інших етапах реалізації стратегії орієнтиром розвитку економіки регіону є можливості розвитку регіональної суспільної системи в умовах євроінтеграції. Водночас у процесі реалізації першого етапу стратегії галузева структура економіки регіону зазнає впливу загроз і викликів економічній безпеці регіону, які можуть зумовити реалізацію стратегії за песимістичним сценарієм. Хочемо наголосити, що такий сценарій не означає відсутності перспектив євроінтеграції України, а лише описує негативний варіант реалізації розроблених заходів у визначений часовий період.

З огляду на результати наших досліджень основними складовими стратегії розвитку економіки Карпатського регіону в контексті євроінтеграції мають бути просторовий, інноваційний і соціальний розвиток (таблиця 1).

Варто зауважити, що описані напрями, з одного боку, є загальними й можуть використовуватися для характеристики розвитку економіки будь-якого регіону України, а з іншого – відображають специфіку власне Карпатського регіону. Напрями реалізації першого етапу стратегії започатковані вже на актуальному етапі й пов'язані з конвергенцією економіки регіону. Завдання другого етапу зумовлені інституціоналізацією регіону та держави як кандидата на вступ до Євросоюзу. Результати цього етапу демонструють особливості наступної стадії перебігу започаткованих раніше євроінтеграційних процесів і їхніх наслідків в економіці регіону. Специфіка завдань третього етапу є прогнозною, базується на пошуку аналогів в інших суспільних системах країн, що недавно стали членами ЄС і є сусідами України.

Висновки і пропозиції. Отже, реалізація стратегії розвитку економіки Карпатського регіону в умовах євроінтеграції є складним процесом, що здійснюється під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів, а також загроз і викликів економічній безпеці регіону й держави. Безумовно, найбільш вагомими чинниками реалізації стратегії є державна політика в галузі євроінтеграції, зокрема пов'язана з узгодженням правових норм і створенням механізмів для їх застосування, а також складна внутрішньополітична ситуація в державі, яка перебуває на сучасному етапі в тісній залежності від зовнішніх факторів, прогнозування економічних наслідків

яких на середньо- й довгострокову перспективу є складним завданням.

Карпатський регіон характеризується значною різноманітністю природних умов, складною системою розселення, надзвичайно різноманітною структурою економіки та розгалуженими міжнародними економічними зв'язками. З урахуванням вигідного економіко-географічного положення регіон має пріоритетне значення для формування євроінтеграційного вектора розвитку держави.

Одним із пріоритетних завдань трансформації економіки Карпатського регіону в контексті активізації євроінтеграційних процесів є формування розгалуженої інноваційної мережі. Саме формування такої мережі як бази для розвитку регіональних інноваційних систем, на нашу думку, є першочерговим завданням стратегії трансформації економіки Карпатського регіону на найближче десятиліття.

Принципи формування просторової інноваційної мережі регіону мають бути закладені в основу відповідних регіональних програм. Причому вказані програми повинні бути короткостроковими й передбачати як чіткий перелік цілей, що можуть бути

досягнуті, так і вичерпні завдання, які є реальними для виконання у відведений на реалізацію програми час. Як свідчать приклади сучасного реформування різних сфер і видів економічної діяльності в Україні, за умов наявності політичної волі та підтримки суспільства будь-які інноваційні проекти можуть бути реалізовані й профінансовані.

Список використаної літератури:

1. Бубенко П.Т. Регіональні аспекти інноваційно-го розвитку : [монографія] / П.Т. Бубенко. – Х. : НТУ «ХПІ», 2002. – 316 с.
2. Голікова Т.В. Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика : [монографія] / Т.В. Голікова. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 296 с.
3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія] / за ред. З.С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
4. Долішній М.І. Стратегічні фактори глобальної конкуренції і механізми забезпечення конкурентоспроможності регіонів / М.І. Долішній, П.Ю. Беленський, Н.І. Гомольська // Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики : [монографія]. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 248 с.

Таблиця 1

Основні складові стратегії розвитку економіки Карпатського регіону в умовах євроінтеграції*

Етапи реалізації стратегії	Просторовий розвиток	Інноваційний розвиток	Соціальний розвиток
Етап I. Ліквідація бар'єрів для євроінтеграції	– формування точок зростання просторової інноваційної мережі регіону; – розширення мережі сучасних логістичних центрів; – сегрегація просторового розвитку регіону шляхом чіткого зонування територій; – здійснення реформи адміністративно-територіального устрою	– створення умов для підвищення інноваційної активності підприємств; – створення за сприяння органів місцевого самоврядування інноваційних кластерів та індустріальних парків на основі найбільших економічних, наукових і освітніх центрів регіону, а також міжнародних транспортних коридорів	– спрощення процедури оформлення біометричних паспортів; – налагодження трансграничної співпраці в гуманітарній та екологічній сферах за участі органів місцевого самоврядування й громадських організацій; – упровадження заходів щодо децентралізації влади в регіоні
Етап II. Оформлення перспектив членства України в ЄС	– інституціоналізація Карпатського регіону як суб'єкта регіонального управління; функціонування просторової інноваційної мережі регіону; – формування мережі розвинених ІТ-кластерів	– формування мережі технопарків та індустріальних парків за участі закладів освіти й науки; – розширення асортименту інноваційних товарів і послуг, зростання конкуренції із європейськими виробниками	– підвищення соціальної, освітньої і трудової мобільності населення регіону; – створення регіональних трансграничних засобів масової інформації й соціальних проектів
Етап III. Вступ України до ЄС	– повноцінна участь Карпатського регіону в європейських регіональних проектах; – вирівнювання просторового економічного розвитку різних частин регіону; – формування розвинених туристичних та аграрних кластерів	– зростання частки інноваційно активних підприємств та інноваційної продукції до середніх показників для країн Євросоюзу; – формування єдиного простору науки, технологій та інновацій, патентної системи	– сприйняття європейських цінностей більшою частиною населення регіону; – створення можливостей для вільного працевлаштування і здобуття освіти в межах європейського економічного простору

*Розроблено автором

5. Керецман В.Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : [монографія] / В.Ю. Керецман. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с.
6. Пельтек Л.В. Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми : [монографія] / Л.В. Пельтек. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 268 с.
7. Синергетичні та еконофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем : [монографія] / [В.Д. Дербенцев та ін.]. – Черкаси : Брама-Україна, 2010. – 287 с.
8. Чужиков В.І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія : [монографія] / В.І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.
9. Шевчук Я.В. Сучасні ризики розвитку сільських територій / Я.В. Шевчук // Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : [монографія] : у 8 т. / НАН України. ІРД НАН України; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Т. 4 : Сільські території / від. ред. В.В. Борщевський. – 2013. – 344 с. – С. 119–139.
10. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика : [монография] / [А.Н. Тищенко, И.А. Кизим, А.И. Кубах, Е.В. Давыскиба]. – Х. : ИД «ИНЖЕК», 2005. – 176 с.

Ценклер Н. И. Механизмы реализации стратегии развития экономики карпатского региона в условиях евроинтеграции

Первоочередным шагом на национальном и региональном уровнях должна быть разработка и утверждение стратегии развития экономики регионов в условиях евроинтеграции. На основании проведенных исследований в статье предложены отдельные направления и механизмы реализации такой стратегии, а также принципы, на которых она должна базироваться. Основными составляющими стратегии развития экономики Карпатского региона в контексте евроинтеграции должно быть пространственное, инновационное и социальное развитие.

Ключевые слова: регион, евроинтеграция, евроинтеграционные процессы, трансформация, стратегия.

Tsenkler N. Intervention mechanisms of economy development strategy of the carpathian region under conditions of european integration

A top priority step on national and regional levels should be elaboration and confirmation of economy development strategies of regions under conditions of European integration. On the base of conducted investigations, separate directions and mechanisms of such strategy implementation and principles, which it should base on, are suggested in the article. The main components of the economy development strategy of the Carpathian region in the context of European integration should be spatial, innovative and social development.

Key words: region, European integration, European integration processes, transformation, strategy.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 368.65.01

М. Є. Іонін

аспірант кафедри фінансів та банківської справи
Донецького національного університету

РЕСУРСНА КОНЦЕПЦІЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТРАХОВИКА

Статтю присвячено вирішенню проблеми обґрунтування конкурентного потенціалу, що базується на ресурсній концепції забезпечення функціонування економічного суб'єкта. Конкурентний потенціал визначає здатність економічного суб'єкта до випередження конкурентів за умов розвитку своїх сильних сторін. Особливості ресурсів страховика пов'язуються зі специфікою страхової послуги.

Ключові слова: страховик, потенціал, ресурси, конкурентні переваги, страхова послуга.

Постановка проблеми. З поглибленням кризи на страховому ринку України все актуальнішою стає проблема конкуренції та ринкова поведінка страхових компаній, які несуть соціальну відповідальність перед своїми клієнтами, контрагентами й державою. Специфіка конкуренції на страховому ринку зумовлюється характером страхової послуги як товару, правилами регулювання діяльності учасників ринку, їх фінансовими можливостями та ресурсами.

Характерною рисою конкуренції на страховому ринку України є суттєва поляризація компаній і висока інтенсивність конкуренції. Зокрема, за індексом Герфіндаля-Гіршмана рівень концентрації в сегменті ризикового страхування посилюється: у 2015 р. він становить 227,9 проти 188,92 у 2013 р.

Ресурси визначають рівень конкурентоспроможності та підґрунтя конкурентних дій. Актуальність ресурсного забезпечення конкурентного потенціалу страхової компанії пов'язується з проблемами розвитку страхового ринку, потребами компаній у стратегіях, недостатньою теоретичною обґрунтованістю визначення й складу ресурсів страховика, а також їх ролі в реалізації та розвитку потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання потенціалу, його структури, взаємозв'язків елементів є предметом дослідження Б.Є. Бачевського, А.Є. Воронкової, І.М. Карапейчика, І.М. Кирчатої, Є.В. Лапіна,

І.М. Рєпіної та інших учених. У роботах зазначених авторів розглядаються як загальні питання потенціалу економічного суб'єкта, так і його визначення на рівні підприємства, розкриваються етапи еволюції теорії потенціалу та їх вплив на підходи до його суті. Особлива увага приділяється ресурсній концепції забезпечення економічного потенціалу підприємства. Питання конкурентного потенціалу розглядаються в працях І.В. Арєнкової, В.Ю. Шутіліна, Є.В. Яроцької та інших науковців. Основний акцент у розвідках цих учених зроблено на визнанні конкурентного потенціалу проявом економічного потенціалу суб'єкта під впливом ситуації на ринках.

Серед науковців, які займаються проблемами розвитку страхового підприємництва, управління страховими компаніями, їх ресурсами й конкурентним потенціалом, можна назвати О.В. Плахтій, В.М. Фурмана, В.Ю. Шутіліна та інших. Результати їхніх досліджень поглиблюють теорію й практику страхового менеджменту, оцінки конкуренції на страховому ринку України, його тенденцій. Практичну значущість ці розробки мають для формулювання стратегій розвитку страховиків залежно від стану ринку страхових послуг і регуляторної політики держави. Проте питання конкурентного потенціалу страхових компаній та ролі ресурсів у його забезпеченні недостатньо розкрито, що потребує визначення особливостей страхової послуги як товару, її специфіки з боку пропозиції й попиту,

видів ресурсів, які забезпечують її вироблення та реалізацію.

Мета статті – узагальнити методологічні підходи до визначення конкурентного потенціалу страхової компанії, використовуючи ресурсну концепцію його забезпечення.

Виклад основного матеріалу. У загальнонауковому підході потенціал поєднує в собі взаємодію часу та простору в минулому, сучасності й майбутньому, тобто пов'язує накопичені результати діяльності суб'єкта, які визначаються місцем і джерелами їх походження, з метою та можливостями подальшого використання. Зв'язок потенціалу в часі є відображенням безперервності діяльності суб'єкта, потенціал якого розглядається. Потенціал – це загальна категорія, що фактично визначає досягнутий стан і перспективи.

Потенціал будь-якого економічного суб'єкта є невід'ємною характеристикою його спроможності до розвитку. Найбільш розповсюджена точка зору на потенціал суб'єкта базується на визнанні єдності ресурсів і можливостей їх використання. При цьому можливості використання ресурсів забезпечуються відповідними інструментами й механізмами.

Найбільш розповсюдженими в науковій літературі підходами до визначення потенціалу є такі:

а) потенціал – це властивість, яка може реалізуватися завдяки сукупності можливостей, що формують систему обмежень [1, с. 25];

б) потенціал – це узагальнена, збірна характеристика ресурсів [2, с. 21];

в) потенціал – це сукупність ресурсів, навичок і можливостей керівників, спеціалістів та інших категорій персоналу щодо виробництва товарів, здійснення послуг (робіт), отримання максимального доходу (прибутку) і забезпечення сталого функціонування й розвитку підприємства [3, с. 249];

г) потенціал – це можливості системи ресурсів та компетенції підприємства створювати результат для зацікавлених осіб за допомогою реалізації бізнес-процесів [4, с. 15].

Згідно з наведеними визначеннями потенціал включає суб'єктивну (навички, здібності, компетенції) та об'єктивну (ресурси, зовнішні умови) складові, які поєднуються в процесі економічної діяльності й забезпечують її розвиток. У визначеннях потенціалу нерідко присутнє слово «можливості», що, на наше переконання, вказує на вірогідність реалізації намічених

планів залежно від якостей осіб, які приймають рішення, у тому числі під час оцінки сприятливості умов для виконання планів.

Потенціал економічного суб'єкта базується на двох концепціях: ресурсній і результативній. У першій визначається вартість доступних ресурсів, а в другій – здатність суб'єкта до їх використання й отримання цільового результату [5, с. 51]. Зв'язок обох концепцій складають ресурси, а різницю критеріїв їх оцінки – вартість або результат. Крім того, у результативній концепції окремими дослідниками розглядається економічний потенціал підприємства як «сукупна характеристика ресурсів, прив'язаних до місця й часу» [6, с. 57].

Ресурсна основа потенціалу дозволяє визначити такі його види, як фінансовий, трудовий (кадровий), інформаційний, організаційний (управлінський), виробничий (технологічний) та інші. Ці види потенціалу є внутрішніми (іманентними), відповідають загальним умовам здійснення економічної діяльності та є складовими загального економічного потенціалу. Його оцінка в зовнішньому середовищі відповідає визначенню ринкового потенціалу, який варто розглядати за критеріями оцінки якості управління економічним суб'єктом з огляду на обмеження зовнішнього середовища. Серед таких критеріїв можна виділити такі види ринкового потенціалу:

1) адаптивний потенціал – здатність суб'єкта пристосовуватись до мінливого ринку;

2) інвестиційний потенціал – залучення й використання інвестицій;

3) маркетинговий потенціал – дослідження ринку, розробка та впровадження нових товарів і послуг;

4) комунікаційний потенціал – розвиток мережі просування товарів економічного суб'єкта;

5) конкурентний потенціал – здатність компанії до утримання ринкових позицій і випередження конкурентів за умов розвитку своїх сильних сторін конкурентоспроможності суб'єкта.

Конкурентний потенціал забезпечує досягнення високого конкурентного статусу [7]; створення конкурентних переваг і забезпечення стійкої конкурентної позиції на ринку [8]; генерацію сталих грошових потоків [9].

Ключовими тезами визначення конкурентного потенціалу є такі:

– поза ринком не існує конкурентного потенціалу економічного суб'єкта;

– без ресурсів не можливі економічна діяльність та досягнення її мети й ефективності;

– ринкова конкуренція впливає на ресурси та результати кожного економічного суб'єкта.

На думку Ф. Хайєка, лише конкуренція визначає, «які ресурси та в якій кількості варто використовувати, яку кількість товарів необхідно виробляти та де продавати» [10, с. 14].

Ресурсами визнаються всі активи й можливості, безпосередньо чи опосередковано доступні фірмі, які дозволяють їй розроблювати та реалізовувати стратегію, що забезпечує стійкі конкурентні переваги. У наведеному визначенні є мета (стійкі конкурентні переваги), інструмент для її досягнення (стратегія) та засоби досягнення мети (ресурси, що включають активи й можливості, тобто можливості також розглядаються як вид ресурсу).

Із цим можна було б погодитись, якщо розглядати можливості через управлінські здібності менеджменту економічного суб'єкта та зовнішні умови, які своєчасно було визначено й ефективно використано.

Ресурси, що визначають потенціал, складають типові групи, а їх склад і структура, джерела формування, механізми використання й система показників оцінки пов'язуються зі специфікою діяльності економічного суб'єкта, тобто його приналежністю до реального сектора економіки або до організацій, які надають послуги. Серед останніх виокремлюються компанії з надання фінансових послуг, у тому числі страховики, конкурентний потенціал яких є предметом нашого дослідження.

Страхові компанії є спеціалізованими установами, яким надається право здійснювати управління ризиками своїх клієнтів за певну плату на визначених страховим контрактом умовах.

Важливою умовою визначення й розвитку конкурентного потенціалу страховика варто вважати наявність зовнішніх можливостей (чинників) і внутрішньо сформованих ресурсів компанії, які не лише відповідають особливостям цільового ринку, а й сприяють реалізації економічних інтересів учасників страхування.

В Україні страхові компанії – це фінансові установи, що здійснюють надання страхових послуг відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». У цьому документі вказано, що фінансові послуги – це операції з фінансовими активами, які здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок або за

рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку чи збереження реальної вартості фінансових активів.

Проте наведене визначення не зовсім відповідає сутності страхової послуги. Розглянемо детальніше такі розбіжності:

– до фінансових активів, відповідно до положень Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», належать кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, не віднесені до цінних паперів. У договорі страхування предметом є майнові інтереси, пов'язані із захистом майна, життя й здоров'я особи та відповідальністю перед третіми особами. При цьому майнові інтереси мають грошовий вимір і здійснюються в інтересах їх носіїв, тоді як у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» прописано інтерес лише третьої особи;

– джерелом коштів для виконання фінансових зобов'язань компанії на вимогу клієнтів виступає страховий фонд, який утворюється на солідарній основі, тому лише з огляду на умови використання цього фонду можна говорити про інтереси третіх осіб, що задовольняються за рахунок коштів клієнтів, які не зазнали втрат у певному періоді;

– визначення фінансової послуги не враховує таку рису страхування, як перерозподіл коштів фонду, внески до якого від кожного учасника складають лише частку можливих виплат відшкодування, що розраховується на підставі даних про ризиковість подій і щільність учасників фонду;

– не передбачається вірогідність реалізації страхових зобов'язань, що притаманно страхуванню як засобу управління ризиками;

– метою здійснення фінансових послуг визнано лише отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів, проте основна мета страхового захисту – це забезпечення компенсації збитків та умов відновлення життєдіяльності клієнтів після настання страхового випадку;

– страхові послуги як один з інструментів управління ризиком розглядаються в інтересах двох сторін страхового контракту: з боку страхувальника інтерес полягає в обраному обсязі відповідальності й ціни послуги, а з боку стра-

ховика інтерес пов'язується з вірогідністю результату від здійснення операцій страхування.

Таким чином, у дефініціях фінансової й страхової послуг визначаються принципи розбіжності, які потребують перегляду підходів щодо визнання особливостей страхової послуги.

Загалом послуга може розглядатись у трьох аспектах: як благо, як діяльність та як відносини. Вона забезпечує здійснення певних дій, надання вигід або задоволення її споживачу.

За критерієм призначення й результатом страхова послуга більшою мірою належить до послуг з отримання економічних вигід від переключення ризиків із суб'єктів-носіїв на страхову компанію. Вигода в такій передачі пов'язується з вартістю страхового захисту, зваженою на вірогідність страхових збитків. Послуга виробляється за запитом споживача з використанням певних ресурсів, їх склад і структура залежать від специфіки послуги. Джерелом ресурсів страхової компанії виступає зовнішнє середовище. Обсяги й структура ресурсів компанії дають змогу оцінити її потенціал щодо становища на ринку.

Для страхової послуги набір ресурсів визначається з огляду на її особливості з боку пропозиції, а з боку попиту реалізується принцип їх достатності для задоволення потреб споживачів.

Особливості страхової послуги з боку пропозиції є такими:

1) страхова послуга належить до так званих послуг алеаторного типу, тобто «під чесне слово», і виступає як обіцянка, виконання якої має відбутися за умов настання під час дії договору передбачених страхових подій. Її надання здійснюється на підставі правил страхування (або нормативних актів для обов'язкового страхування), тлумачення яких і використання під час укладення страхового контракту здійснюється персоналом страховика, від кваліфікації якого залежать повнота страхового покриття та якість послуги;

2) з огляду на ментальність і платоспроможність потенційних споживачів страхових послуг в Україні, особливо в сегменті страхування фізичних осіб, існують труднощі щодо переконання в доцільності страхування. У зв'язку із цим важливим є використання інформації про ризики, їх небезпеку, економічні й соціальні наслідки. Це потребує використання таких ресурсів, як інформаційні, комунікаційні та маркетингові;

3) вихід на певний сегмент ринку здійснюється через канали продажу, формування й

розвиток яких є одним із найважливіших ресурсів компанії. Цей ресурс пов'язується з місією страховика, політикою менеджменту (корпоративною соціальною відповідальністю), соціально-відповідальним маркетингом та конкурентним середовищем на страховому ринку;

4) асиметричність інформації про ризик впливає на суб'єктивність в оцінці його рівня, вимагає необхідності проведення андеррайтингу, що потребує специфічних ресурсів (інформаційних, технологічних і кадрових);

5) ціна послуги як товару визначається індивідуально та може бути необґрунтовано завищеною або демпінговою. Встановлення оптимальної ціни страхової послуги є реальним ресурсом конкурентоспроможності компанії з огляду на те, що ціна визначає наслідки для компанії як із позицій її надійності, так і з позицій зацікавленості клієнта щодо продовження співробітництва з компанією;

6) існує нормативно регульована залежність пропозиції страхової послуги від фінансових ресурсів страхової компанії, а саме розмір власного утримання ризиків залежить від наявних у компанії статутного капіталу та сформованих страхових резервів.

Особливості страхової послуги з боку попиту є такими:

1) щоб сформулювати запит на страхову послугу, потенційний страхувальник має чітко розуміти свій інтерес, а страховик повинен допомогти йому визначити ризикові обставини, рівень їх небезпеки, можливості їх мінімізації та визначити місце страхування серед заходів щодо зниження рівня ризиків;

2) клієнт має усвідомлювати, що саме він отримує під час укладення страхової угоди, адже страхова послуга не збільшує вигоду від її придбання (за винятком страхування життя з нагромадженням коштів), вона забезпечує економічні умови для відновлення процесів життєдіяльності після настання страхових випадків за рахунок виплати відшкодувань. Тому якість страхової послуги пов'язується з повнотою виплат відшкодування, що базується на прийнятій формі страхового забезпечення та фінансових ресурсах страховика;

3) ціна на страхову послугу формується на підставі вибору страхувальника: обсягу страхового покриття, терміну його дії та визначення інших факторів. Прозорість цінової політики страховика забезпечує необхідний рівень довіри з боку страхувальника, що позитивно впли-

ває на визнання компанії та її продаж страхових послуг.

У цілому специфіку страхової послуги варто визначати з огляду на технологічні й організаційні основи здійснення страхового захисту. Досліджень на цю тематику проведено достатньо, можна лише сфокусуватись на основних моментах, які також враховують склад ресурсів як основи конкурентного потенціалу компанії.

За технологічними ознаками страховий захист належить до засобів економічної безпеки носія ризику. Він передбачає фінансування заходів щодо покриття майбутніх вірогідних втрат ресурсів, що є результатом оцінки андеррайтерів. Особливістю такої оцінки виступає вибір джерел інформації та методів її обробки з метою встановлення характеру ризику, його наслідків тощо. З огляду на побудову технології розрахунків вірогідності й ризиковості для страховика не потрібно використовувати особливі технічні засоби, відсутня потреба в матеріальних ресурсах, науково-технічних розробках. Увесь процес відбувається на основі пошуку інформації та методів її обробки.

За організаційними ознаками в процесі вироблення моделі страхового захисту активну участь бере сам клієнт, тобто він є безпосереднім замовником послуги, визначає її зміст і спрямованість, впливає на ціну, обираючи обсяг покриття, термін дії послуги, обмеження у вигляді франшизи тощо. З таких позицій страхова послуга постає як результат спільної взаємодії компанії та клієнта, є невіддільною від участі обох сторін.

З огляду на специфіку страхового продукту до ресурсів, які забезпечують діяльність страховика, належать фінансові й організаційні ресурси. Найбільш впливова проблема щодо їх ефективного формування та використання пов'язується з недостатньою обґрунтованістю стратегій розвитку компаній. Відсутність чіткого бачення своїх ринкових перспектив перетворює страхові компанії на ситуативних учасників ринку, що веде до «розпилення» ресурсів і низької ефективності їх використання.

Висновки та пропозиції. Таким чином, конкурентний потенціал страхової компанії визначається як прояв її економічного потенціалу та як результат оцінки діяльності за показниками ефективності використання ресурсів порівняно з конкурентами. Визначено, що він базується на ресурсній концепції, відповідно

до положень якої ресурси є визначальними факторами здійснення економічної діяльності. Для функціонування страхової компанії передумовами ресурсного забезпечення є страховий продукт, який із боку його товарних якостей впливає на склад ресурсів і результат їх використання, що оцінюється на ринку через конкурентний потенціал.

Список використаної літератури:

1. Аренков І.В. Конкурентный потенциал предприятия: модель и стратегия развития / И.В. Аренков, Я.Ю. Салихова, М.А. Гаврилова // Проблемы современной экономики. – 2011. – № 4(40). – С. 24–32.
2. Бачевський Б.Є. Потенціал і розвиток підприємства : [навч. посібник] / Б.Є. Бачевський, І.В. Заблюдська, О.О. Решетняк – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
3. Рєпіна І.М. Тернарна модель ресурсного забезпечення безпеки підприємства / І.М. Рєпіна, П.В. Єрмолаєв // Економіка, менеджмент, підприємство : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2011. – № 23. – С. 247–259.
4. Воронкова А.Е. Концепція управління конкурентоспроможним потенціалом підприємства / А.М. Воронкова // Економіст. – 2007. – № 8. – С. 14–17.
5. Савчук В.П. Диагностика предприятия: поддержка управленческих решений / В.П. Савчук. – М. : ЮНИТИ, 2004. – 232 с.
6. Лапин Е.В. Оценка экономического потенциала предприятия : [монография] / Е.В. Лапин. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2004. – 360 с.
7. Кирчата І.М. Управління конкурентоспроможністю підприємства в глобальному середовищі : [монографія] / І.М. Кирчата, Г.В. Поясник. – Х. : ХНАДУ, 2009. – 160 с.
8. Балабанова І.В. Конкурентний потенціал як основа формування конкурентних переваг / І.В. Балабанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009.
9. Плахтій О.В. Визначення ринкових позицій страховика на підставі публічної інформації / О.В. Плахтій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 133. – С. 26–29.
10. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия / Ф. Хайек // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – № 12. – С. 12–19.
11. Шірінян Л.В. Оцінка впливу конкуренції на макроекономічні показники страхової галузі України / Л.В. Шірінян // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 12. – С. 153–159.

Ионин М. Е. Ресурсная концепция конкурентного потенциала страховщика

Статья посвящена решению проблемы обоснования конкурентного потенциала, который базируется на ресурсной концепции обеспечения функционирования экономического субъекта. Конкурентный потенциал определяет способность экономического субъекта к опережению конкурентов при условии развития своих сильных сторон. Особенности ресурсов страховщика связаны со спецификой страховой услуги.

Ключевые слова: *страховщик, потенциал, ресурсы, конкурентные преимущества, страховая услуга.*

Ionin M. Resource potential of the concept of competitive insurer

The article is devoted to solving the problem of substantiation of the competitive potential, which is based on the concept of resource to ensure the functioning of the economic entity. Competitive potential as one of the types of market determines the ability of the economic entity to outstrip the competition on the condition of their strengths. Features of the resources of the insurer, which define its competitive potential.

Key words: *insurer, capacity, resources, competitive advantages, insurance service.*

П. П. Мовчан

аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції
та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президентові України

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті досліджено й обґрунтовано загрози національній безпеці України у сфері національної ідентичності. Крім того, визначено, що політика держав-сусідів щодо громадян України і територій, які історично їм належали, є загрозою втрати державного суверенітету й територіальної цілісності нашої держави. На основі детального аналізу встановлено, що заходи, які проводяться цими державами, спонукають громадян України до порушення Конституції в частині подвійного громадянства тощо. Сформульовано рекомендації щодо здійснення стратегічного впливу на процеси формування спільної ідентичності в Україні. Запропоновано шляхи вироблення ефективної політики утвердження української національної ідентичності.

Ключові слова: державна політика, державний суверенітет, державне управління, національна безпека, національна ідентичність, територіальна цілісність.

Постановка проблеми. Утвердження загальнонаціональної ідентичності громадянського типу в Україні є особливим завданням державотворення, що є основою для здійснення необхідних для суспільства реформ.

На сьогодні існує загроза національній безпеці України, яка полягає в розколотості суспільства, що значною мірою зумовлено регіональною поляризацією. Особливо чітко це простежується у визначенні й ставленні до питань, які традиційно є гострими для суспільства (мовна політика, НАТО, оцінювання історичних подій, інтеграція України до Європейського Союзу (далі – ЄС), воєнна агресія Російської Федерації (далі – РФ) тощо). Негативні тенденції значною мірою зумовлені наявною ізольованістю соціокультурного життя регіонів, браком комунікації, обміну та взаємодії між ними, а також зовнішніми впливами, що ускладнює формування цілісного національного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кризовий стан національної ідентичності в Україні констатується більшістю вітчизняних науковців, котрі досліджують процеси націостановлення й підкреслюють серйозне загострення суспільно-політичної ситуації в країні. Проблема державного управління в етнонаціональній сфері певною мірою висвітлювали у своїх працях Ю. Андрухович, К. Галушко, С. Горобчишина, В. Євтух, В. Караваєв,

О. Картунов І. Кресіна, Л. Лойко, Ю. Тищенко, В. Трощинський, О. Чернова, В. Явір та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне теоретичному й практичному значенню досліджень вітчизняних і закордонних учених, необхідно відзначити недостатній рівень розробленості проблем державного регулювання етнонаціональної сфери українського суспільства з погляду забезпечення національної безпеки України. Оскільки євроінтеграційні чи євроатлантичні настрої значної частини громадян України в більшості зумовлені значним масивом пререференцій, що пропонуються країнами-сусідами, це може розглядатися як загроза національній безпеці України в частині втрати трудового й інтелектуального потенціалу держави, а також територіальної цілісності держави через військову агресію, анексію тощо. На нашу думку, ці аспекти в науковому дискусії досліджені недостатньо, що й зумовило актуальність дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та виявлення загроз національній безпеці у сфері національної ідентичності. Із поставленої мети випливають такі завдання: проаналізувати державну політику й заходи держав-сусідів щодо громадян України, які не є етнічними українцями за походженням, а також можливості майбутніх претензій на території України, які в історичній ретроспективі

належали чи були певний період територіями цих держав, як загрозу державному суверенітету, втрати територіальної цілісності України; сформулювати рекомендації щодо здійснення стратегічного впливу на процеси формування спільної ідентичності в Україні; запропонувати шляхи вироблення ефективної політики утвердження української національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Криза є закономірним етапом становлення будь-якої нації під час її переходу до державно-політичної самоорганізації, що неминуче супроводжується певною уніфікацією й узгодженням правил, цінностей і символів [8, с. 5]. На сьогодні триває пошук спільних символів, культурних значень, що були б однаково значимими та сприймалися б усіма сегментами українського суспільства, яке є доволі строкатим за своїми мовними, соціокультурними й іншими ознаками.

Як свідчать дані соціологічних опитувань, громадяни України виявляють високий рівень патріотизму, підтримують ідею єдності, територіальної цілісності України, пов'язують із нею своє майбутнє. Спільну історію трактують як об'єднавчий чинник 20,6% респондентів, мову спілкування – 14,7%, національну належність – 11,6%, патріотичні почуття – 8,7%, національну ідею побудови Української держави – 6,9% [4].

Питання про ідентичність не може бути знятим із порядку денного до того часу, поки в суспільстві не утвердиться прийнятне й узгоджене розуміння критеріїв національної належності та імперативів суспільної поведінки, що з неї випливають. Не можна це завдання відкласти «на потім», або вдавати, що воно не існує. Відсутність сформованої спільної ідентичності, яка б поєднувала більшість громадян, не лише суттєво сповільнює поступальний розвиток українського суспільства, а й критично посилює низку загроз національній безпеці країни. Взаємозалежність між рівнем захищеності національних інтересів і цінностей пов'язана з тим, що саме спільна ідентичність є основою буття спільнот, зокрема й народу-суверена в демократичній країні [1, с. 365].

Реалізація народного суверенітету ефективна лише за умови високої суб'єктивної цінності ідентифікації з народом для членів цієї спільноти, що дає змогу погоджуватися на обмеження важливих для них особистих, групових і корпоративних інтересів, неминучих під час політичного врегулювання наявних у соціумі

суперечностей і проблем [8, с. 21]. У разі слабкості спільної ідентичності конфліктність політичного процесу набуває якісно нового характеру.

Безпосереднім наслідком фрагментації політичного поля через протистояння конкуруючих ідентичностей є низька легітимність політичних інститутів, включно з вищими органами державної влади, яка суттєво обмежує їхню здатність виконувати свої нормативні функції. Значна частина населення України в будь-якому випадку опозиційно налаштована до правлячих політичних сил не через їхні конкретні кроки, а через суб'єктивні почуття загрози для носіїв певної ідентичності. Відповідний чинник зумовлює вразливість політичного керівництва України для зовнішнього тиску, оснований на загрозах спровокувати й/або підтримати виступи проти влади. Значною мірою з дією цього чинника пов'язана небезпека стабілізації перебування України в «сірій зоні» міжнародної політики. Недостатній рівень спільної ідентичності в громадян унеможлиблює прийняття рішення, яке задовольнило б більшість суспільства. За таких умов настає феномен «двоїстої розколотості», коли вибір зовнішньополітичних стратегій однаковою мірою може бути здійсненим на користь різних напрямів або навіть у принципі не реалізується, а окремі зовнішньополітичні заходи мають взаємосуперечливий характер [10, с. 13].

Проблеми щодо спільної ідентичності громадян впливають не лише на владу, а й перешкоджають процесам формування політичної культури та громадянського суспільства. Брак спільних цінностей і громадянських практик породжує низький рівень правової свідомості в громадян. Недостатній рівень спільної ідентичності на рівні країни значно посилює загрозу сепаратизму. Крім того, слабкість загальнонаціональної ідентичності призводить до зростання привабливості для представників етнічних груп, що компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікації себе із сусідніми державами. Відповідні настрої активно експлуатуються окремими зарубіжними структурами, у тому числі й спеціальними службами, для діяльності, що суперечить національним інтересам України, створює умови для можливого висунення територіальних претензій до нашої держави в майбутньому. Хоча відповідні заяви мають переважно ситуативний характер, у суспільно-

му дискурсі поступово посилюється уявлення про об'єктивно зумовлений національно-ідентифікаційний розкол країни на «дві України», про бажання виключення з її складу окремих регіонів. Показовою в цьому стосунку є позиція, висловлена відомим вітчизняним письменником Ю. Андруховичем [2], який ще у 2010 р. прогнозував як один із можливих сценаріїв для України втрату території Криму та розкол решти її території на Східну й Західну частини України.

За умови відсутності ефективної державної політики, спрямованої на нейтралізацію зазначених загроз, існує висока ймовірність, що розвиток відповідних суспільних процесів за негативним сценарієм призведе до розколу України на федеративні територіальні одиниці в складі української держави. Це є можливим у разі критичного зниження ефективності функціонування політичної системи, загострення внутрішніх конфліктів, через що вона буде не здатна належним чином реагувати на виклики й загрози.

Іншим варіантом може стати зростання спільної ідентифікації громадян із суспільствами інших країн, безпосереднє втручання у внутрішні справи та нав'язування спільних ідентифікацій з боку інших суб'єктів міжнародних відносин, кінцевим наслідком яких стане територіальна дезінтеграція країни.

Європейський досвід останніх двох сторіч пропонує низку моделей державної політики у сфері національної ідентичності. Першою й базовою серед них є політика національної уніфікації та вироблення єдиного стандарту ідентичності, що включає спільну самоназву, єдину мову, історію, пантеон національних героїв, сукупність публічних символів і ритуалів. Так формувалися основні європейські нації – французи, німці, італійці, поляки, іспанці, угорці та ін. [5, с. 4]. Однак усередині основних європейських спільнот з'явилися носії альтернативних ідентичностей, які самі стали претендувати на національне самовизначення. На карті Європи залишилося кілька спільнот, які ще не досягли повноти своєї національної самореалізації (каталонці, баски, шотландці, корсиканці та ін.) [6, с. 350], але на порядку денному європейської суспільної думки вже стоять інші виклики й завдання. Серед них найголовніші – формування наднаціональної ідентичності громадян ЄС і необхідність пристосувати суспільні інститути до наслідків масових міграційних процесів. Відповідно, сучасні єв-

ропейські моделі представлені політикою ідентичності ЄС і теорією й практикою мультикультуралізму.

Аналіз європейського досвіду дає змогу сформулювати такі рекомендації щодо здійснення стратегічного впливу на процеси формування спільної ідентичності в Україні: по-перше, у публічній сфері необхідно обмежити зовнішні втручання, які здійснюються на підтримку конкретних ідентичностей, забезпечити прийняття концепції інформаційної безпеки, розбудувати сегментну комунікацію з різними суспільними групами, посилити роль норм через уведення посилення на базові цінності українського суспільства; по-друге, формування української громадянської ідентичності передбачає актуалізацію політичних компонентів спільної ідентифікації українців, таких як громадянство, спільні права та обов'язки, національні інтереси тощо. Нова громадянська ідентичність має бути засвоєна на рівні адміністративних органів влади через механізми внутрішньоінституційної соціалізації; по-третє, формування спільної ідентичності на рівні суспільства передбачає розбудову ефективного діалогу політичних інститутів, інститутів державної влади та громадянського суспільства. З цією метою органи влади мають мотивувати виникнення громадських організацій у професійних суспільних групах. Їхня пряма комунікація сприятиме засвоєнню громадянської ідентичності на рівні суспільства.

Сьогоднішня військова агресія Росії проти України своєю засадничою передумовою має несумісність і конфлікт двох протилежних ідентичностей: євразійської проросійської та проєвропейської української. Кожна нація-держава реалізує домінуючу ідентичність. Відтак для сусідніх держав з'являється спокуса розробки сценаріїв «захисту своїх співвітчизників» на українській території [1, с. 366].

На Донеччині, Луганщині та в АР Крим унаслідок відсутності за часів незалежності цілеспрямованої державної політики формування української нації зусиллями adeptів «русского мира» сформувався міф про спільну з Росією ідентичність, несумісну з українськими цінностями, що й стало ідеологічною основою поширення проросійських настроїв і утворення сепаратистсько-терористичних організацій під виглядом квазіреспублік.

Боротьба за ресурси в сучасному світі виходить на новий рівень. Одним із найбільш зна-

чущих серед них є людський, оскільки в одних випадках володіння ним забезпечує володіння й іншими ресурсами (насамперед тією чи іншою територією, яка, своєю чергою, насичена різноманітними сировинними ресурсами), в інших – забезпечує виробництво матеріальних цінностей, які перерозподіляються тими, у чиїх руках перебуває владний ресурс у державі, ще в інших – уможлиблює саме здобуття й утримання ресурсу «влада» (унаслідок електорального вибору чи силового захоплення).

Одним із найбільш вагомих викликів громадянській ідентичності є зовнішньополітичний тиск сусідніх держав. Політика останніх і, відповідно, задіяні політичні механізми в низці випадків спрямовані на «переорієнтацію» чи переформатування української громадянської ідентичності. Акцент на етнічності стає підставою претензій на людський ресурс, для «пропозицій громадянства» громадянам України не тільки з боку Росії, а й інших країн, із якими Україна має спільні кордони. Серед найпотужніших «гравців», які впливають на стан і конфігурацію громадянської ідентичності українських громадян, є низка держав, із якими безпосередньо межує Україна, – насамперед Росія, Угорщина, Польща, Румунія [9, с. 259].

Так, в ідеологічному просторі РФ превалювало акцентування ідеї «нероздільності» українців і росіян. У свою чергу, «нероздільність» трактувалася в площині «спільності» й «нівелювання» особливостей українства: ішлося про спільне слов'янське коріння «двох братніх народів», їхню спільну історичну пам'ять, спорідненість мов тощо. Утім складова «спільності й нівелювання» доповнювалася жорсткою критикою «українського націоналізму», «бандерівщини», «злочинності УПА» тощо, можливостей і перспектив України як держави. Консолідація зусиль антиукраїнських сил у такому своєрідному регіоні, як, наприклад, Крим, призводила до того, що в інформаційному просторі півострова так чи інакше постійно була наявна ідея «Крим – російська земля». І як наслідок цих процесів – анексія Криму.

Ідейні пріоритети Росії та її стратегічні цілі щодо «повернення України» супроводжувалися потраплянням на ключові посади в державних механізмах України громадян Росії (про що прямо заговорили українські політики лише нещодавно, після березня 2014 р., а Прокуратура України порушила справи проти низки екс-посадовців) [9, с. 270].

Інші країни-сусідки (Угорщина, Румунія, Польща) вдавалися найперше до ненасильницьких форм «переформатування» громадянської ідентичності українців. Але звернімо увагу на інше: нині Угорщина, Румунія, Польща є частинами ЄС, Шенгенської зони тощо, що мало б означати сповідування ними слова й букви європейського законодавства, прихильності до європейських цінностей, серед яких демократія, свобода вибору тощо. Утім сьогодні ми спостерігаємо дещо іншу ситуацію. Так, Угорщина впродовж тривалого часу переймалася питанням створення в країнах, де мешкали угорські меншини, національних автономій. Екс-прем'єр-міністр, крім того, лідер партії «Фідес» В. Орбан не раз акцентував цю необхідність і щодо України, де, за його твердженнями, мешкає близько 200 тис. етнічних угорців [7]. Інший засіб впливу на громадянина України з угорським етнічним корінням – надання угорського громадянства, тобто в порушення українського законодавства – подвійного для «українських угорців».

Інший проект – Велика Румунія, що був реалізований за часів Королівства Румунія (1881–1947 рр.), який нині також зорієнтований на територіальний приріст і поповнення людського ресурсу країни. Нагадаємо, що ще в 1918 р. до Румунії відійшли такі українські регіони, як Бессарабія та Буковина. Під тиском СРСР у 1940 р. від Бессарабії й Північної Буковини Румунії довелося відмовитися, але наступного року вдалося повернути і створити дві провінції: Бессарабію, до якої увійшли правобережна частина Молдавської РСР, частини Одеської та Чернівецької областей УРСР, і Трансністрію у складі лівобережної частини Молдавії (Придністров'я) й частини Одеської, Миколаївської й Вінницької областей України. Нині в полі зору «агресивного румунізму» – українська частина Буковини та Бессарабія (частина Одещини) [7]. Прийнятий у Румунії ще в 1994 р. закон «Про громадянство» дозволяє отримати паспорт країни всім етнічним румунам, що передбачає розширення в Україні кола осіб із подвійним громадянством. Що стосується Української держави, то, перебуваючи в руслі «добросусідських відносин» із Румунією, вона створює школи з румунською мовою навчання (у Чернівецькій області, за деякими даними, наприклад, у 2011 р. нараховувалося 76 шкіл із румунською мовою викладання, ще 13 – із румунською й українською [3]).

Не відмовляються від ідеї повернення «своїх» земель («східних кресів») і поляки. Адже до

1939 р. кордон Польщі з Україною проходив на кордоні Рівненської та Житомирської областей (сучасні назви). І хоча Польща не пропонує етнічним полякам подвійного громадянства, спрощена процедура отримання «Карти поляка» забезпечує пільговий режим перебування та праці на території Польщі осіб, які ідентифікують себе поляками. До цього варто додати й спрощену процедуру оформлення віз із правом постійного проживання в Польщі тих громадян України, які живуть і зареєстровані в областях, що були частиною Польщі до 1939 р.

Висновки і пропозиції. В умовах війни утверджувати українську ідентичність означає для більшості громадян готовність захищати свою країну.

Державній владі, громадянському суспільству доведеться докласти багато зусиль, щоб подолати кризу національної ідентичності на тимчасово окупованих територіях і в анексованому Криму. Реінтегрувати означені регіони до українського національного простору можна тільки поступовими діями, показуючи, що держава хоче налагодити на цих територіях нормальне, заможне життя.

Вироблення ефективної політики утвердження української національної ідентичності потребуватиме такого:

- розроблення Концепції гуманітарної безпеки Української Держави, важливою складовою якої мають стати завдання щодо утвердження української національної ідентичності;
- здійснення успішних реформ і досягнення суттєвих успіхів у зоні АТО;
- розробки Концепції національно-патріотичного виховання у військових формуваннях України, яке має здійснюватися на національно-історичних засадах і традиціях Українського народу;
- відновлення українського контролю в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях як умови перемоги у війні ідентичностей. Вирішення цієї проблеми має бути першочерговим завданням новоствореного Міністерства інформаційної політики України;
- унесення до Конституції України положення про те, що світоглядними засадами розбудови держави, окрім загальнолюдських, є також українські національні цінності, оскільки ідентичність держави визначає її ідеологія.

Суспільство і громадяни України потребують довгострокової, цілеспрямованої й комплексної державної політики з формування

спільної громадянської ідентичності. Розв'язання наявних проблем у цій сфері потребує узгоджених зусиль держави й суспільства. Оскільки політико-правове поле України об'єднало представників багатьох національностей, етнічних груп, релігій, необхідно здійснювати пошук норм, цінностей і моральних кодів, які сформується в систему громадянських уявлень і забезпечать консолідацію людей у єдиній українській державі, убезпечать її від загроз національній безпеці.

Список використаної літератури:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. – 684 с.
2. Андрухович Ю. Якщо переможуть помаранчеві, то Криму й Донбасу треба дати можливість відокремитися : інтерв'ю УНІАН, 22.07.2010 / Ю. Андрухович, О. Климончук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unian.net/ukr/news/news-387844.html>.
3. Данько Д. Втеча до Румунії / Д. Данько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/25552%29>.
4. Дослідження Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 5. – С. 18.
5. Етнонаціональна структура українського суспільства : [довідник] / [В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова]. – К. : Наукова думка, 2004. – С. 4.
6. Караваєв В.С. Організаційно-правовий механізм забезпечення формування ідентичності спільноти громадян в Україні / В.С. Караваєв // Актуальні проблеми політики. – К. : НІСД, 2014. – С. 349–358.
7. Карасьов В. Румунія, Угорщина і Польща – в їх діях є «погано» приховувані територіальні претензії / В. Карасьов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viche-boroslava.org.ua/index.php/derzhava-i-suspilstvo/268-rumuniya-uhorshchyna-i-polshcha-v-yikh-diyakh-ye-rohano-trykhovuvani-terytorialni-pretenziyi>.
8. Кресіна І. Концепція державної етнонаціональної політики (проект) / І. Кресіна, Л. Лойко, В. Явір // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2. – 67 с.
9. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : [колективна монографія]. – К. : ІПі-ЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.
10. Тищенко Ю.А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 76 с.

Мовчан П. П. Угрозы национальной безопасности в сфере национальной идентичности

В статье исследованы и обоснованы угрозы национальной безопасности Украины в сфере национальной идентичности. Кроме этого, определено, что политика государств-соседей в отношении граждан Украины и территорий, которые исторически были в их подчинении, является угрозой потери государственного суверенитета и территориальной целостности нашего государства. На основе детального анализа установлено, что мероприятия, проводимые данными государствами, побуждают граждан Украины к нарушению Конституции в части двойного гражданства и тому подобное. Сформулированы рекомендации относительно осуществления стратегического влияния на процессы формирования общей идентичности в Украине. Предложены пути выработки эффективной политики утверждения украинской национальной идентичности.

Ключевые слова: государственная политика, государственный суверенитет, государственное управление, национальная идентичность, территориальная целостность.

Movchan P. National security threats in the sphere of national identity

The article researches and substantiates threats to national security of Ukraine in the sphere of national identity. Moreover, it determines that the policy of neighboring States towards Ukrainian citizens and territories that have historically been under their authority is a threat that may lead to a loss of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine. It establishes, on the grounds of a detailed analysis of the actions undertaken by these countries, that there is an encouragement of the citizens of Ukraine to violate the Constitution in terms of dual citizenship. It provides recommendations regarding the exertion of strategic influence on the development of a common civic identity in Ukraine. It suggests ways of promotion of an effective state policy in establishing the uniform Ukrainian national identity.

Key words: public policy, national sovereignty, public administration, national security, national identity, territorial integrity.

НОТАТКИ